

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

**TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU: NEDENLERİ,
EKONOMİYE ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Hamiyet YİĞİT

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2018

**TÜRKİYE’DE CARI İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU: NEDENLERİ,
EKONOMİYE ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Hamiyet YİĞİT

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN

Çorum 2018

KABUL VE ONAY

Hamiyet YİĞİT tarafından hazırlanan “**TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU: NEDENLERİ, EKONOMİYE ETKİLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**” başlıklı bu çalışma, **3 Ocak 2018** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Doç. Dr. Tahâ Bahadır SARAC (Başkan)

İmza

Yrd. Doç. Dr. Nihat DAĞISTAN

İmza

Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim. (03/01/2018)

Hamiyet YİĞİT

ÖZET

YİĞİT, Hamiyet. Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

Cari açık dünyada birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ilgilendiren önemli sorunlardan biridir. II. Dünya Savaşından sonra, uluslararası ticarete artan serbestleşme ve küreselleşmeyle birlikte cari açık, birçok ülke için önemli bir sorun haline gelmiştir. Öte taraftan 1970’li yıllardan itibaren ise, küresel finansal piyasalarda yaşanan serbestleşmenin de etkisiyle, cari açıkları sürdürülemez boyutlara ulaşan ülkeler ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Cari açık probleminin önemi Türkiye için finansal serbestleşme yılları olan 1990’lardan sonra daha da netleşmiştir.

Cari açığa yol açan birçok unsur olmakla birlikte, özellikle 2000’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinde, cari açığın sebepleri değişmeye başlamış, ara ve sermaye mallarında, enerjide ithalata olan bağımlılık ve düşük tasarruf oranları gibi yapısal sorunlar, cari açık üzerinde daha fazla belirleyici olmuştur. Cari açık, başta ekonomik büyüme ve istikrar olmak üzere ülkemizin makro ekonomik göstergeleri açısından daha fazla önem arz etmeye başlamıştır. Bu çalışmada 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinde cari açığa yol açan unsurlar, bunların ekonomik etkileri ve çözüm önerileri ele alınmıştır.

Ara ve sermaye mallarında ve enerjide dışa bağımlılık, ihracatın düşüklüğü ve yapısı, tasarruf açığı, borçlanma olanakları, döviz kuru politikaları, kısa vadeli sermaye akımları, ekonomik istikrarsızlık gibi birçok yapısal faktör Türkiye’nin cari açık sorununda rol oynamaktadır. Cari açık problemine neden olan unsurların gözden geçirilerek bunların düzeltilmesi için öneriler oluşturulması, problemin çözümünde kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda, sanayileşme stratejileri, ulusal enerji politikaları, doğrudan yabancı yatırımlar, tasarruf-yatırım dengesi, faiz ve kur politikaları, turizm ve teknolojik gelişme gibi konular ele alınmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışma boyunca veri toplama, belge ya da rapor inceleme, içerik çözümleyerek değerlendirmede bulunma yöntemleri izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ödemeler Bilançosu, Cari İşlemler Hesabı, Ekonomik Büyüme.

ABSTRACT

YİĞİT, Hamiyet. Current Accounts Deficit Problem in Turkey: Causes, Impacts on Economy and Solution Proposal, Master's Thesis, Çorum, 2018.

Current accounts deficit is one of the important problems that concern many developed and developing countries in the world. It has become a major problem for many countries after World War II along with the increasing liberalization and globalization of international trade. On the other hand, since 1970s, as a result of an increasing degree of financial liberalization on a global level, countries that could not sustain the current account deficits anymore have faced economic crises. The importance of the issue has become clearer after the financial liberalization years of 1990s for the Turkish economy.

Although there are many factors causing the current accounts deficit, the reasons for the current account deficits of the Turkish economy have started to change especially during 2000s and structural problems such as dependency on import in capital and intermediate goods, in energy, and also the low saving rates became more decisive on the current accounts deficit. The current account deficit has begun to become more important mainly in terms of economic growth and stability as well as other macroeconomic indicators of Turkey. The factors causing the current account deficit for the Turkish economy, their economic effects, and the solution proposals are analyzed in this study for the period of 2000s.

Structural factors such as dependency on import in intermediate and capital and energy, the level and the structure of export, savings deficit, borrowing opportunities, exchange rate policies, short term capital flows, economic instability play important role in Turkey's current account problem. Reviewing the factors causing the current account deficit and constructing suggestions to fix those causes is critical in dealing with and improving the current account deficit problem. In this direction, topics such as industrialization strategies, national energy policies, foreign direct investments, savings-investment balance, interest and exchange rate policies, tourism and technological developments are taken into consideration and evaluated. Throughout the study, data

collection, document or report review, content analysis and evaluation methods are followed.

Key Words: Balance of Payments, Current Account Deficit, Economic Growth.

TEŞEKKÜR

Çalışma boyunca bana her türlü maddi ve manevi desteği sağlayan, bu süreçte sabır ve metanet gösteren sevgili annem ve babam Fadime ve Yılmaz Yiğit'e; her daim yanımda duran ağabeyim Seyit ve kardeőim Fahri Yiğit'e,

Tez çalıőmam boyunca her açıdan bana destek olarak ve yol göstererek, emeklerini ve görüşlerini benimle paylaşarak bu tezi başarı ile bitirmemi sağlayan değerli hocam ve danışmanım Sayın Doç. Dr. Süleyman Açıkalın'a,

Ayrıca bu süreçte hiçbir zaman beni yalnız bırakmayan değerli arkadaşım Betül Şahin'e,

Sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Hamiyet Yiğit

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. ÖDEMELER DENGESİ TANIMI VE ÖNEMİ.....	4
1.2. ÖDEMELER DENGESİ ANA HESAP GRUPLARI.....	8
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı.....	10
1.2.1.1. Dış Ticaret Hesabı.....	10
1.2.1.2. Hizmetler Hesabı.....	12
1.2.1.3. Gelirler Hesabı.....	13
1.2.1.4. Tek Yanlı Transferler Hesabı.....	14
1.2.1.5. Cari İşlemler Dengesi.....	14
1.2.2. Sermaye Hesabı ve Finans Hesabı.....	18
1.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	19

1.2.2.2. Portföy Yatırımları.....	21
1.2.2.3. Diğer Yatırımlar.....	23
1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı.....	24
1.2.4. Net Hata ve Noksanlar Hesabı.....	25
1.3. CARİ İŞLEMLER HESABINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	26
1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	27
1.3.2. Toplam Harcama Yaklaşımı.....	29
1.3.3. Parasalcı Yaklaşım.....	31
1.3.4. Dönemler Arası Yaklaşımı.....	32
1.4.CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	35
1.4.1. Dış Ticaret Hadleri.....	35
1.4.2. Reel Döviz Kurları.....	38
1.4.3. Mali Politikalar.....	40

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNUNUN NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU.....	44
2.1.1. DÜNYADA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNUN GELİŞİMİ.....	44
2.1.2. TÜRKİYE’DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	50
2.1.2.1. 1980 Öncesi Gelişmeler.....	51
2.1.2.2. 1980-1990 Dönemi Gelişmeleri.....	55
2.1.2.3. 1990-2000 Dönemi Gelişmeleri.....	58

2.1.2.4. 2000 Yılı ve Sonrası Gelişmeler.....	61
2.2. TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ.....	65
2.2.1. Dış Ticaret Açığı.....	65
2.2.2. Enerji İthalatı ve Enerjide Dışa Bağımlılık.....	71
2.2.3. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği.....	76
2.2.4. Reel Döviz Kuru Politikaları.....	79
2.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Portföy Yatırımları Gelir Transferleri.....	82
2.2.6. Dış Borç Stokunun Yüksekliği.....	84
2.2.7. Genişletici Para ve Maliye Politikaları.....	86
2.2.8. Büyüme ve Ekonomik Kırılganlık.....	89
2.2.8.1. Cari İşlemler Dengesinin GSYH'ya Oranı.....	92
2.2.8.2. Toplam İhracatın Toplam İthalatı Karşılama Oranı.....	94

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI PROBLEMİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ.....	97
3.1.1. İhracata Yönelik Sanayileşme.....	97
3.1.2. Seçici İthal İkameci Sanayileşme.....	106
3.2. ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIĞIN AZALTILMASI.....	109
3.3. SERMAYE HAREKETLERİNE YÖNELİK POLİTİKALAR.....	115
3.3.1. Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Kontrolü.....	115
3.3.2. Ekonomik İstikrar ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	117

3.4. FAİZ VE KUR POLİTİKALARI.....	121
3.5.TASARRUF-YATIRIM VE BÜTÇE DENGESİNE YÖNELİK POLİTİKALAR.....	123
3.5.1. Tasarruf-Yatırım Dengesinin Sağlanması.....	123
3.5.2. Bütçe Açığının Giderilmesi.....	127
3.6. TURİZM SEKTÖRÜNÜN GELİŞTİRİLMESİ.....	128
3.7. TEKNOLOJİK GELİŞME VE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI.....	131
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Ödemeler Bilançosu Şeması.....	9
Şekil 2. Türkiye'nin İhracatının ve İthalatının GSYH İçindeki Payı.....	67
Şekil 3. Enerji İthalatının Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi	73
Şekil 4. Türkiye'de Birincil Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı, 2015 (%).....	74
Şekil 5. Türkiye'de Enerji Talebinin Dışa Bağımlılık Oranı (1990-2015)	74
Şekil 6. Türkiye'de Enerji İthalatının Toplam İthalat İçindeki Payın Yıllara Göre Değişimi.....	75
Şekil 7. Türkiye'de 2015 Yılı Elektrik Üretiminde Kullanılan Enerji Kaynakları.....	76
Şekil 8. Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Tasarruf-Yatırım Açıklarının GSYH'ya Oranları.....	77
Şekil 9. Türkiye'de 2000-2016 Döneminde Toplam Yurt içi Tasarruf ve Toplam Yatırımın GSYH İçindeki Payı	79
Şekil 10. Türkiye Dış Borçları (GSYH'ya Oranı).....	85
Şekil 11. 2000-2016 Döneminde Cari Denge/GSYH ve Ekonomik Büyüme.....	93
Şekil 12. İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (2002-2016).....	97
Şekil 13. Cari Açığın GSYH'ya Oranı ve Ekonomik Büyüme (%).....	97
Şekil 14. Türkiye'nin Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracatı.....	99
Şekil 15. İmalat Sanayi İthalatında En Fazla Paya Sahip Olan Sektörler (2016).....	107
Şekil 16. Türkiye'de Enerji İthalatının Cari Açık Üzerindeki Etkisi.....	110
Şekil 17. YEK ve NES Enerji Üretiminin Cari Açığa Etkisi (2016).....	113
Şekil 18. DYY'nin Cari İşlemler Açığına Etkisi.....	119

Şekil 19. Politika Faizinin Cari İşlemler Açığını Etkileme Kanalları (Kur ve Kredi Kanalı).....	122
Şekil 20. Toplam Yurt İçi Tasarruf, Toplam Yatırım ve Tasarruf-Yatırım Farkının GSYH'ya Oranları.....	124
Şekil 21. Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ya Oranı.....	132

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri, 2000-2016 (Milyar \$).....	11
Tablo 2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı.....	20
Tablo 3. Portföy Yatırımları ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı.....	22
Tablo 4. Diğer Yatırımlar ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı.....	24
Tablo 5. NHN Hesabı ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı.....	26
Tablo 6. 1940-1960 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$).....	53
Tablo 7. 1970-1980 Dönemine İlişkin Makro Ekonomik Veriler.....	54
Tablo 8. 1980-1989 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler.....	58
Tablo 9. 1990-2000 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler.....	60
Tablo 10. 2001-2016 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler.....	63
Tablo 11. Türkiye'de Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$).....	66
Tablo 12. Türkiye'de İthalatın Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı.....	68
Tablo 13. Türkiye'de İhracatın Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı.....	69
Tablo 14. Türkiye'nin 2016 Yılında En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği Ülkeler.....	70
Tablo 15. Türkiye'nin Genel Enerji Dengesi (1990-2015).....	72
Tablo 16. Reel Döviz Kuru, Reel İthalat ve Reel İhracat (2003-2016).....	81
Tablo 17. Türkiye'de Gerçekleşen Net DYY ve Net Portföy Yatırım Gelirleri, 2000-2016, (Milyon Dolar).....	84
Tablo 18. 2000-2016 Döneminde Bazı Ekonomik Göstergeler.....	88
Tablo 19. GSYH Büyümesine Katkıları, 2008-2016 (%).....	91
Tablo 20. Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İhracat İçindeki Payı (%)...100	

Tablo 21. Türkiye'nin Dünya Mal İhracatı ve Mal İthalatı İçindeki Payı.....	104
Tablo 22. Türkiye'nin 2017-2019 Dönemi Makro Ekonomik Hedefleri.....	106
Tablo 23. BES'te Katılımcı Sayısı, Fon Miktarı ve Yatırıma Aktarılan Kısım.....	126
Tablo 24. BES'in Yurt İçi Tasarruflara Katkısı.....	127
Tablo 25. Net Turizm Gelirleri ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı.....	129

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
BEC	:Geniş Ekonomik Sınıflandırma
BES	: Bireysel Emeklilik Sistemi
BOP	: Ödemeler Bilançosu
CAB	: Cari İşlemler Dengesi
CİD	: Cari İşlemler Açığı
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar
EGM	: Emeklilik Gözetim Merkezi
EPDK	: Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
GTB	:Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GWh	: Gigawatt Saat
HES	: Hidroelektrik Santral
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülleri
MWh	: Megawatt Saat
NES	: Nükleer Enerji Santrali

NHN	: Net Hata Ve Noksan
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OVP	: Orta Vadeli Program
SDR	: Özel Seçme Hakkı
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEP	: Ton Eşdeğer Petrol
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TL	: Türk Lirası
TMMOB	: Türkiye Makine Mühendisleri Odası Birliği
TP	: Türkiye Petrolleri
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YEK	: Yenilenebilir Enerji Kaynakları

GİRİŞ

Cari işlemler hesabı, gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de en temel makro ekonomik göstergelerinden biridir. Türkiye'nin cari işlemler hesabı, ülkenin mal ve hizmet ticaretini, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen gelirleri, kar ve temettü transferleri ile bağış ve hibeleri kapsayan işlemlerden oluşmaktadır. Ülkelerin makro ekonomik performansına ilişkin temel göstergelerden biri olan cari işlemler dengesinde meydana gelen değişimler, ekonominin gidişatı bakımından önemli bir işaret olarak değerlendirilmekte dolayısıyla iktisadi kararların alınmasında belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye'de sanayileşme politikaları küreselleşme olgusuyla beraber zamanla değişiklik göstermiş, 1980 öncesi dönemde izlenen ithal ikameci üretim politikasıyla ihtiyaç duyulan bütün malların yurt içinde üretilmesi amaçlanmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ise ülke ekonomisinin dış dünya ile serbest ticaret yapmasının önü açılmış ve ihracata dayalı sanayileşme stratejileri uygulanmaya başlamıştır. Ekonomide yapısal düzenlemeler oturmada başlayan bu dışa açılma süreci, ihraç edilenden daha fazlasının ithal edilmesiyle ve dış ticaret açıklarıyla sonuçlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler cari işlemler dengesini etkileyen unsurların da zamanla farklılaşmasına yol açmıştır. 2000 yılı öncesinde daha çok tasarruf yetersizliği, borçlanma zorunluluğu, faiz ve kur politikalarından kaynaklanan spekülasyon sermaye akımları gibi unsurların cari açık üzerinde etkili olduğu bir dönem söz konusu iken, 2000'li yıllardan itibaren, sanayi üretiminde ithalat bağımlılığı yüksek olan sektörlerin ön plana çıkması ve enerjide dışa bağımlılığın ciddi ölçüde yükselmesi, cari açık üzerinde daha belirleyici olmaya başlamıştır. Bunun yanında iç tasarruf yetersizliği, doğrudan yabancı yatırımların sınırlı olması, faiz ve kur politikalarının etkilediği kısa vadeli sermaye akımları cari açığı, 2000'li yıllardan sonra da etkileyen önemli yapısal unsurlar olarak karşımıza çıkmaya devam etmiştir.

Ekonomik büyümenin cari işlemler dengesi ile olan ilişkisi, son yıllarda gittikçe önemi artan bir konu haline gelmiştir. Türkiye ekonomisinde ulusal gelirin büyüme hızı, cari işlemler dengesini yakından etkilemekte, cari işlemler açığı yükseldiğinde ekonomi de aynı doğrultuda büyümekte ancak, cari işlemler açığı azaldığında ise ekonominin büyüme hızı yavaşlamaktadır. Yapılan araştırmalar cari işlemler açığı ile büyüme hızı

arasındaki bu ilişkinin, Türkiye ekonomisi ile gelişmekte olan diğer ÷lkelerde hemen hemen benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Büyüme hızının cari işlemler dengesini yakından etkilemesine ve aynı yönde seyretmesine neden olan olguların başında, iç talep artışlarının ithalatı artırması ve buna bağılı olarak cari açığı etkilemesi gelmektedir. Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki doğru yönlü ilişkinin bir diğer önemli nedeni ise imalat sanayisinin, enerji kaynakları ve ara malı tedarikinde büyük ölçüde ithalata bağımlılığıdır.

Uzun yıllar devam eden cari açık problemleri giderilmediğı takdirde ekonomik krizlere yol açma riski taşırlar. Cari açığın tehlike arz edip arz etmediğı ise bazı dış ticaret rasyoları ile tespit edilmektedir. Önemli rasyolardan biri de, cari açığın milli gelire oranlanmasıyla hesaplanır. Bu oranın %4 veya %5 olması cari açığın sürdürülebilirliğı noktasında bir eşik olarak kabul edilmişse de kriz tehlikesini açıklamada yeterli değildir. Bu oranın yanında, döviz kuru politikası, dış borçların yapısı ve vadesi, dışa açıklık derecesi gibi göstergelerin de dikkate alınması makro ekonomik istikrar için önemlidir.

Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisinin son dönemlerde yaşadığı en önemli problemlerinden biri olarak devam etmektedir. 2008 finansal ekonomik krizden çıkış sürecinde uygulanan para ve mali politikalar neticesinde 2010 yılında %9,2, 2011’de ise %8,8 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, aynı dönemde GSYH’nın %10’una yaklaşan cari işlemler açığı sorunu ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle de son küresel krizden sonra yaşanan yüksek cari açıklar ekonomik büyümeden vazgeçilerek azaltılmaya çalışılmış ve bu durum 2014 yılına kadar devam etmiştir. 2014 yılından itibaren büyüme üzerindeki cari açık baskısı kalmış, 2015 ve 2016 yıllarında cari açık azalırken ekonomik büyümede artış görülmüştür. Cari açığın GSYH’ya oranı, eşik değeri kabul edilen rakamlar etrafında dönse de geline süreçte, cari açıktaki azalma ya da ekonomik büyümedeki iyileşme Türkiye ekonomisi için yeterli görünmemekte ve yapısal problemlerin giderilememesi, cari işlemler açığının önümüzdeki yıllarda da önemli bir sorun olarak devam edeceğini göstermektedir.

Bu çalışmada, gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomik ilişkileri etkileyen cari açık probleminin, günümüz ekonomik koşullar dâhilinde nedenleriyle birlikte ele alınıp,

ekonomi üzerinde oluşturduğu etkilerin veriler ışığında tartişılması ve sorunun çözümlüne yönelik değerlendirmelerin yapılması amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda, cari açık sorununun giderilmesi ve büyümenin ivmelenmesi için ithalat ve enerjide dışa bağımlılığının azaltılması, tasarrufların artırılması, doğrudan yabancı yatırımların sağlanması, kısa vadeli sermaye akımlarının kontrolü, teknolojik gelişme, ekonomik istikrar ve diğer stratejiler, cari açığın çözümlü noktasında ayrı ayrı değerlendirilecektir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde ödemeler bilançosu ve bilançoda yer alan ana hesap kalemleri kavramsal olarak tanımlanacaktır. Daha sonra, cari işlemler açığına yönelik teorik yaklaşımlardan bahsedilerek 1940'lerden sonra geliştirilen esneklikler yaklaşımı ve bunun devamında gelişen toplam harcama yaklaşımı, 1960'lerden itibaren Mundell-Fleming modeli ve 1980'lerden sonra finansal serbestleşmeyle birlikte gelişen dönemler arası tüketim modellerinden bahsedilecek, yine cari açık probleminin nedenleri teorik olarak açıklanacaktır.

İkinci bölümde, Türkiye'deki cari işlemler açığı sorununu ele almadan önce gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açığında yaşanan gelişmeler tarihsel olarak özetlenecek, daha sonra ise Türkiye'nin cari işlemler açığı problemi belirli dönemlere ayrılarak tarihsel çerçevede incelenecektir. Özellikle de 2000 yılı sonrasında cari açığa yol açan, başta dış ticaret ve enerji bağımlılığı olmak üzere, yapısal nedenler ayrı ayrı ele alınıp, tablo ve şekiller yardımıyla makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, cari işlemler açığı probleminin çözümlü noktasında kullanılabilir politikalar ve stratejiler üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Son olarak, çalışma, sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

I.BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI:

KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. ÖDEMELER DENGESİ TANIMI VE ÖNEMİ

Ödemeler dengesi ya da bilançosu (Balance of Payments, BOP), bir ekonomideki yerleşik kişilerin diğer ekonomilerdeki yerleşik kişiler ile belirli bir dönemde yapmış oldukları tüm ekonomik işlemlerin sistematik olarak kayıt edildiği istatistikî bir rapor olarak tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 2009: 313).

Ödemeler bilançosu kayıtları genellikle bir yıllık olarak hazırlanır. Ama birçok ülke daha kısa zaman dilimlerinde, örneğin aylık veya üç aylık sürelerde düzenli olarak ödemeler bilançosu tablosu hazırlayarak gelişmeleri yakından takip etmektedir. Aylık veya üçer aylık sürelerde ödemeler bilançosunun hazırlanmasındaki temel amaç, uluslararası ticarete, sermaye hareketlerinde ve diğer ekonomik göstergelerde meydana gelen gelişmelere karşı uyumlu kararların alınabilmesi ve zamanında alınmış doğru politikalarla karşılık verilmesidir (Yalçınar, 2008: 127).

Ödemeler dengesi tanımında yer alan ekonomik işlem, ülkede yerleşik olma, alacaklı ve borçlu işlemler gibi kavramlar önemlidir.

Ekonomik işlemler, söz konusu ülke ile dış dünya arasındaki mal ticaretini ve bankacılık, sigortacılık, taşımacılık, danışmanlık şeklindeki hizmet ticareti ile faktör akımlarını kapsar. Faktör akımları genellikle emek ve sermayeden oluşmaktadır ve küreselleşme olgusuyla birlikte birçok ekonomi için uluslararası sermaye akımları, mal ve hizmet ticaretinden daha fazla önem arz etmeye başlamıştır (Seyidoğlu, 2013: 84). Bu tür ekonomik işlemler, ülkeler arasındaki mal ve hizmet ticareti karşılığında belirli bir bedelin transferini gerektirir. Ancak yapılan ekonomik işlemlerden bazıları ise bir ödeme yapılmasını gerektirmeyebilir. Örneğin, dışarıdan yapılan yardım ve bağışlar, tazminatlar gibi tek taraflı işlemler ile yine takas yöntemi ile yapılan ticari işlemlerin, karşılığı olmasa da ödemeler bilançosuna kaydedilmesi gerekir (TCMB, 2013: 7).

Ödemeler bilançosunda ‘yerleşik’ olmaktan kastedilen, bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı ve düzenli olarak ikamet eden, o ekonomi içerisinde faaliyette bulunan kurum ve kişilerdir. Uluslararası ekonomik ilişkiler açısından yerleşiklik ile vatandaşlık aynı anlamı ifade etmez. Farklı bir ülkenin vatandaşı olan bir kişi, genel olarak sürekli ikamet ettiği veya ekonomik işlemlerini yürüttüğü ülkede yerleşik kabul edilir (Seyidoğlu, 2013: 85). Yine yurt dışında görev yapan hükümet memurları ve silahlı kuvvetler üyeleri de yurttaşı oldukları ülkenin yerleşikleri gibi işlem görürler. Çok uluslu şirketlerin yabancı ülkelerdeki şubeleri bu ülkenin yerleşigi kabul edilir. Dolayısıyla da bir ülkede yerleşik olmak ifadesinden vatandaşı olunan ülke değil, normal olarak oturulan ya da faaliyette bulunulan yer anlaşılmaktadır (Öcal, 2007: 491). Ama bir ülkede geçici olarak bulunan kişiler o ülkede yerleşik değildir ve yaptığı harcamalar dış ekonomik işlem kabul edilerek, ilgili ülkenin ödemeler dengesine kaydedilir.

Uluslararası mali işlemlerin çoğunda bir ikililik durumu vardır. Ödemeler bilançosuna ekonomik işlemlerin kaydı yapılırken *Çift Kayıtlı Muhasebe Sistemi* kullanılır ve ürün ile hizmetin piyasa değeri üzerinden kayıt işlemleri gerçekleştirilir. Piyasa değeri, işlemin yapıldığı an, alıcı ve satıcının üzerinde anlaştıkları değerdir. Çift kayıtlı muhasebe sistemine göre her ekonomik işlemin bir alacak bir de borç olmak üzere iki kaydının yapılması gerekmektedir. Çift kayıtlı muhasebe tekniğinin bir özelliği olarak, ödemeler bilançosunun pozitif (+) işaretli alacaklı yanının (aktif) toplamı, daima negatif (-) işaretli borçlu yanına (pasif) toplamına eşit çıkmalıdır. Bu ise ödemeler dengesinin muhasebe kayıtları anlamında her zaman denk olması anlamına gelir. Ama bu durum, ekonomik anlamda dış dengenin sağlandığını ifade etmez. Çünkü ekonomik anlamda ödemeler bilançosundaki bir açık veya fazlanın bulunabilmesi için bir takım teknik işlemlerin yapılması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2009: 316).

Ödemeler bilançosu tanımında da yer aldığı gibi, dış dünya ile yapılan bütün ekonomik işlemler, parasal olarak bir bedeli olsun ya da olmasın, bilançoya kaydedilir. Kaydedilen her bir işlem, dış âleme karşı ya bir alacak ya da bir borçluluk sonucunu doğurur. Ülkeye döviz girişi sağlayan bütün işlemler alacaklı nitelikte olup ödemeler dengesinin aktif kısmına kaydedilir. Örneğin, mal ve hizmet ihracından sağlanan döviz

gelirleri, yabancıların gayrimenkul satın almaları, karşılıksız transferler gibi işlemler, ödemeler dengesinde fazla veren işlemlerdir (Dornbusch ve Fischer, 1998: 150).

Ülkeden döviz çıkışına yol açan işlemler ise borçlu niteliğindeki işlemler olup ödemeler dengesinin pasif kısmına kaydedilir. Örneğin, mal ithalatı, yurtdışından şirket satın alınması, yabancı sermaye çıkışları, taşımacılık ve navlun hizmetleri gibi yurt dışına döviz çıkışı gerektiren işlemler ise borçlu nitelikteki işlemlerdir (Yalçiner, 2008:129).

Alacaklı işlemler ülke rezervlerinde artışa neden olurken, borçlu işlemler ise genellikle ülkeden döviz çıkışı sonucunu doğurur veya dış âleme karşı olan borç yükünü artırır. Bu anlamda, ödemeler dengesi, alacaklı ve borçlu işlemlerin kaydedildiği genel bir hesap görünümündedir.

Ödemeler bilançosunun belirli bir zaman diliminde gerçekleşen işlemleri göstermesi, bunun bir stok değil, akım değişken kavramı olmasını ifade eder. Örneğin ödemeler dengesinde bir ülkenin birikmiş dış borç veya varlıklarının tutarı izlenemez ama bunlardaki yıllık değişimleri gözler önüne serer. Başka bir ifadeyle, bir yıla ait gerçekleşen bir ödeme, o yıl sonunda ülkenin dış borçlarının artmasına ya da azalmasına neden olur. Bundan dolayı, dış ödemeler dengesi, kavramı ticari işletmelerin bilançolarından çok kar-zarar hesaplarına benzemektedir (Seyidoğlu, 2013: 84).

Ödemeler dengesi tablosu tüm ülkeler açısından önem arz eder ve bunu önemli kılan çeşitli sebepler vardır. Her şeyden önce, ödemeler dengesi bir ülke parasının arz ve talebi ile ilgili ayrıntılı bilgi sunar. Örneğin, bir ülke ihraç ettiğinden fazlasını ithal ediyorsa (diğer unsurlar sabit varsayımı altında), döviz piyasasında ulusal para arzının, talebi geçme ihtimali oluşur. Bu durumda, ülkenin parası diğer paralar karşısında değer kaybetme baskısı altına girebilir. Ters bir durumda, ülke ithal ettiğinden çok ihraç ediyorsa o zaman ulusal paranın değer kazanması durumu oluşur. Yine bir ülkenin ödemeler bilançosundaki denge veya dengesizlik o ülkenin, uluslararası rekabet ortamında, ticaret gücündeki iyileşmeyi veya bozulmayı da yansıtmaktadır (Yalçiner, 2008: 128). Eğer, bir ülke yıldan yıla ticari açık veriyorsa bu durum, ülke endüstrisinin uluslararası rekabette zorlandığını gösterir.

Bununla beraber ödemeler bilançosunun ülke ekonomisi üzerindeki etkisi de yüksektir. Örneğin, ülkenin milli geliri, kalkınma hızı, döviz kurları, enflasyon oranları, ücret artışları, gelir dağılımı ve dış borçları gibi temel makro ekonomik değişkenler üzerinde ödemeler bilançosu sıkı bir etkileşim içerisindedir (Seyidoğlu, 2009: 312). Dolayısıyla ödemeler dengesi, ülkenin uluslararası alanda ekonomik ve mali gücünü ortaya koyarken, aynı zamanda ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sağlıklı yürüyüp yürümediğini de gözler önüne serer.

Ödemeler bilançosu yalnızca uluslararası ekonomik ilişkiler açısından değil, hükümetler, ekonomik ve finansal kuruluşlar, yatırımcılar ve bireyler tarafından da ilgiyle takip edilen bir göstergedir. Zira birçok yönüyle, karar alıcı birimlere yol göstermekte, doğru kararlar alabilmeleri konusunda kolaylık sağlamaktadır. Ama aslında ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur. Bu açıdan bakıldığında, hükümetlerin ekonomik politika uygulamalarındaki başarılarının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Ancak şunu da hatırlatmak gerekir ki, ödemeler dengesine duyulan bu ilgi yalnızca günümüze has bir durum değildir. 17. ve 18. asırlarda, merkantilistler de dış ticaret dengesini fazlaca önemsiyorlardı. Onların amacı ise, ülkenin sahip olduğu altın ve değerli madenler stokunu, dış denge fazla verecek şekilde daima artırmaktı. Çünkü merkantilist görüşe göre ulusal servetin kaynağı değerli maden rezervlerine sahip olmaktan geçiyordu (Seyidoğlu, 2009: 313).

Bir ülkenin dış âlemden elde ettiği gelirlerin dışarıya yaptığı ödemelere eşit olması genellikle arzulanan bir durumdur. Ödemeler bilançosundaki herhangi bir hesapta açık ya da fazlanın oluşması, ülkelerin uluslararası ekonomik gücü ve itibarının bir göstergesi olarak yorumlanacağı gibi gelir ve istihdam düzeyi, ekonomik büyüme, enflasyon oranı, döviz kurları ve faiz oranları gibi pek çok değerşkeni etkilemesi bakımından da önem arz etmektedir. Uzun dönemde ödemeler bilançosundaki bu dengeyi sağlayamayan ülkelerin öncelikle, ekonomi politikalarını gözden geçirmeleri ve bu doğrultuda farklı kararlar almaları zorunluluk olarak görülmektedir (Yıldırım vd., 2007: 73).

1.2. ÖDEMELER DENGESİ ANA HESAP GRUPLARI

Ödemeler dengesi istatistikleri tablosu genel olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar (Yeldan, 2005: 48):

- Cari işlemler hesabı
- Sermaye hesabı ve finans hesabı
- Net hata ve noksan hesabı
- Rezerv hareketleri hesabı

Cari işlemler hesabına mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemeleri kaydedilir. Sermaye ve finans hesabına ise hisse senedi, tahvil ve toprak türünden varlıkların alım-satımı kaydedilir.

Uluslararası ödemelerde genellikle kural şöyle işlemektedir: Yapılan her ekonomik işlemin bedeli ödenmek zorundadır. Eğer bir ülke, gelirinden fazla harcamada bulunursa, bu açığı varlıklarını satarak ya da borçlanarak finanse etmesi gerekir. Benzer şekilde, eğer ülke cari açık veriyorsa bu açığın, varlıkların satışı ya da dış borçlanma yoluyla finanse edilmesi gerekir. Varlıkların satılması veya borçlanma, ülkenin sermaye hesabında fazla verdiğini gösterir (Dornbusch ve Fischer, 1998: 151). Dolayısıyla herhangi bir cari işlemler açığı, sermaye girişiyle karşılanmış olacaktır.

Ödemeler bilançosuna kaydedilen işlemler otonom ve denkleştirici işlemler olarak ikiye ayrılır. Buna göre cari hesap ile sermaye ve finans hesaplarına kaydedilen işlemler otonom niteliktedir. Çünkü bu işlemlerin yapılış nedenleri, ödemeler bilançosu dengesini sağlamaya yönelik değildir. Bu işlemler, ödemeler bilançosunda ekonomik anlamda bir fazla veya açık doğuran işlemlerdir. Dolayısıyla bu özelliklerinden dolayı otonom işlemler ya da dengesizlik doğuran işlemler şeklinde adlandırılır.

Buna karşılık rezervler hesabı, otonom işlemlerin doğurduğu dengesizlikleri ortadan kaldıran denkleştirici işlemler niteliğindedir. Rezerv hesabının çalışması genellikle merkez bankasının döviz piyasasına müdahalesi şeklinde gerçekleşir. Ancak, Merkez Bankası resmi rezervler hesabının yanında, kısa vadeli borç veya alacak edinme yoluna başvurarak da bilançoyu denkleştirebilir (Seyidoğlu, 2013: 88-89). Bunların yanı sıra bilançoda eşitliği sağlayan bir diğer kalem ise net hata ve noksanlar hesabıdır.

Şekil 1: Ödemeler Bilançosu Şeması

Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları		
İşlem Grupları	Alacak	Borç
A. CARİ İŞLEMLER HESABI		
1. İhracat	(+)	(-)
2. İthalat	(+)	(-)
Mal Dengesi	(+)	(-)
3. Hizmet Gelirleri	(+)	(-)
4. Hizmet Giderleri	(+)	(-)
Mal ve Hizmet Dengesi	(+)	(-)
5. Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	(+)	(-)
6. Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	(+)	(-)
Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	(+)	(-)
7. İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler (Cari Transferler)	(+)	(-)
B. SERMAYE HESABI		
C. FİNANS HESABI	(+)	(-)
8. Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	(+)	(-)
9. Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	(+)	(-)
10. Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	(+)	(-)
11. Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	(+)	(-)
12. Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	(+)	(-)
13. Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	(+)	(-)
Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	(+)	(-)
C. NET HATA VE NOKSAN	(+)	(-)
Genel Denge	(+)	(-)
D. REZERV VARLIKLAR		
14. Resmi Rezervler	(+)	(-)
15. Uluslar Arası Para Fonu Kredileri	(+)	(-)
16. Ödemeler Dengesi Finansmanı	(+)	(-)

Kaynak: TÜİK'in ödemeler dengesi analitik sunum şemasına göre oluşturulmuştur.

Şekil 1’de ödemeler bilançosu şeması gösterilmiştir. Ödemeler bilançosu hesapları yardımıyla bir ülke, dünyadaki diğer ülkelerle kıyaslanır. Bilançoya, ülke yerleşiklerinin dış dünya ile belirli bir dönem içerisinde gerçekleştirdikleri tüm ekonomik işlemler sistematik olarak kaydedilmektedir. Dolayısıyla, Şekil 1’de de görüldüğü gibi, ülkeye döviz getiren her işlem bilançonun alacak kısmına (+) olarak; döviz kaybına neden olan işlemler ise bilançonun borç kısmına (-) olarak kaydedilir. Tanım gereği, ödemeler bilançosu her zaman dengededir, ancak bilançoğu oluşturan kalemler kendi içinde açık veya fazla verebilir. Ödemeler bilançosunda cari işlemler hesabı ile sermaye ve finans hesaplarının toplamı pozitif, negatif veya sıfır bakiye verebilir. Eğer bir ülkede hem cari işlemler hem de sermaye hesapları açık veriyorsa, genel ödemeler dengesi açık veriyor demektir. Diğer bir ifadeyle Merkez Bankası rezerv kaybetmektedir. Eğer toplamı pozitif bakiye veriyorsa bu durumda rezerv varlıklar hesabının resmi rezervler kaleminde artış olacaktır.

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosunda en fazla öneme sahip olan hesap cari işlemler hesabıdır ve bu hesapta, ülkenin mal ve hizmet ticareti, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen gelirler, kar ve temettü transferleri ve karşılıksız transferler yer alır. Ama esas olarak cari işlemler dengesi, ekonominin reel kesiminin mal ticareti ve üretici faktörlerinin döviz gelir ve giderlerinin dengesini vermektedir. Özellikle de bir ülkenin döviz açığının belirlenmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilir (Yeldan, 2005: 48). Cari işlemler hesabı pozitif bir sonuç veriyorsa bu, ekonominin borç verebilir konumda olduğunu gösterir. Eğer cari işlemler hesabı açık veriyorsa, ekonominin borç almak zorunda kalabileceği söylenebilir (Yayar ve Demir, 2014: 119).

Cari işlemler dengesi dış ticaret hesabı, hizmetler hesabı, gelirler hesabı ve transferler hesabı olmak üzere dört kalemden oluşmaktadır.

1.2.1.1. Dış Ticaret Hesabı

Mal ticareti hesabı yurtiçinde yerleşik kişilerle yurt dışında yerleşik kişiler arasında gerçekleştirilen, gümrüklerden geçen mal ihracat ve ithalatını içeren bir alt hesaptır. Görünür mal ticareti diye de ifade edilen bu hesap, mal ihracat ve ithalatı ile ülkelerin uluslararası ekonomik işlemlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Mal

ticareti hesabına transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık gibi ticaretin gerçekleşmesini sağlayan çeşitli hizmet gelirleri de dâhil edilmektedir (Tiryaki, 2002:1). Ayrıca, mal ticareti bir ekonomideki gelişmelerin somut bir göstergesi olarak da kabul edilir. Çünkü dış ticaret, ulusal ekonomide gerçekleşen üretim, kaynak donanımı ve kullanımı, verimlilik artışı, teknolojik gelişme gibi alanlarda gerçekleşen uzun vadeli gelişmelerin bir sonucudur (Seyidoğlu, 2013: 89).

Mal ihracatı ülkeye döviz kazandıran başlıca işlemlerden biridir. Muhasebe kayıt tekniği gereği alacaklı bir işlem olarak bilançonun aktif kısmına kaydedilir. Mal ithalatı ise yabancılar lehine alacak hakkı doğurduğu için bilançonun pasif kısmına kaydedilir (Öcal, 2007: 493).

İhracatın ithalattan büyük gerçekleşmesi durumunda mal ihracatı hesabı fazla verir ve oluşan bu fazlalığa “dış ticaret fazlası” denir. İhracatın ithalatın gerisinde kalması durumunda ise mal ticareti hesabı açık verir ve bu açığa “dış ticaret açığı” denir. İhracat ve ithalat değerlerinin birbirine yakın olması durumunda ise dış ticaret dengesinin sağlandığı kabul edilir.

Tablo 1. Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2016) (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	Karşılama Oranı(%)
2000	27,8	54,5	-26,7	82,3	51,0
2001	31,3	41,4	-10,1	72,7	75,7
2002	36,1	51,6	-15,5	87,6	69,9
2003	47,3	69,3	-22,1	116,6	68,1
2004	63,2	97,5	-34,4	160,7	64,8
2005	73,5	116,8	-43,3	190,3	62,9
2006	85,5	139,6	-54,1	225,1	61,3
2007	107,3	170,1	-62,8	277,3	63,1
2008	132,0	201,9	-69,9	333,9	65,4
2009	102,3	140,9	-38,8	243,1	72,5
2010	113,9	185,5	-71,7	299,4	61,4
2011	134,9	240,8	-105,9	375,7	56,0
2012	152,5	236,5	-84,1	389,0	64,5
2013	151,8	251,7	-99,9	403,5	60,3
2014	157,6	242,2	-84,6	399,8	65,1
2015	143,9	207,3	-63,4	351,1	69,4
2016	142,6	198,6	-56,0	341,2	71,8

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Tablo 1’de, Türkiye’nin 2000-2016 dönemine ilişkin dış ticaret verileri yer almaktadır. İhracat ile ithalatın toplamı diğer bir ifadeyle dış ticaret hacmi, bir ülkenin mal piyasasında dış dünya ile bütünleşme düzeyini de gösterir. Burada önemli olan kritik bir gösterge ise, ihracat değerinin ithalat değerine bölünmesiyle hesaplanan ‘ihracatın ithalatı karşılama oranı’dır. Bu oranın bir’e yaklaşması ya da bir’den büyük olması ülkenin hem uluslar arası rekabet gücünü hem de kalıcı döviz dengesini ifade eder (Ertürk, 2011: 305). Tablo 1 incelendiğinde, Türkiye’nin ihracatının ithalatını karşılama gücünün ortalama %65 seviyelerinde hareket ettiği gözlenmektedir. Yine son yıllara bakıldığında Türkiye’nin dış ticaret hacminde küçülme; dış ticaret dengesinde ise düşüş yaşandığı görülmektedir.

İhracat ve ithalat değerlerinin belirlenmesinde Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin önerisi, uluslararası nakliye ve sigorta tutarlarının dikkate alınmadığı çıkış değerleri üzerinden FOB¹ (Free On Board) hesaplanması şeklindedir. Ancak birçok ülkenin ihracatlarını FOB, ithalatlarını ise CIF² (Cost Insurance Freight) değerleriyle ölçmesi nedeniyle ihracat ile ithalat değerleri arasında farklılığın oluşmasına yol açmıştır (TCMB, 2013: 13). TÜİK tarafından da ihracat verileri FOB, ithalat verileri ise CIF bazda hesaplanarak yayımlanmaktadır.

1.2.1.2. Hizmetler Hesabı

Hizmetler hesabı, bir ülkenin hizmet ihraç ve ithaline ilişkin gelir ve giderlerin kaydedildiği cari işlemlerin bir hesabıdır. Hizmet ihraç ve ithaline “görünmez ticaret” de denilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 90). Hizmetler hesabının kapsamını, bir ülkenin, yurt dışına sağladığı navlun da dâhil taşımacılık, turizm gelir ve giderleri, iletişim hizmetleri, inşaat hizmetleri, sigorta ve danışmanlık hizmetleri, finansal hizmetler, bilgi ve teknoloji hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticari ve ticaret bağlantılı diğer hizmetler, kiralama hizmetleri, teknik hizmetler, kişisel, kültürel, eğlence, eğitim hizmetleri ve resmi hizmetlerden elde ettiği döviz gelirleri ile yurt dışından sağladığı benzer hizmetlere karşılık ödediği döviz giderleri oluşturmaktadır (TCMB, 2013: 7)

Toplam uluslararası hizmet gelir ve giderler arasındaki farka ise “hizmetler dengesi” ya da “görünmez işlemler dengesi” denir.

¹ FOB: “Gemi güvertesinde teslim” anlamına gelir.

² CIF: “Mal bedeli, sigorta ve navlun bedeli ödenmiş teslim” anlamında kullanılır.

Hizmetler hesabında turizmin ayrı bir yeri vardır. Turizm faaliyetlerinin en önemli sonuçları ekonomi alanında kendini göstermektedir. Bunun nedeni turizm faaliyetlerinin ülkelere önemli ölçüde gelir getirmesi, yabancı döviz kazandırması, istihdam oluşturması ve ülkenin sosyal refah düzeyini artırması özelliklerine sahip olmasıdır. Turizm sektörünün bir ülke ekonomisi üzerindeki en belirgin özelliği ise, hizmet ihracatı niteliğinde olması ve bu yolla ödemeler dengesini etkilemesidir. Günümüzde turizm, ulusal ekonomilerin karşılaştığı ekonomik darboğazların aşılmasında oldukça önemli bir konuma gelmiştir (Coşkun, 2010: 40).

Turizm, ödemeler dengesi sorunlarını gidererek yabancı sermayeye olan bağımlılıklarını azaltmak isteyen Türkiye ve diğer gelişmekte olan ülkeler için önemli bir ekonomik sektördür. TÜİK verilerine göre Türkiye'nin hizmetler hesabında en fazla gelir sağlayan sektör turizm sektörüdür. TÜİK'in 2016 yılında yayınladığı verilere göre, 2014 yılında yurtdışından gelen toplam turist sayısı 41 milyon 415 bin kişi iken, 2015 yılında 41 milyon 617 bin'e ulaşmıştır. Buna bağlı olarak 2014 yılında 34,305 milyon dolar, 2015 yılında ise 31,464 milyon dolar turizm geliri sağlanmıştır. Türkiye'nin hizmetler hesabında en fazla paya sahip olan diğer sektörler olarak ise taşımacılık ve inşaat sektörleri gelmektedir.

1.2.1.3. Gelirler Hesabı

Doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve diğer yatırımlardan elde edilen gelirler ve ödenen bedeller ile çalışanlara ödenen ücret gelirlerinin takip edildiği hesaptır.

Sermaye faktörü, uluslararası faktör gelirleri içinde en önemli paya sahiptir. Ülkeye giren veya ülkeden çıkan sermayenin kendisi sermaye hesabına ya da finansal sermaye hesabına kaydedilirken, sermaye ve finansal sermaye yatırımlarından sağlanan kar, faiz, temettü gibi gelirler bir çeşit sermaye faktörünün hizmetlerinden yararlanmanın bedeli olarak kabul edildiğinden cari işlemler hesabı içinde gelirler alt hesabına kaydedilir (Seyidoğlu, 2013: 91).

Gelirler kaleminde, yurt dışına yapılan doğrudan yatırımlar sonucunda elde edilen karlar gelir olarak, yurt içinde yapılan doğrudan yatırımlar sonucunda yurt dışına yapılan kar transferleri ise gider olarak kaydedilmektedir. Portföy yatırım geliri ise, hisse ile tahvil ve bono şeklindeki borç senetleri yatırımlarının gelirlerinden

oluşmaktadır. TCMB ve bankaların sahip oldukları menkul kıymetlerin kar ve zararları ile diğer sektör ve kişilerin yurt dışında ihraç edilmiş menkul kıymet varlıklarına ilişkin gelirleri ve yine hazine müsteşarlığı ve bankaların yurt dışında ihraç ettikleri menkul kıymetlere ilişkin giderler bu kalemde izlenmektedir (TCMB, 2013: 16).

1.2.1.4. Tek Yanlı Transferler Hesabı

Ülkeler arasında mal, hizmet ya da para girişi gerçekleştiği halde, bu girişler karşılığında kaynak transferi yapılmayan işlemlerin izlendiği hesaptır. Karşılığında hiçbir ödemede bulunulmadığı için bu tür işlemlere karşılıksız ya da tek yanlı transferler denilmektedir. Bu kalem, bağışta bulunanın kişiliğine resmi ya da özel nitelikte transferler şeklinde olabilmektedir (Öcal, 2007: 494). Resmi nitelikteki transferler, hükümetin yabancı ülkelerdeki kişi ve kuruluşlara yaptığı hibe ve bağışlar ile gıda, sağlık eğitim gibi alanlarda yaptığı her türlü ayni ve nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Benzer şekilde, özel nitelikli transferler ise kişi ve işletmelerin yabancı ülkelerdeki kişi ve kuruluşlara yaptığı bağış, hibe ve hediyelerden oluşmaktadır (TCMB, 2013: 16).

Tek yanlı transferler hesabında işçi ücretlerinin de önemli bir payı vardır. Ülkemizde sürekli oturmak üzere göç edenlerin getirdiği paralar ve yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın yakınlarına bankalar vasıtasıyla gönderdiği paralar da bu hesaba kaydedilir.

Yapılan her karşılıksız transfer, bağışta bulunan ülke açısından borçlu işlem niteliğinde olması nedeniyle bu tür işlemler, tek yanlı transferler hesabının borçlu kısmına kaydedilir (Öcal 2007: 494).

1.2.1.5. Cari İşlemler Dengesi

Cari işlemler dengesi ödemeler bilançosunda en fazla öneme sahip asli hesaptır. Bu hesapta uluslararası ekonomik işlemler neticesinde gerçekleşen gelir ve gider niteliğindeki döviz giriş çıkışları izlenmektedir. Buna bağlı olarak, cari işlemler hesabında gelirlerin kaydedildiği alacaklı kısım ile giderlerin kaydedildiği borçlu kısmın eşit çıkması halinde cari işlemler dengesi sağlanırken, eşitsizlik durumunda ise bir cari işlemler açığı veya fazlası olduğu söylenir.

Cari işlemler hesabındaki açık, fazla veya dengenin ulusal makro ekonomi ve uluslararası ekonomik ilişkiler açısından çeşitli etkileri vardır. Bir ülkenin cari işlemler açığı, o ülkedeki yerleşik ekonomik birimlerin yurt dışındaki yerleşiklerden borçlandığının göstergesidir. Bu da, ödemeler dengesinin diğer kalemlerinde bir fazlanın olması gerektiğini ifade eder (Yeldan, 2005: 48). Cari açık, hizmet sektöründe uzmanlaşmamış ekonomilerde daha fazladır. Çünkü reel sektörde her ülke bir malı en ucuza üreterek uzmanlaşmak istese de bu mümkün olmamaktadır. Cari işlemler fazlası olması, ekonomide toplam harcamaların artması, dolayısıyla da istihdamın artması yönünde katkı sağlarken, cari işlemler açığı durumunda ise toplam talep ve dolayısıyla ulusal gelir ve çalışma düzeyini düşürücü yönde etkide bulunur (Seyidoğlu, 2013: 93).

Cari işlemler hesabı teorik olarak iki şekilde tanımlanabilmektedir. Bunlardan ilkinde, cari işlemler dengesi, ödemeler bilançosu kayıtlarından elde edildiği şekilde net mal ve hizmet ihracatı, dış borca ilişkin faiz ödemeleri ile karşılıksız transfer ödemelerinin toplamından oluşmaktadır (Altınöz, 2014: 118). Burada, ödemeler dengesinde cari açığın oluşmasına etki eden unsurlardan birisi yurt dışına yapılan faktör ödemeleri, esas olarak dış borç faiz ödemeleri iken, diğeri ise mal ve hizmet ticaret açığıdır. Ülkemizde faiz ödemelerinden kaynaklanan açık, ticaret açığından düşük iken, Latin Amerika ülkeleri gibi bazı gelişmekte olan ülkelerde faiz ödemelerinden kaynaklanan açık ticaret açığından fazla seyretmektedir. Türkiye'nin, cari hesap yapısında yer alan turizm, bavul ticareti, net faktör gelirleri ile işçi dövizleri diğer önemli kalemlerdir. Ülkemizde cari işlemler hesabının en büyük kalemini oluşturan dış ticaret dengesi neti genel olarak negatif bakiye vermekte ve cari açık esas olarak dış ticaret açığından kaynaklanmaktadır (Eşiyok, 2012: 66).

Cari işlemler hesabının elde edilmesindeki ikinci yöntem ise milli gelir hesaplarının kullanılmasıdır. Cari işlemler hesabı belirli bir dönemde ihraç ve ithal edilen mal ve hizmetleri gösterdiği için, o ülkenin söz konusu o yıla ait milli geliri ile ilişkilidir. Dış ekonomik ilişkiler dikkate alınmadığında, bir ülkenin sınırları içerisinde belirli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin piyasa değeri toplamı Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) olarak tanımlanırken; dış ekonomik faaliyetler dâhil edildiğinde, ülke vatandaşları tarafından belirli bir yılda üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa

değerlerinin toplamı Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) olarak tanımlanmaktadır (Tunca, 2001: 149).

Cari işlemler dengesini hesaplamak için kullanılan harcama yönteminde, bir ekonomide belli bir süre içerisinde nihai mal ve hizmetlere yapılan harcamaların toplamı bulunarak GSYH'ya ulaşılır. Toplam harcama yaklaşımı J. M. Keynes'in ulusal gelir teorisinin uluslararası ekonomiye uygulanması durumudur. Çünkü bu yöntemde dış ticaret bilançosu, toplam harcamaların yurt içi üretime denk olup olmaması ile açıklanır. Buna göre dış ticaret açığı, ülkenin kendi imkânlarının ötesinde yaşaması diğer bir ifadeyle toplam yurt içi üretimden (GSYH) daha fazla harcama yapması durumudur. Ülkede yerleşik kişilerce yapılan bu harcamaların bir kısmı yerli mallara, bir kısmı ise yabancı mallara yöneliktir. Yine, yurt içinde üretilen tüketim ve yatırım mallarının tamamı da ülkede yerleşik kişiler tarafından yapılmaz, bir kısmı da yabancılar tarafından gerçekleştirilir. Dolayısıyla, dış dünya ile ilgili bu harcamalar bir araya getirildiğinde toplam ithalat ve toplam ihracat ortaya çıkar. O halde harcama yöntemine göre ulusal gelir eşitliği şu şekilde yazılabilir (Seyidoğlu,2009: 489):

$$Y = C + I + G + (X-M) \quad (1.1)$$

Bu Keynes'gil ulusal üretim ve toplam harcama eşitliğidir. Bu eşitlikte ulusal gelir (Y); özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümet harcamaları (G) ile net mal ve hizmet ihracatı (X-M) toplamından oluşmaktadır. Formülden de anlaşıldığı üzere, ihracat bir ekonomide ulusal geliri artıran, ithalat ise ülkenin ulusal gelirini azaltan faktörlerdir.

Ulusal gelir hesaplamalarında kullanılan ikinci temel eşitlik ise elde edilen gelirin ne yapıldığı ile ilgilidir. Söz konusu gelir, ulusal geliri artırıcı ya da azaltıcı etkide olabilir. Dolayısıyla ulusal gelir; harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T), ya da yurt dışına transfer edilebilir (Tr), şöyle ki (Tiryaki, 2002: 1):

$$Y = C + S + T + Tr \quad (1.2)$$

GSYH için oluşturulan bu iki formül birbirine eşitlenip gerekli sadeleştirme işlemleri yapıldığında meydana gelen ifade yeniden düzenlendiğinde şu eşitliğe ulaşılır:

$$X - M - Tr = (S-I) + (T-G) \quad (1.3)$$

Elde edilen bu eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini vermektedir. Dolayısıyla cari işlemler dengesi, özel tasarrufların özel yatırımlarından farkı ile vergi gelirlerinin hükümet harcamalarından farkının toplamlarından oluşmaktadır.

Son olarak, ülkenin cari işlemler dengesi ile net sermaye akımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yeni bir eşitliğe daha ihtiyaç vardır. Tasarruf edilen her lira yurt içinde fiziki yatırım yapmak ve bütçe açığını finanse etmek için hükümetin çıkarttığı borç senetlerini satın almak ya da yurt dışından varlık satın almak (FA) suretiyle kullanılabilir (Tiryaki, 2002: 2). Dolayısıyla tasarruf (S):

$$S = I + (G-T) + FA \quad (1.4)$$

Şeklinde gösterilebilir. Bu ifade tekrar düzenlendiğinde şu eşitliğe ulaşılır:

$$FA = (S-I) + (T-G) = X - M - Tr \quad (1.5)$$

Bu eşitlik tasarrufların yatırımları fazlasıyla karşılaması, bütçe açığının ise düşük bir düzeyde gerçekleşmesi halinde ülkenin yabancı varlık stokunda artış sağlanabileceğini gösterir. Bu durum, yurt dışına sermaye çıkışı olarak ta ifade edilebilir. Dolayısıyla yurt dışına sermaye çıkışı, cari işlemler fazlasıyla mümkün olabilmektedir.

Cari işlemler dengesi, bir ülkenin reel piyasalarda dış dünya ile bütünleşme derecesini göstermesi açısından önemlidir. Bunun için genellikle dış ticaret hacminin milli gelire oranı kullanılır. Bu oranın dışında İhracat veya ithalatın milli gelire oranları da kullanılmaktadır (Yılmaz Şahin, 2015: 455). Dışa açıklık oranı diye de bilinen bu oran, ülkenin büyümesi, ekonomideki düzelme, yabancı sermayenin gelme isteği gibi gelişmeleri de ifade ettiği için önemlidir. TÜİK' in 2016 yılı verilerine göre Türkiye ekonomisinde bu oran, 2015 yılında %42 civarında gerçekleşmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde uzun yıllar devam eden cari açıklar sürdürülemediği takdirde ekonomik krizlerle sonuçlanabilmektedir. Cari açığın tehlike arz edip arz etmediği ise bazı dış ticaret rasyoları ile tespit edilmektedir. Önemli rasyolardan biri de, cari açığın milli gelire oranlanmasıyla hesaplanır. Bu oranın %4 veya %5 olması cari

açığın sürdürülebilirliği noktasında bir eşik olarak kabul edilmişse de kriz tehlikesini açıklamada yeterli değildir. Bu oranın yanında, döviz kuru politikası, dış borçların yapısı ve vadesi, dışa açıklık derecesi gibi göstergelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Ancak, uzun süreli ve yüksek oranlı cari açıklar para ve bankacılık krizlerine yol açarak sıkı makro ekonomik politikalar gerektiren dengesizliklere neden olabilmektedir (Yayar ve Demir, 2014: 119). Cari işlemler açığı olan ülkelerde asıl önemli olan konu ise açığın varlığı ile birlikte bu açığın finansmanı konusudur.

1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Bir ülkenin dış dünya ile gerçekleştirdiği bütün sermaye ve finans işlemleri ödemeler bilançosunun Sermaye ve Finans Hesabına kaydedilir. Bu hesapta, ülkenin dış âlemle gerçekleştirdiği varlık ve yükümlülük işlemleri izlenir. Başka bir ifadeyle sermaye işlemleri, bir ülkedeki yerleşik kişi ve kuruluşların başka bir ülkede üretim tesisleri açmak, bina veya arazi satın almak şeklindeki fiziki yatırımları ile yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu veya yabancı bankalarda mevduat hesabı açılması şeklindeki yatırımlar sonucunda sınır ötesine aktardıkları mali fonlardan oluşmaktadır. Ayrıca, IMF'nin 2009 yılında yayımladığı Ödemeler Bilançosu kılavuzundaki yeni tanımlamaya göre, üretilmeyen ve finansal nitelikte olmayan sanat eseri, telif hakkı, lisans veya ticari marka bedeli gibi varlıklar ile göçmen transferleri ve ülkenin silinen dış borçları da sermaye ve finans hesabında izlenir (Seyidoğlu, 2013: 93).

Ödemeler bilançosunun sermaye ve finans hesabında alacak kayıtları yükümlülük artışını veya varlık azalışını gösterirken, borç kayıtları ise yükümlülük azalışını veya varlık artışını ifade eder (Akad, 2004: 47). Sermaye ve finans hesabındaki toplam alacaklı ve borçlu işlemlerin net bakiyesi sermaye ve finans hesabının bilançosunu verir. Hesabın borçlu bakiye vermesi, ülkenin dönem içerisinde dış dünya üzerindeki net mali ve fiziki sermaye yatırımlarının arttığını gösterirken, alacaklı bakiye vermesi ise dış âleme gönderdiğinden daha fazla yabancı sermayenin ülkeye girdiğini gösterir (Seyidoğlu, 2013: 95).

Cari hesap ile sermaye ve finans hesapları birlikte değerlendirildiğinde ekonominin genel dengesini gösterir. Sermaye akımlarını gösteren işlemler, finans hareketleri altında doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırım kalemleri

olarak sermayenin şekline göre sınıflandırılabilir. Bu alt bilançolar, farklı türdeki sermaye giriş ve çıkışlarının sonuçlarının takibini kolaylaştırır (TCMB, 2013: 8).

1.2.2.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) hesabında, bir ekonomide yerleşik bir kişi veya kuruluşun başka bir ekonomide yaptığı uzun vadeli yatırımlar izlenir. Burada ise yatırımcının kuruluş sermayesinde %10 veya daha fazla paya sahip olması veya yönetimde söz sahibi olması esas kabul edilmektedir (TCMB, 2013: 9). Doğrudan yabancı yatırımlara, yurt dışında yerleşik kişilerin Türkiye’de yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak ya da şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla Türkiye’ye getirdikleri kar tutarları ile karların sermayeye katılımı örnek olarak gösterilebilir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları cari açığın kapatılmasında borç oluşturmeyen bir kalem olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, cari açığın kapatılması, cari açığın finansman kalitesi ve sürdürülebilirliği açısından önemli ve güvenilir bir finansman kaynağıdır. Çünkü doğrudan yatırımlar kalıcı, geri dönmesi zor nitelikteki fiziki yatırımlardan oluşmakta ve dış borç almadan yatırım yapmaya imkân vermektedir. Döviz krizi oluşturma potansiyeli daha az olan bu yatırımlar kriz ortamında ise hemen ülkeyi terk edemez (Göçer, 2013: 223). Bunun yanın sıra DYY, gittikleri ülkeye sermaye malı, yeni teknoloji ya da daha ileri düzeyde yönetim ve pazarlama tekniklerini getirebilirler. Bu yönleriyle DYY, yatırımın yapıldığı ülke ekonomileri üzerinde birçok etkiler oluşturabilmektedir. DYY, ülkenin toplam üretimini, istihdamını ve aynı zamanda GSYH’yı artırma kapasitesine sahip olması bakımından ülke ekonomileri açısından önem taşımaktadır (Açıklan, 2007: 1).

DYY, cari işlemler dengesini ihracat, ithalat ve kar transferleri yoluyla dolaylı olarak; sermaye akımları yoluyla ise doğrudan etkilemektedir. İhracat, ithalat ve kar transferleri cari işlemler hesabına kaydedilirken, doğrudan yatırımın kendisi sermaye ve finans hesabına kaydedilmekte ve cari açığın finansmanında kullanılmaktadır.

DYY’ın cari işlemler dengesi üzerindeki doğrudan etkisi şu şekilde olmaktadır: Doğrudan yatırımı gerçekleştiren firma, kuruluş sermayesini de beraberinde

getirecektir. Bu durum ise ülkeye döviz girişi sağlayacak ve ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkileyecektir (Göçer ve Peker, 2014: 91).

DYY'ın cari işlemler dengesi üzerindeki dolaylı etkileri ithalat, ihracat ve kar transferleri şeklinde olmaktadır. Doğrudan yatırım yapan firmalar, yatırım yaptıkları ülkede yalnızca mal satmak için değil aynı zamanda yeni pazarlara açılmak, hammadde ve ucuz iş gücü kaynaklarından faydalanmak, düşük maliyetli ve yüksek kaliteli üretim yapmak ve pazar paylarını artırmak amacıyla diğer ülkelere yatırım yapmaktadırlar. Kar transferleri cari işlemler dengesinin gelirler hesabına kaydedilir ve cari açığı artıran bir unsur olarak kabul edilir. Çünkü doğrudan yatırım yapan firmalar elde ettikleri karları kendi ülkelerine transfer ederek ülkeden döviz çıkışına yol açmakta ve ev sahibi ülkenin cari açığını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Tablo 2: Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı

Yıllar	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Milyar \$	Cari Açık (CA) Milyar \$	DYY/CA (%)
2000	0,98	-9,9	0,9
2001	3,4	3,8	89,4
2002	1,1	-0,62	177
2003	1,7	-7,6	22,3
2004	2,8	-14,2	19,7
2005	10,0	-21	47,6
2006	20,2	-31,2	64,7
2007	22,0	-36,9	56,3
2008	19,9	-39,4	50,5
2009	8,6	-11,4	75,4
2010	9,1	-44,6	20,4
2011	16,2	-74,4	21,7
2012	13,6	-47,9	28,4
2013	12,9	-63,6	20,3
2014	12,8	-43,6	29,4
2015	17,6	-32,3	54,5
2016	12,3	-32,6	37,7

Kaynak: TCMB, 2017³ verileriyle oluşturulmuştur.

³<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler>, Erişim Tarihi: 04.07.2017.

Tablo 2’de doğrudan yabancı yatırımlarının cari açığın finansmanındaki katkısı gösterilmektedir. Buna göre, 2015 yılında gerçekleşen cari açığın %54,5’i, 2016 yılında ise gerçekleşen cari açığın %37,7’si doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla finanse edilmiştir.

Doğrudan yabancı yatırımlar gerçekleştirme amaçlarına göre farklı kriterlere göre gerçekleşebilir. Genellikle girdiği piyasayı veya pazarı korumak ya da yeni pazarlara girmek amacıyla yapılan DYY, dikey ve yatay şirketler olarak sınıflandırılabilir. Eğer bir ürünün üretim aşamaları yatırımı gerçekleştiren şirketin hem kendi ülkesinde hem de gittiği ülkede ayrı ayrı gerçekleştiriliyor ise burada dikey doğrudan yabancı yatırım durumu söz konusudur. Yatay doğrudan yabancı yatırımlarda ise, şirket bir ürünü veya ürün grubuna ait üretim aşamalarını farklı ülkelerde yaptığı üretimlerle gerçekleştirmektedir (Açıkalin, 2007: 17-19).

1.2.2.2. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları yurtiçindeki ve yurt dışındaki ekonomik birimlerin para ve sermaye piyasası faaliyetlerini kapsar. Kısaca menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak da tanımlanan portföy yatırımları genellikle devlet yada özel sektör kuruluşlarının bono, tahvil ve hisse senedi ile diğer para piyasası araçlarını içermektedir.

Ülkenin uluslararası alandaki yatırım pozisyonunu da gösteren portföy yatırımları hesabı, sektörel dağılımı da içerecek şekilde, varlık ve yükümlülük ana başlıkları altında hisse senetleri ve borç senetleri yani tahvil, para piyasası araçları ile finansal türevler şeklinde sınıflandırılabilmektedir. Tahvil ve senetler, yatırımcısına sabit getiri sağlayan uzun vadeli menkul kıymet araçlarıdır. Finansal türevler ise bir dayanak varlığın değerine bağlı ancak bu dayanak varlıktan bağımsız olarak alım-satımı yapılan finansal araçlardır (TCMB, 2013: 9-10).

TCMB tanımlamalarına göre doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. En önemli farklılık ise yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimi durumudur. Bir diğer önemli fark ise doğrudan yatırımlarda yatırımcı yatırım sermayesinin yanı sıra, üretim teknolojisini ve işletmecilik bilgisini de beraberinde götürmesidir.

Türkiye ekonomisinde faiz oranlarının yüksek, döviz kurunun ise genellikle dengeli seyretmesinden dolayı portföy yatırımları için uygun bir ülke konumundadır. Tablo 3 incelendiğinde Türkiye'ye önemli ölçüde portföy yatırımının yapıldığı ve cari açığın finansmanında ise önemli yer tuttuğu görülmektedir. Ancak portföy yatırımlarıyla cari açığı uzun vadede finanse etmek mümkün değildir.

Tablo 3. Portföy Yatırımları ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı

Yıllar	Portföy Yatırımları (PY) Milyar \$	Cari Açık (CA) Milyar \$	PY/CA (%)
2000	1,6	-9,9	16,6
2001	-3,7	3,8	-97,3
2002	1,5	-0,62	241
2003	3,9	-7,6	51,3
2004	9,4	-14,2	66,2
2005	14,7	-21	70
2006	11,4	-31,2	36,5
2007	2,8	-36,9	7,6
2008	-3,8	-39,4	-9,6
2009	2,9	-11,4	25,4
2010	19,6	-44,6	43,9
2011	19,5	-74,4	26,2
2012	38,4	-47,9	80,2
2013	21,4	-63,6	33,6
2014	20,9	-43,6	47,5
2015	-9,6	-32,3	29,7
2016	7,8	-32,6	23,9

Kaynak: TCMB, 2017.

Portföy yatırımlarını döviz kuru rejimleri, makro ekonomik faktörler, finansal piyasaların gelişmişliği, politik risk gibi faktörler etkilemektedir. Bunların içinde reel faiz oranları yatırımların yönünün belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle de yüksek faiz oranlarının ve döviz kuru değişmelerinin olduğu bir ekonomide karlı arbitraj ve spekülasyon fırsatları artması yüksek oranlı portföy yatırımlarını harekete geçirerek büyük miktarlı ve ani akımlara yol açabilmektedir. Bu yüzden portföy yatırımları, cari açığın finansmanında çok güvenilir olmayan bir araçtır. Çünkü likiditesi yüksek olan bu tip yatırımların kısa vadeli olanları, en küçük bir kriz belirtisinde ülkeyi terk etme ve döviz krizine sebep olma potansiyeline sahiptir (Göçer, 2013: 222).

1.2.2.3. Diğer Yatırımlar

Sermaye ve finans hesabının bir diğer alt kalemi ise diğer yatırımlar hesabıdır. Ticari ve nakit krediler, efektif mevcutlar ve bankaların kısa veya uzun vadeli mevduat işlemleri ile diğer varlık ve yükümlülükler bu hesaba kaydedilmektedir. Sermaye ve finans hesaplarının çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması nedeniyle sermaye işlemleri bazı gruplara ayrılarak incelenebilmektedir. Bu alt gruplar yapılan işlemlerin vadesine göre uzun ya da kısa süreli, işlemi yapanın kişiliğine göre resmi ya da özel olarak incelemek mümkündür. Uzun vadeli işlemler, ülkenin vadesi bir yıldan daha uzun olan sınır ötesi işlemlerini kapsarken, kısa vadeli sermaye ise vadesi bir yıla kadar olan sermaye işlemlerden oluşmaktadır.

Günümüzde kısa süreli mali yatırım araçları oldukça çeşitlenmiştir. Örneğin hazine bonoları, finansman bonolar, vadeli banka mevduatları, ihracat kredileri, Uluslararası Para Fonu kredileri, ticari krediler, profinansman krediler, muhabir açıkları gibi diğer yatırımlar örnek verilebilir ve kısa vadeli yatırımlar daha çok özel nitelikte olup ülkedeki faiz oranlarından kar elde etmek için yada beklenen kur değişimlerinden yararlanmak gibi spekülasyon amaçlarıyla gerçekleşir (Seyidoğlu, 2013: 94-95). Sermaye işlemlerinin kısa veya uzun süreli olarak gruplandırılması, aslında bunların likidite özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kısa süreli mali araçlar daha likit varlıklardır ve faiz ile kur değişimlerine oldukça duyarlı olup bir ülkeden diğerine kolayca hareket edebilmektedir. Bu sebeple kısa vadeli sermaye fonuna “sıcak para” da denilmektedir.

Cari açığın doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla ve uzun vadeli kredilerle finanse edilmesi kısa vadeli veya spekülasyon sermaye girişleriyle finanse edilmesine göre daha tercih edilebilir bir durumdur. Çünkü cari açığın, kısa vadeli dış borçları artırıcı biçimde sıcak para akımlarıyla karşılanması tehlike arz etmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında Türkiye’de 1989’dan itibaren finansal serbestliğe gidilmiş, 1990 ve izleyen yıllarda cari açık kısa vadeli sermaye girişleriyle finanse edilmeye çalışılmış ancak bütçe boyutlu sermaye çıkışlarının yaşandığı yıllarda (1994, 1998-99 ve 2001) krizler yaşanmıştır. Dolayısıyla, cari açığın kısa vadeli sermaye yatırımlarıyla ve dış borcu da artırıcı bir şekilde finanse edilmesi ekonomide önemli bir kırılganlık faktörünün oluşmasına yol açmaktadır (Eşiyok, 2012: 68).

Tablo 4, sermaye ve finans hesabının diğer yatırımlar kaleminde izlenen verileri göstermektedir. Tablo incelendiğinde, diğer yatırım hesabının pozitif değer verdiği ve cari açığın finansmanında önemli yer tuttuğu görülmektedir. Buna göre, 2015 yılında diğer yatırımlar kalemi cari açığın %87,6'sını finanse ederken, 2016 yılında ise %40,5'ini karşılamıştır.

Tablo 4. Diğer Yatırımlar ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı

Yıllar	Diğer Yatırımlar Milyar \$	Cari Açık (CA) Milyar \$	Diğer Yatırımlar/CA (%)
2000	10,4	-9,9	105,0
2001	-2,1	3,8	-55,3
2002	1,6	-0,62	258,1
2003	4,4	-7,6	57,9
2004	11,1	-14,2	78,2
2005	15,5	-21	73,8
2006	25,0	-31,2	80,1
2007	29,5	-36,9	79,9
2008	34,5	-39,4	87,6
2009	-9,0	-11,4	78,9
2010	27,2	-44,6	61,0
2011	17,1	-74,4	23,0
2012	19,8	-47,9	41,3
2013	36,5	-63,6	57,3
2014	16,9	-43,6	38,7
2015	28,3	-32,3	87,6
2016	13,2	-32,6	40,5

Kaynak: TCMB, 2017.

1.2.3. Resmi Rezervler Hesabı

Ödemeler bilançosunun üçüncü ana hesabı olan resmi rezerv hareketleri hesabında döviz, parasal altın, IMF nezdindeki özel seçme hakları (Special Drawing Rights: SDR) ve diğer alacak hakları şeklindeki varlıklar yer almaktadır (TCMB, 2013: 10-11). Rezerv miktarının artması ve azalması, resmi rezerv hareketleri hesabı fazlası ve resmi rezerv hareketleri hesabı açığı olarak nitelendirilmektedir.

Cari işlemler açığı olan bir ülkede söz konusu açık öncelikle sermaye hesabı fazlası ile finanse edilir. Sermaye hesabının cari açığın kapatılmasında yetersiz kalması halinde ise açık, hükümetin Merkez Bankası nezdinde sahip olduğu döviz rezervleriyle yani resmi rezervlerle finanse edilir (Ünsal, 2007: 397). Yine cari işlemler fazlası veren

bir ülkede ya söz konusu fazlalığa eşit düzeyde bir sermaye hesabı fazlası vardır ya da resmi rezervlerde, cari işlemler fazlası ile sermaye hesabı açığı arasındaki fark kadar bir artış meydana gelir. Eğer asli hesapların borç ve alacak toplamları bir birine eşit ise ülkenin resmi rezervlerinde herhangi bir değişim olmayacaktır (Seyidoğlu, 2013: 96).

Türkiye’de ekonomisinde cari açığı kapatmak için her dönem resmi rezervlerle ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak rezervler, herhangi bir kriz olasılığına karşı Merkez Bankasının elindeki en önemli güvencedir. Dolayısıyla da cari açık tehlike arz etmediği sürece finansman aracı olarak kullanılmaması gerekir.

1.2.4. Net Hata ve Noksanlar Hesabı

Ödemeler dengesi tablosu cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ile resmi rezerv hesabının toplamından oluşmaktadır ve muhasebe tekniği açısından toplamları sifıra eşittir. Ancak uygulamada cari hesaba ve sermaye ve finans hesabına ilişkin verilerin farklı kurumlarca oluşturulması ve değerlendirilmesi sürecinde yaşanan bir takım ölçüm hataları, verilerin eksik veya farklı derlenmesi gibi sebeplerden dolayı ödemeler bilançosunun asli hesaplarının toplamı sifıra eşit olmamaktadır. Bu durumda tablonun denkliği, Net Hata ve Noksan (NHN) ya da İstatistikî Farklar Kalemi diye tanımlanan tali hesap tarafından sağlanmaktadır (Ünsal, 2007: 397).

NHN kalemi tam bir hesap kalemi olmayıp, nereden geldiği ve nereye gittiği bilinmeyen dövizlerin kaydedildiği tali bir hesap görevindedir. NHN hesabı genellikle, ihracat ve ithalatta mal hareketleriyle ödemenin farklı dönemlerde gerçekleşmesi, gümrük işlemlerindeki kayıtların değer olarak farklılıklar oluşturması, turizm ve bavul ticareti gibi verilerin anketler yoluyla toplanması sırasında oluşan hatalar ve ödemeler bilançosunun çeşitli kalemlerinden elde edilen gelirlerin sistem dışına yani yastık altına çıkarılması gibi nedenlerden oluşmaktadır (TCMB, 2013: 11).

NHN kalemi, yurt içi yerleşiklerce gerçekleştirilen kayıt altına alınamamış sermaye işlemleri olarak ta kabul edilmekte ve kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini göstermektedir. Türkiye’de bu kalem olağan dışı bir boyutta pozitif bir değer vermekte ve cari açığın finansmanında önemli bir kalem olarak dikkat çekmektedir (Yeldan, 2005: 48).

Tablo 5'teki veriler açıkça şunu gösterir ki, cari açığın finansmanında kaynağı bilinmeyen NHN kaleminin aldığı pay bazı yıllarda yükselirken bazı yıllarda düşmüştür. Bu durum, cari açığın güvenilir olamayan bir kaynak ile finanse edilmesi açısından üzerinde durulması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan, NHN kaleminin çok büyük değerler vermemesi gerekir çünkü bu durumda diğer kalemler için verilmiş rakamların fazla anlamı kalmayacaktır.

Tablo 5. NHN Hesabı ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı

Yıllar	Net Hata ve Noksan (NHN) Milyar \$	Cari Açık (CA) Milyar \$	NHN/CA (%)
2000	-2,6	-9,9	26,3
2001	-2,1	3,8	-55,3
2002	-0,76	-0,63	120,6
2003	4,5	-7,6	59,1
2004	0,84	-14,2	5,9
2005	1,5	-21	7,1
2006	-0,89	-31,2	2,9
2007	-0,32	-36,9	0,87
2008	2,0	-39,4	5,1
2009	2,3	-11,4	20,2
2010	-0,46	-44,6	1,1
2011	8,3	-74,4	11,1
2012	-0,93	-47,9	-1,9
2013	1,6	-63,6	2,5
2014	2,0	-43,6	4,6
2015	10,2	-32,3	31,6
2016	10,8	-32,6	33,1

Kaynak: TCMB, 2017.

1.3. CARİ İŞLEMLER HESABINA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Cari işlemler açığı ya da cari işlemler fazlası şeklinde dış ödeme dengesizliklerine sebep olabilecek veya dış ödemeleri dengeye getirebilecek farklı teorik yaklaşımlar uluslararası iktisadi analizlerde yoğun olarak kullanılmıştır. 1940'lardan sonra geliştirilen esneklikler yaklaşımı ve bunun devamında gelişen toplam harcama yaklaşımı, 1960'lardan itibaren Mundell-Fleming modeli ve 1980'lerden sonra finansal serbestleşmeyle birlikte gelişen dönemler arası tüketim modelleri cari işlemler hesabı analizlerinde ön planda olmuştur.

1.3.1. Esneklikler Yaklaşımı

II. Dünya Savaşının hemen sonrasında, devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla geliştirilen esneklikler yaklaşımında, uluslararası sermaye akımları günümüzdeki kadar gelişmediği için dikkate alınmamakta ve cari işlemler hesabındaki problemlerin ise mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı olarak ta adlandırılan dış ticaret akışındaki dengesizliklerden kaynaklandığı savunulmaktadır (Yayar ve Demir, 2014: 120). Cari işlemlere esneklikler yaklaşımı olarak ta ifade edilen bu görüşe göre, uluslararası harcama düzeyleri ve gelir sabit tutulurken, talep ve arzın statik fiyat esneklikleri uluslararası ticaret akımlarını belirlemektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4). Dolayısıyla da devalüasyonun olumlu etkileri, ülkelerin dış ticaret talep esnekliklerinin değerine bağlıdır.

Döviz kurlarındaki değişimler ile dış denklığı sağlayacak şartları açıklamaya çalışan esneklikler yaklaşımı ilk defa Alfred Marshall ve Abba P. Lerner tarafından formülle açıklanmaya çalışılmıştır. Marshall, başlangıçta geliştirdiği formülde esnekliklerin 1'e eşit olduğu noktada döviz kuru piyasasının istikrarda olacağını savunmasına rağmen daha sonra 1923 yılında yaptığı çalışmalarda, döviz piyasasında istikrar için esnekliklerin 1'den büyük olması gerektiği sonucuna varmıştır. Lerner ise 1944 yılındaki esneklikler yaklaşımı üzerinde yaptığı çalışmalar ile teoriye katkıda bulunmuştur (Kemeç ve Kösekaşyaoğlu, 2015: 8).

Esneklikler yaklaşımı temelde iki varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan ilki, ülkenin dış ticaretinin başlangıçta dengede olduğu kabul edilir. Diğerisi ise, ihraç malların yurtiçi arz esnekliği ile ithal malların yurt dışı arz esnekliğinin sonsuz olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımlar altında, devalüasyonun olumlu etkileri, talep esnekliklerinin değerine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, ihraç mallarının yurtdışı, ithal mallarının da yurt içi talep esneklikleri ne derece yüksek olursa devalüasyonun olumlu etkileri de o derece yüksek olur. Esneklikler yaklaşımına göre, devalüasyonun dış ticaret üzerindeki olumlu yansımaları, ihracat gelirlerini artırıp ithalat giderlerini azaltması şeklinde yani dış ticaret dengesini iyileştirmesiyle kendini gösterir. Diğer bir ifadeyle esneklikle yaklaşımı, Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır ve şu formülle gösterilmektedir (Ünsal, 2009: 357):

$$|e_x| + |e_m| \geq 1 \quad (1.6)$$

Bu formülde e_x ihracat mallarının dış talep esnekliğini, e_m ise ithal mallarının yurt içi talep esnekliğini ifade eder. Marshall-Lerner koşuluna göre, devalüasyonun net ihracat üzerindeki nihai etkisi, arz esnekliklerinin sonsuz olduğu varsayımı altında, ithal malların yurt içi talep esnekliği ile ihracat malların yurtdışı talep esnekliğinin mutlak değer toplamının değerine bağlıdır. Bu iki etkinin mutlak değerleri toplamı 1'den ne kadar büyükse, devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki iyileştirici etkisi de o kadar güçlü olacaktır (Seyidoğlu, 2009: 451). Yapılacak bir devalüasyon sonrasında dış ticaret dengesinin gösterdiği tepkiler şekil olarak J harfine benzediği için J- Eğrisi Etkisi olarak ifade edilmektedir. J Eğrisi şu anda yapılan bir devalüasyonu dinamik çerçevede ele almaktadır. Buna göre, devalüasyonun yapıldığı anda ödemeler dengesi olumsuz etkilenecek ve ihracat fiyatları düşüp ithalat fiyatları artacağı için ticaret hadleri ve ödemeler bilançosu bozulacaktır. Bu durum, J Eğrisinin başladığı yer olarak ortaya çıkacak ve Marshall-Lerner koşulunun zaman içinde belirmesiyle düzelecek ve uzun dönemde ihracat artarken ithalat hacmi gittikçe azalacak sonuç olarak devalüasyonun dış denge üzerinde oluşturduğu olumsuz etki kaybolacaktır (Bakkalcı ve Arın, 2013: 52-53).

Reel döviz kurunu yükselterek net ihracat gelirlerini artırmayı amaçlayan devalüasyonun etkilerine yönelik çalışmalar Marshall-Lerner koşulunun, uygulamada da geçerli olduğunu, dolayısıyla devalüasyonun net ihracatı artırabileceği sonucunu ortaya koymuştur (Ünsal, 2009: 358). Ancak esneklikler yaklaşımının cari işlemler dengesinin belirleyicilerini açıklamadaki bazı yetersizlikleri mevcuttur. Bunlardan ilki, bu yaklaşım kısmi olup, ödemeler dengesinin tamamını değil sadece bir kısmını açıklayabilmektedir. İkincisi, esneklikler yaklaşımı her ne kadar devalüasyonun cari denge üzerindeki etkisini analiz etse de reel döviz kuru anlamında ticarete konu olmayan malların rolüne ilişkin açık bir bilgi içermemektedir (Erkılıç, 2006: 18). Son olarak, bu yaklaşımın önermelerinde, dış ticarete konu olan malların arz ve talep esnekliklerinin dışında tüm ekonomik değişkenler sabit varsayılmış, ihracat ve ithalat üzerindeki gelir ve harcama etkileri ihmal edilmiştir. Esneklikler yaklaşımındaki bu eksiklikler, devalüasyonun sonuçlarını ölçerken diğer bütün ekonomik değişkenlerin de dâhil edilmesi gerektiği yönündeki toplam harcama modelinin gelişmesine yol açmıştır (Uygur, 2012: 3).

1.3.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

Toplam harcama ya da masnetme yaklaşımı olarak tanımlanan bu model 1952’de Sidney S. Alexander tarafından devalüasyonun dış ticaret üzerindeki etkilerini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Esneklik yaklaşımı yalnızca fiyat değışmelerine dayanmakta ve ihracat ile ithalat üzerindeki gelir ve harcama etkisini göz ardı etmektedir. Dış dengeyi sağlama sürecinde gelir ve harcama etkisini de dikkate alan bu yaklaşım ise dış açık veren ülkeler için devalüasyonun yanında harcama düşürücü önlemleri de kapsamaktadır (Uygur, 2012: 3).

Esneklik yaklaşımı, dış ticarete giren malların arz ve talep fiyatları dışındaki tüm değışkenler sabit kabul edildiği için eleştirilere maruz kalmıştır. Toplam harcama yaklaşımı ise bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Bu yaklaşım, devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkilerini milli gelir yoluyla açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, döviz kurlarının belirleyicisi olarak gelir ve toplam mal ve hizmet talebinin olduğu kabul edilmektedir. Burada ekonomik yapıları birbirine benzeyen iki ülke ele alınmaktadır. Ve her iki ülkede de ortalama fiyat düzeyinin sabit olduğu düşünölmektedir. Bundan dolayı da Keynesyen sonsuz esnek arz eğrisi varsayımına uygun bir durum ortaya çıkmaktadır. Faiz haddi model dışı bırakılmış, böylece para ve varlık piyasası modele dâhil edilmemiştir (Şahbaz, 2009: 28). Dolayısıyla ülkeler arasında sermaye hareketinin de olmadığı kabul edilmiştir.

John M. Keynes’in ulusal gelir teorisinin uluslararası ekonomiye uygulandığı toplam harcama yaklaşımında dış ticaret dengesi, toplam harcamaların yurt içi üretime denk olup olmaması durumu ile açıklanmaktadır (Yayar ve Demir, 2014: 121). Toplam Keynesyen ulusal gelir ve toplam harcama eşitliği 1.1 no’lu denklemde gösterilmiştir. Aynı denklemden hareketle, $Y = C + I + G + (X - M)$ olduğuna göre, Y: ulusal geliri, $C + I + G + (X - M)$ ise toplam harcamayı ifade eder. Burada $C + I + G$, toplam yurt içi harcama olarak ayrılabilir. Toplam yurt içi harcamalara A denilirse:

$$Y = A + (X - M) \quad (1.7)$$

Olarak ifade edilebilir. Ulusal gelir eşitliği yeniden düzenlendiğinde şu eşitlik elde edilir:

$$X - M = Y - A \quad (1.8)$$

Bu eşitlik, $(X-M)$ dış ticaret açığının veya fazlasının ulusal gelir ile toplam yurt içi harcamalar arasındaki farka eşit olduğunu gösterir (Seyidoğlu, 2009: 489). Dış ticaret açığı olan bir ülkede açığın giderilebilmesi için ülkenin üretim düzeyini artırması gerekir ya da yurt içindeki toplam harcama düzeyini azaltması gerekir. Ulusal gelirdeki yükselme, toplam harcamaları da bir ölçüde artırır. Eğer ekonomi tam istihdam durumunda ise üretim daha fazla artırılamaz ve net ihracatı artırabilmek için toplam yurt içi harcamayı azaltmak gerekir. Yurt içi harcamalar ise para ve maliye politikaları ile baskı altına alınabilir. Talebin veya toplam harcamanın baskı altına alınmasının mümkün olmadığı durumda devalüasyonun doğurduğu fiyat etkileri ile dış ticaret sektörlerinde talebin artmasına neden olur. Ekonominin eksik kapasite konumunda bulunması durumunda devalüasyonun etkisi, yurt içi üretimi artırarak dış ticaret dengesizliğini giderici yönde olacaktır. Ancak ekonominin tam istihdam düzeyinde olması durumunda devalüasyon, dış dengeyi sağlamada etkili olmayacaktır. Hatta açığın büyümesine neden olacaktır. Böyle bir durumda, dış dengeyi sağlamak için kur ayarlaması yapmak yerine para yada maliye politikaları gibi harcama kısıcıcı politikalarla, devalüasyon gibi harcama kaydırıcı politikaların desteklenmesi gerekmektedir (Tiryaki, 2002: 4).

Toplam harcama yaklaşımı, döviz açığı gibi dengesizliklerin yaşanması durumunda, ödemeler bilançosu denkliliğini sağlamaya yönelik olarak, harcama azaltıcı politikaları ve üretimin harcamalardan daha hızlı artmasını sağlayan yani gelir artırıcı politikaları önermektedir. Ancak massetme yaklaşımının en temel özelliği, ekonomide tam istihdamın geçerli olduğu bir ortamda, devalüasyonun yetersiz kalabileceği ve bu nedenle daraltıcı politikaların gerekeceğini açıkça ortaya koymasıdır. Fakat toplam harcama yaklaşımının da bazı eksik yönleri bulunmaktadır. Söz konusu eksikliklerden biri, devalüasyonun nispi fiyat değişmeleri yoluyla gelir veya toplam harcama üzerinde oluşturabileceği etkilerin göz ardı edilmiş olmasıdır. Bir diğer eksik olarak kabul edilen yönü ise, bir ekonomide yapılan devalüasyon sonucunda ortaya çıkacak değişiklikler üzerinde para miktarı ve faiz oranlarının dikkate alınmamasıdır. Dolayısıyla analize faiz hadlerinin ve para arzı miktarındaki değişmelerinin de dâhil edilmesi gerektiği savunulmuştur (Şahbaz, 2009: 35).

1.3.3. Parasalcı Yaklaşım

Esneklikler ve Toplam Harcama yaklaşımlarında devalüasyonun yalnızca dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri dikkate alınıp sermaye hesabı ve ödemeler dengesine ilişkin parasal unsurlar ihmal edilmiştir. 1960'lardan itibaren uluslararası sermaye hareketlerinin önem kazanmasıyla birlikte ve özellikle de ABD, İngiltere, Japonya ve bazı gelişmiş Avrupa ülkelerinde yaşanan dış denge sorunlarının mevcut yaklaşımlarla açıklanamaması, ödemeler dengesinde parasal faktörlere yer veren teorilerin geliştirilmesine ortam hazırlamıştır. Bu yaklaşımlardan en önemlisi, R. A. Mundell ve M. J. Fleming tarafından oluşturulan ve ödemeler bilançosunun hem cari dengesini hem de sermaye hareketleri dengesini içeren parasalcı yaklaşımdır. Sermaye hareketlerinin tam serbest ve fiyatların ise katı olarak varsayıldığı Keynesyen özellikli bu yaklaşım, açık bir ekonomide IS-LM Modelinin uygulanmasıyla iç ve dış dengenin eş zamanlı sağlanabileceği düşüncesini yansıtmaktadır (Dornbusch ve Fischer, 1998: 168).

Keynesyen gelir harcama modeline, uluslararası sermaye hareketlerinin de dâhil edilmesiyle geliştirilen parasalcı yaklaşıma göre, dış ödemeler dengesi açığı veya fazlalığı, para arzı ve para talebi dengesizliklerinin bir sonucudur. Çünkü böyle bir dengesizlik, mal ve hizmetler ile mali varlıklara yapılan harcamaları ve bu yolla da dış ödemeler dengesini etkiler. Örneğin para arzındaki bir artış yabancı mallara ve yabancı mali varlıklara olan talebi artırır. Böylece hem dış ticaret bilançosu hem de sermaye hesabı bilançosuyla ödemeler dengesi bozulur.

İç ve dış dengeyi eş zamanlı olarak açıklarken sermaye hareketlerinin üzerinde hiçbir engelin olmadığı, fiyatların katı olarak kabul edildiği ve ekonomideki faiz oranının dünya faiz oranı tarafından belirlendiği varsayılan bu modelde, sabit ve esnek döviz kuru sistemleri altında para ve maliye politikalarının etkinlikleri incelenmiştir. Döviz kurunun sabit, sermaye hareketliliğinin tam olduğu bir ekonomide para politikası etkin değilken, maliye politikası etkin işleyecektir. Mali bir genişleme ile yurt içi faiz oranları, yurt dışı faiz oranlarının üzerinde seyredecek, ülkeye sermaye girişi olacak ve dolayısıyla döviz rezervleri artarken ulusal para değer kazanacaktır. Sabit kur rejiminde, Merkez Bankası döviz kurunu sabit tutmak için piyasaya para arz ederek döviz satın alacak ve bunun sonucunda para arzı artacaktır. Para arzında meydana gelen bu yükseliş, yurt içi faiz oranlarının yurt dışı faiz oranlarına eşit oluncaya kadar devam

edecek ve ulusal gelir düzeyinde artış sağlanırken ödemeler dengesi değişmeyecektir (Mankiw, 2010: 393).

Sermaye hareketliliğinin tam olduğu dalgalı kur rejiminde ulusal gelir ve ödemeler bilançosu üzerinde para politikası etkin iken maliye politikası ise etkinsizdir. Parasal bir genişleme ile yurt içi faiz oranları yurt dışı faiz oranlarının altına düşecek ve ülkeden sermaye çıkışının yaşanmasına neden olacaktır. Ulusal para talebinin azalıp döviz talebinin artması, döviz fiyatlarının ve kurların yükselmesine yol açacaktır. Dalgalı kur sisteminde, Merkez Bankasının herhangi bir müdahalesi olmayacak, yükselen döviz kuru neticesinde üretim ve ihracat ta artış, ithalatta ise azalış gerçekleşecektir. Dolayısıyla da genişletici para politikası sonucunda, ulusal gelir artarken, ödemeler bilançosunda da olumlu yönde bir gelişme sağlanmış olacaktır. Ancak, sermaye hareketliliğinin tam ve kurun esnek olduğu bir sistemde yapılacak mali bir genişleme, paranın değer kazanmasına neden olmakta ve net ihracatı tümüyle dışlamaktadır (Dornbusch ve Fischer, 1998: 180).

Parasalcı diye nitelendirilen iktisatçılar çalışmalarında ağırlığı parasal etkilere vererek devalüasyonun hem dış ticaret bilançosu hem de sermaye akımlarına etkisi yoluyla ödemeler bilançosunda dengenin nasıl sağlanacağını açıklamaya çalışmışlardır. Parasalcılara göre, reel para talebi ulusal gelire ve faiz oranlarına bağlıdır. Nominal para arzındaki bir artış, reel para stokunu artıracaktır. Para arzı para talebine eşit olmak zorunda olduğu için, bu eşitliği yeniden sağlamak amacıyla, nominal para talebinin de artması gerekir. Devalüasyona bağlı olarak ortaya çıkan bu talep artışı, emisyon ile karşılanmadıysa, yurtdışından ülkeye döviz girişleri hızlanacaktır. Bu şekilde sağlanan net döviz girişleri ulusal para arzında genişlemeye neden olur. Böylece para talebi karşılanmış ve ödemeler dengesi sağlanmış olur. Çünkü bu yaklaşıma göre, ödemeler dengesi açıkları veya fazlalıkları, para arzı ile para talebi arasındaki dengesizliğin sonucu olup geçici niteliktedir (Seyidoğlu, 2009: 500).

1.3.4. Dönemler Arası Yaklaşım

1980'li yılların başlarında Willem H. Buiter, Jeffrey D. Sachs, M. Obstfeld, K. Rogof ve Lars E. O. Svensson gibi iktisatçıların çalışmaları sonucunda geliştirilen Dönemler Arası Yaklaşımda, diğer yaklaşımlardan farklı olarak cari işlemler hareketlerinin dinamik bir makro ekonomik model içinde analiz edilmesi gerektiği

görüşü savunulmuştur. Bu yaklaşım, esneklikler ve toplam harcama görüşlerinin bir karışımını sağlamakla birlikte, görece fiyatların makro ekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların, ekonomik birimlerin tasarruf ve yatırım kararları üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Cari işlemler dengesini verimlilik artışı, hükümet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenler neticesinde oluşan beklentiler ve özel kesimin optimal dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucu olarak gören bu yaklaşım, toplam harcama modelinin kapsamını da genişletmektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994: 4).

Dönemler arası yaklaşım, uluslararası sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler ve 1970'li yıllarda gerçekleşen petrol şokları neticesinde oluşan tehlikeli boyutlardaki cari açıkların nedenlerini açıklamaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Petrol şokları ardından gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerindeki artışlar, ülkelerin dış borçlarını sürdürülemez duruma getirmiştir. Klasik parasalcı ve Keynesyen yaklaşımların çözümlene getiremediği bu sürdürülemez borçlar sorunu ve gelişmekte olan ülkelerin borçlarının yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı, dönemler arası optimal cari işlemler açığı görüşüne yol açmıştır (Yayar ve Demir, 2014: 122).

Ödemeler dengesinin modern teorisi olarak kabul edilen dönemler arası yaklaşımda, cari işlemler açığının dinamik tasarruf ve yatırım kanalları tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. Dönemler arası yaklaşımda cari işlemler hesabı, dinamik optimizasyon probleminin bir çözümü olarak ele alınmaktadır. Buradaki amaç, hane halkı, bütçe kısıtı altında ne kadar tüketip ne kadar tasarruf edeceğine karar verirken hem bu günü hem de geleceği düşünür. Bu gün ne kadar çok tüketirse, gelecekte o kadar az tüketme durumu ile karşı karşıya kalacağı için hane halkı, bu değiş tokuşunu yaparken, gelecekte elde etmeyi beklediği gelirini göz önünde bulundurur. Irving Fisher'in⁴ zamanlar arası seçim ve Franco Modigliani'nin⁵ yaşam döngüsü hipotezlerini temel alarak geliştirilen dönemler arası yaklaşımda tüketiciler rasyoneldir ve bu gün daha az tüketerek tasarruf yapmaları halinde gelecekte daha fazla tüketim yapabileceklerdir. Bu kararı verirken, gelecekte kazanmayı bekledikleri geliri de iyi

---

⁴ 1930'larda Irving Fisher tarafından geliştirilmiştir. Zamanlar arası bütçe kısıtı olarak da bilinir.

⁵ 1950'lerde Modigliani tarafından geliştirilen bu model, bireyleri yaşam süreleri içinde tüketimlerini olası en iyi şekilde dağıtmak amacıyla tüketim ve tasarruf davranışlarını uzun dönemli planlayan kişiler olarak ele alır (Mankiw, 2010: 517).

tahmin etmeleri gerekmektedir. Eğer gelecekteki gelirlerinin artacağını düşünürlerse, bu gün daha az tüketim yapabilirler. Bu noktadan hareketle model, tüketimi sadece şimdiki dönem gelirin'e göre değil gelecekte elde edeceği gelire göre de belirlemektedir (Mankiw, 2010: 517). Cari dengenin, hane halkının tüketim ve tasarruf kararlarına göre şekillendiği modelde, rasyonel tüketicinin geleceğe yönelik beklentileri önem kazanmakta, ayrıca değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkilemeyeceği öngörülmektedir. Bu yaklaşıma göre, cari denge, dönemler arası tüketim dalgalanmalarının giderilmesi için bir araç olarak kabul edilmektedir (Yayar ve Demir, 2014: 123).

Uluslararası ticaretin serbestçe yapıldığı ve yine ülkelerin serbestçe borç verip borçlanabildiği varsayımları altında dönemler arası yaklaşım, cari işlemler dengesi ile ilgili iki önemli unsura vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki, Keynes'in ulusal gelir hesaplarından da hareketle, cari işlemler açığının tasarruf ile yatırım arasındaki farka eşit olmasıdır. Dolayısıyla cari işlemler açığı, tasarruf ile yatırım arasındaki farka göre azalabilmekte veya artış gösterebilmektedir. İkincisi ise, hane halkının tasarruf ve yatırım harcamalarının her ikisinin birlikte, yaşam boyu döngüsü düşüncesi ve özel sektörün yatırım projelerinin beklenen getirisi gibi dönemler arası faktörlere bağlı olmasıdır (Edwards, 2001: 5).

Dönemler arası yaklaşım çerçevesinde cari işlemler dengesi analizleri yapılırken gelecekteki verimlilik artışları, hükümet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenlerle bu gün ve gelecekteki harcamaların tasarruf ve yatırım üzerindeki etkileri incelenmektedir. Dönemler arası yaklaşım ile dış ödemeler dengesi ve dış ödemeler pozisyonunun sürdürülebilirliği noktasında, cari açığın dinamikleri, konjonktürel nedenlerde dâhil olmak üzere uzun dönemli nedenlere bağlı olarak ele alma imkânı olmuştur.

Dönemler arası yaklaşımda cari işlemler dengesi, bireylerin tasarruf ve yatırım kararları ve ülkenin borçluluk veya alacaklılık durumuna göre değişiklik göstermektedir. Eğer ekonomi net alacaklı konumunda ise ve uluslararası faiz oranları ortalama değerinin üzerinde ise bireyler yüksek dış faiz gelirleri karşısında tüketimlerini kontrol edecekleri için, ülke cari işlemler fazlası verecektir. Eğer ekonomi net dış borçlu konumunda ise, geçici olarak yüksek olan faiz oranlarından kaynaklanan dış borç faiz ödemeleri artarak cari açık üzerinde olumsuz etkiye sebep olacaktır (Tiryaki, 2002: 6).

1.4. CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.4.1. Dış Ticaret Hadleri

Uluslararası ticaret teorisi, Klasik iktisat Okulu'nun kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı çalışmasına dayanmaktadır. Serbest dış ticaretin ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarını anlattığı eserinde Smith, "Mutlak Üstünlükler Teorisi"nde, homojen emek maliyeti varsayımı altında, ülkelerin mutlak olarak daha düşük maliyetle ürettiği malın üretiminde uzmanlaşp, yüksek maliyetle ürettiği malı ise ithal etmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, aynı ülkenin mutlak olarak birden fazla malı daha düşük maliyette üretmesi durumunda, serbest dış ticaretin nasıl gerçekleşeceğini açıklama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, gerek bu açığın kapanması, gerekse daha sonraki teorilerin geliştirilmesine katkısı bakımından, uluslararası ticaret teorisinin gerçek temelini David Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi"nin oluşturduğu kabul edilmektedir. Buna göre söz konusu teori, bir ülkenin diğer ülkeden, birden fazla malın üretiminde daha verimli olması durumunda, hangi malın üretimi görel olarak daha düşük maliyetle gerçekleştiriyorsa o malda uzmanlaşması gerektiğini belirtmiştir. Uluslararası ticaretin temelini karşılaştırmalı maliyet avantajlarına bağlayan Ricardo, bu biçimde uzmanlaşmanın, dış ticareti ve büyümeyi olumlu etkileyeceğini ileri sürmüştür (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Klasik Teoriden sonra, Neo-Klasik iktisatçılar, Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin varsayımlarından hareketle, bazı önemli aksaklıklarını giderecek çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda, maliyet ve fiyat gibi kavramlarını sadece arz koşullarından hareketle ele alan ve bir arz teorisi niteliği taşıyan Ricardo'nun teorisini eleştiren klasik iktisatçı John Stuart Mill, dış ticarete talep koşullarına da yer verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mill'in 'Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, bir ülkenin, diğer ülkenin malına karşı talebinin şiddetinin derecesi bilinirse, dış ticaret hadlerinin belirlenmesi o derece mümkün olacaktır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201). İngiliz iktisatçı Alfred Marshall, Mill'in açıklamakta yetersiz kaldığı, arz ve talebin dış ticaret hadlerinin belirlenmesindeki etkileri konusuna, teklif eğrileri yardımıyla netlik kazandırmış ve ticaret hadleri terimini ilk kullanan kişi olmuştur (Aslan ve Yörük, 2008: 35).

Dış ticaret hadleri açıklanırken iktisatçılar tarafından farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan en yaygın kullanılanı “net değişim ticaret haddi” kavramıdır. F.W.Taussing, değişim ticaret hadlerini açıklarken, net ve gayrisafi olmak üzere ikili bir ayırım yapmıştır. Net değişim ticaret hadleri, dış ticaret hadleri kavramında esas alınan tanımdır ve ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı olarak ifade edilmektedir. Dış ticarete konu olan mallar çok sayıda olduğundan ihracat ve ithalat fiyatları endekslerle ifade edilir. Endekslerdeki değişim temel alınan bir yıla göre ölçülmektedir. Dış ticaret hadleri aynı zamanda ithalatın ihracat koşullarında ölçülen fırsat maliyetini de yansıtır (Aslan ve Yörük, 2008: 35-36) Mal ticaret hadleri olarak ta tanımlanan net değişim ticaret haddi şu formülle gösterilmektedir:

$$N = P_X / P_M \quad (1.9)$$

1.9 no’lu denklemde, N: Net Değişim Ticaret Hadlerini, P_X : İhracat Fiyat Endeksini, P_M ise İthalat Fiyat Endeksini ifade etmektedir. Denklemde göre ihracat fiyatları sabit iken ithalat fiyatlarının düşmesi, ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının artması durumunda net değişim ticaret hadleri ülkenin lehine bir gelişme gösterecektir. İthalat ve ihracat fiyat endekslerinin artmasıyla birlikte, ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artış oranından daha büyük olması halinde net değişim ticaret hadleri yine ülkenin lehine olacaktır (Oktar ve Dalyancı, 2012: 3). Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, ülkenin ticaretten kazanç sağlamasının yanı sıra refah seviyesinin yükselmesine de katkıda bulunmaktadır.

Uluslararası iktisat teorilerinde önemli olan dış ticaret hadleri kavramı, genellikle ülkelerin dış ekonomik ilişkilerinin analizinde kullanılmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki bir yükselme, ülkenin uluslararası piyasada satın alma gücünü artıracaktır için reel milli gelir üretimden daha hızlı artış gösterecektir. Belli bir ihracat karşısında daha fazla miktarda ithalat yapmanın mümkün olduğu ve yatırıma harcanabilecek fonlarının arttığı anlamına gelen bu gelişme, ülkenin ekonomik büyüme ve kalkınmasını kolaylaştıracaktır. Bunun tersi bir gelişme yani, ihracat fiyatlarındaki düşme veya ithalat fiyatlarındaki yükselme sonucunda dış ticaret hadlerinde bozulmalar yaşanıyorsa bu durum, ülkenin dış piyasalardaki satın alma gücünü ve ithalat kapasitesini azaltacağı için iktisadi kalkınmayı yavaşlatıcı etkiler meydana getirir (Gökalp, 2000: 50)

Dış ticaret hadleri, kısa ve uzun dönemde farklı faktörlerden etkilenmektedir. Ticaret hadleri, iç ve dış talebin miktar ve gelir esnekliğine bağlıdır. Dış ticarete konu olan malların fiyatlarında zaman içinde meydana gelen değişimler, taraf ülkeleri avantajlı veya dezavantajlı konuma getirebilmektedir. Genel olarak dış ticaret hadlerindeki iyileşme, ya da başka bir ifadeyle ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksinden daha hızlı artması, ülkenin uluslararası pazarlardaki satın alma gücünü artırmaktadır. Ayrıca, dış ticaret hadlerinin düzelmesi, ihrac fiyatlarının yükselmesi anlamına gelir ki, buda ülkeye yönelik yabancı sermaye akımını hızlandırmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki değişimleri iyi takip eden ülkeler, kaynak dağılımlarını bu değişimlere göre yeniden ayarlayabilme fırsatını bulmaları halinde ticarettten kazançlı çıkacaktır. Genellikle, ülkeler için GSMH bir refah göstergesi olduğu gibi dış ticaret haddi de bir refah göstergesi olarak kabul edilmektedir (Aslan ve Yörük, 2008: 34-43).

İhracat fiyatlarının, ithalat fiyatlarına oranı anlamına gelen dış ticaret hadleri, dış ticaret dengesi üzerinden cari işlemler dengesini de etkilemektedir. Bir ülkenin dış ticarettten kazanç veya kayıp yapısını göstermesi bakımından önemli bir gösterge olan dış ticaret hadlerindeki iyileşme, cari işlemler dengesinde düzelmeye olduğunu gösterirken, dış ticaret hadlerindeki kötüleşme, cari işlemler dengesinde bozulmanın olduğunu gösterir. Türkiye ekonomisi, dış ticaret hadleri açısından önemli sorunları olan bir ülke olarak dış ticaret hadlerindeki bozulmaya bağlı kronik dış açık sorunu yaşamaya devam etmektedir (Oktar ve Dalyancı, 2012: 1).

İktisat teorisinde dış ticaret hadleri ve dış denge arasındaki ilişkiyi inceleyen önemli yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışmalardan biriside Harberger-Laursen-Metzler Hipotezidir. Yaptıkları çalışmalarında, dünyanın herhangi bir yerindeki üretimdeki iktisadi dalgalanmanın diğer ülkelere dış ticaret yoluyla ve dalgalı döviz kuru sistemi altında nasıl etki yapacağını incelemişlerdir. Buna göre, dalgalı döviz kuru rejiminde iki ülkeden birisinde, döviz kurunda değer kaybı yaşanır, bunun etkisi şu şekilde açıklanmalıdır: Talep koşulları veri iken, ödemeler dengesi dengede kalır. Ancak ithalat fiyatları, kurun değer kaybettiği ülkede yükselirken diğer ülkede düşer. Kurun değer kaybettiği ülkede, ithalat fiyatlarındaki yükseliş, reel gelirin düştüğünü ifade eder. Diğer taraftan, diğer şartlar sabit iken, bu durumda gelirin mal ve hizmetlere harcanan kısmı

yükselir. Gelirin mal ve hizmetlere harcanan kısmı yükseldiği için, istihdam ve gelir, kurda değer kaybının yaşandığı ülkede artma eğilimindedir.

Bunun sonucunda ithalat talebi yükselir. İkinci ülkede bu süreç tersten işler, ithalat fiyatlarının düştüğü ikinci ülkede ise gelirin mal ve hizmetlere harcanan kısmı azalır, çıktı seviyesi düşer, ithalat talebi istihdamdaki azalışla birlikte azalır. Sonuç olarak, gelir hareketleri nedeniyle, değer kaybının yaşandığı ülkenin ithalatında bir artış, ihracatında ise bir azalış ortaya çıkar. Döviz kurundaki değer kaybının ilk etkisi, değer kaybının olduğu ülke için ödemeler dengesini etkilemese de, gelir hareketlerinin etkisi ile, değer kaybının yaşandığı ülkede dış dengede bir açığa yol açacaktır. Bu durumda, gelir hareketleri etkisi olmayan bir durumu, istikrarsız bir duruma sürüklemektedir. İstikrarsızlığa yol açan temel faktör talep eksikliğinin yüksek olmasıdır (Oktar ve Dalyancı, 2012: 4-5).

Dış ticaret hadleri son yıllarda ülkeler için gittikçe önemli bir ekonomik gösterge haline gelmiştir. Temelde, iktisatçılar açısından bunun iki nedeni vardır, bunlardan ilki, toplam harcamalar içerisinde dış ticaret payı büyük olan ülkelerde, dış ticaret hadlerinin ödemeler dengesi ve ulusal gelir üzerindeki etkisi büyük olmaktadır. Bu bağlamda dış ticaret açığı ve cari açık sorunu yaşayan ülkeler açısından açığın kapatılması noktasında önem arz etmektedir. Diğeri ise, dış ticaret hadleri, ülkeler arasında gittikçe artan gelir farklılıklarını azaltacak bir değişken olarak değerlendirilmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle ticaret yaparak iktisadi büyümelerini ve kalkınmalarını sağlayacağı düşünülmektedir. Dış ticaret hadlerinin uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin aleyhine geliştiği konusunda birçok görüş vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu tarafa, bu konu üzerinde yapılan çalışmalarda, söz konusu savı destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır (Aslan ve Yörük, 2008: 33-40). Dolayısıyla, küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı günümüzde, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret olmadan büyüme ve kalkınmalarını gerçekleştirebilmeleri mümkün olmayacaktır.

1.4.2. Reel Döviz Kurları

Döviz kurları ülke ekonomisinin yurt içi ve yurt dışı ekonomik politikaları açısından önemli olup ülkenin borç stokunu, girdi fiyatlarını, üretim düzeyini ve ödemeler bilançosunu etkileyebilmektedir. Ülkelerin makro ekonomik amaçlarından

biri de ekonomide iç dengenin sağlanması yanı sıra, dış dengenin yani ödemeler bilançosu dengesinin de sağlanmasıdır (Kemeç ve Kahyaköseoğlu, 2015: 6).

Döviz kuru, yabancı paranın ulusal para cinsinden fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle, iki milli para birimi arasındaki değişim oranı olarak da ifade edilebilmektedir. Nominal döviz kuru, iki ülke parasının nispi fiyatı iken; reel döviz kuru ise iki ülkedeki malların nispi fiyatıdır. Reel döviz kuru hesaplanırken, yurt içi ve yurt dışı fiyatlar, ülkelerin verimlilik farkları ve maliyet düzeyleri dikkate alınmaktadır. İç ve dış enflasyon oranları arasındaki fark, ulusal para cinsinden reel döviz kurunu göstermektedir. Reel döviz kuru aynı zamanda, bir ülke ürününün diğer bir ülke ürünüyle ticaretinin yapıldığı oranı göstermektedir (Tapşın ve Karabulut, 2013: 191-192). Reel döviz kuru şu formülle gösterilir:

$$R = e \frac{Pf}{P} \quad (1.10)$$

Formülde R: reel döviz kurunu, e: nominal döviz kurunu, P: yurt içi fiyat düzeyini, Pf: yurt dışı fiyat düzeyini gösterir (Öcal, 2007: 408). Reel döviz kuru, ihracatın pozitif yönlü bir fonksiyonu; ithalatın ise negatif yönlü bir fonksiyonudur. Reel döviz kurunun yükselmesi ihraç malı fiyatlarının ithal malı fiyatlarına göre daha pahalı hale gelmesine ve dolayısıyla ihracatın artmasına imkân verirken; reel döviz kurunun düşmesi ise yabancı mal ve hizmetlerin yerli mal ve hizmetler karşısında daha ucuz hale getirerek ithalatın artmasına neden olacaktır. Hem ihracat, hem de ithalat uluslar arası nispi fiyatlara bağlı olduğu için, yukarıda yapılan bu açıklamalardan da hareketle dış fazlanın gerçekleşebilmesi reel döviz kuruna bağlı olmaktadır (Felderer ve Hamburg, 2010: 222).

Bir ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünü ortaya koyan ölçü, reel döviz kurudur. Çünkü ülkeler paralarının değerini düşük tutarak dış ticarete avantajlı duruma gelebilmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili Mahfi Eğilmez 2013 yılında kaleme aldığı “Kur Savaşları” başlıklı yazısında Japonya başta olmak üzere, Çin ve Hindistan’ın, ABD’nin uyarılarına rağmen kuru yükselttiklerini, diğer bir ifadeyle paralarının değerini düşürdüklerini ve böylece sanayilerini koruyarak rekabet güçlerini artırmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Özellikle de dünya ihracatında en büyük paya sahip olan Çin’in izlediği bu politikanın uluslararası rekabet koşullarına aykırı olduğu ve birçok

gelişmekte olan ülke sanayilerini olumsuz etkilediği belirtilmekte ve kura müdahale edilmemesi yönünde baskılar devam etmektedir. Günümüzde, “kur savaşları” olarak ifade edilen bu durum karşısında gelişmekte olan ülkelerin sanayilerini nasıl güçlendireceği ve dış ticarete rekabet gücünü nasıl koruyacağı, son yıllarda tartışılan önemli bir konudur.

1.4.3. Mali Politikalar

Bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişkiye yönelik tartışmalar 1982 yılından itibaren ABD’de başlayan cari işlemler açıklarının ve bütçe açıklarının yüksek seyretmesi ve 1987’den itibaren tehlikeli boyutlara ulaşması ile önem kazanmış ve daha sonra ABD dışındaki diğer ülkeler de bunu dikkatle izlemeye başlamışlardır (Barro, 1989: 37). Türkiye ekonomisinde ise bu konu, kamu sektörünün hem tüketici hem de üretici olduğu 1930’lu yıllardan beri önemli bir yere sahiptir. 1980’li yıllardan sonra, finansal serbestleşme politikaları doğrultusunda yapılan özelleştirme çalışmalarıyla, ekonomide kamu sektörünün payı azaltılarak GSMH’deki bütçe açığının payının azaltılmasına ve enflasyonun düşürülmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Alınan önlemlere rağmen Türkiye ekonomisinde hâlihazırda uzun dönemde bütçe açıkları ve yüksek cari işlemler açıkları problem olmaya devam etmektedir.

Bütçe açığı ile cari işlemler dengesi arasında zaman içinde bir ilişkinin olup olmaması, ülkede uygulanacak iktisat politikaları açısından önem taşımaktadır. Eğer, bütçe açıkları, cari işlemler açıklarına neden oluyorsa politika yapımcılar bütçe açıklarını azaltmaya yönelik mali politikalara yönelebilir veya sıkı mali politikalar uygulayarak dış dengeyi sağlamaya çalışabilir. Bütçe açığı ve cari işlemler açığı arasındaki ilişki teorik olarak, milli gelire ilişkin denklemlerden ve bütçe açığının finansman yöntemlerinden hareketle şu şekilde ifade edilir (Klavuz ve Dumrul, 2012: 239-242):

$$CA = (S - I) + (T - G) \quad (1.11)$$

1.11 numaralı eşitlik, cari işlemler ve bütçe açıkları arasındaki bağlantıyı ortaya koymak adına teorik bir çerçeve sağlamaktadır. Bu denklemde, CA: cari işlemler açığını, S: ulusal tasarrufları, I: yatırımları, T: vergi gelirlerini ve G: kamu harcamalarını ifade eder. Eğer (S-I) kısmının sabit olduğu varsayılırsa, kamu harcamalarındaki bir artış bütçe açığını yükseltecek ve bu durum toplam ulusal

tasarrufları azaltarak cari işlemler hesabını etkileyecektir. Benzer şekilde, dış ticaret açığının olması halinde, milli gelirdeki azalmaya bağlı olarak toplam tasarrufların azalacağı ve sunucunda bütçe açığının artacağı da ifade edilebilmektedir. Bu açıklamalardan hareketle iktisat teorisinde bütçe açığının ulusal tasarrufları, yatırımları ve cari işlemler açığını etkilediği kabul edilmektedir. Bütçe açığının tasarruf, yatırım ve cari açık üzerindeki etkisi ise açığın nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Bütçe açıkları, iç borçlanma, döviz rezervlerinin kullanımı ve dış borçlanma gibi yollardan finanse edilebilmektedir.

İktisat literatüründe cari işlemler açığı ile bütçe açığı ilişkisini açıklamaya yönelik Standart Geleneksel Yaklaşım ve Ricardocu Denklik Yaklaşımı olmak üzere iki karşıt teori bulunmaktadır. Ricardocu denklik yaklaşımına geçmeden önce bütçe açığının standart modelini açıklamak yerinde olacaktır. Standart geleneksel yaklaşıma göre cari açıklar ile bütçe açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu kabul edilir. Bu modelin başlangıç noktası ise, vergilendirme yerine mevcut bütçe açığına katlanmanın toplam tüketici talebini artıracığı yönündeki varsayıma dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, istenen özel tasarruflar vergi indiriminden daha az yükselir ve böylece istenen ulusal tasarruflar düşer. Dolayısıyla, bütçe açığını kapatmak amacıyla yapılacak bir vergi indirimi ulusal tasarrufları ve toplam harcamayı artırarak cari işlemler açığını etkileyecektir. Küçük ve açık bir ekonomide bütçe açıklarının uluslararası reel faiz oranı üzerindeki etkisi ihmal edilebilir düzeydedir. Bu yüzden ev sahibi ülkenin vergilendirme yerine bütçe açığına katlanması yüksek reel faiz oranından çok, dış borçlanmaya yol açar. Sonuç olarak, bir ülkedeki bütçe açıkları kısa vadede iç yatırımlar dışlayacak, uzun vadede ise ulusal servet stoku ve cari işlemler dengesi üzerinde etkili olacaktır (Barro, 1989: 38).

Diğer yaklaşım olan Ricardocu denklik yaklaşımı kabul edilirse, bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında hiçbir bağlantı olmayacaktır. Ricardocu denklik hipotezini destekleyen birçok iktisatçı, vergi gelirlerindeki bir azalmadan kaynaklanan bir bütçe açığının cari işlemler dengesini etkilemeyeceğini ileri sürmektedir. Buna göre, tahvil ihracı yoluyla yapılan borç finansmanı sadece vergilendirmeyi erteleyecektir ancak hane halkının tüketimini etkilemeyecektir. Bir ekonomide toplam tüketim, toplam harcanabilir gelir ve toplam servete bağlıdır. Bu yaklaşımda devlet tahvilleri servet

olarak kabul edilmez. Çünkü tüketiciler, kamu tahvillerinin gelecekte vergi yükümlüklerini artıracığını düşünüyorsa, bu tahviller toplam servetin bir parçası olarak görmeyeceklerdir (Dornbusch, Fischer ve Startz, 2007: 385- 388).

Yaklaşımına göre, hükümetin açığı kapatmak amacıyla yapmış olduğu borçlanmaya karşılık olarak yapmış olduğu vergi indirimi, bireylerin servetlerinde bir artış oluşturmayacak, dolayısıyla gelecekteki vergilerin bu günkü değerini bundan düşecektir. Başka bir ifadeyle, ek vergilerin bu günkü değerinin borç tutarına eşit olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla, hükümet borçlanması net servette bir artış oluşturmayacaktır. Bu durum, Ricardo Eşdeğerlik Teoremi olarak ifade edilir ve bu hipoteze göre vergi ve borçlanma yoluyla yapılan finansmanın etkileri aynı olacaktır (Felderer ve Hamburg, 2005: 281).

Devlet tahvillerinin servet olamadığı noktasındaki Ricardocu denkliği yeniden ele alarak geliştiren R. J. Barro ve neoklasik iktisatçılar da mali açıkların cari işlemler açıkları üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını kabul eder. Ancak Barro, teoriye miras boyutunu da dâhil eder. Barro'ya göre bireyler tüm yaşamları boyunca yapacakları tüketim için bu günkü ve gelecekteki gelirlerinin toplamını ele alırlar. Bu nedenle, bireylerin tüketimi gelirlerine değil, servetlerine bağlıdır. Dolayısıyla, bu günkü gelirlerinde oluşacak bir değişiklik tüketim davranışlarını değiştirmeyecektir. Bununla birlikte Ricardocu denklik yaklaşımına yönelik bazı teorik eleştiriler vardır. Barro, bu eleştirileri beş kategoride ele almıştır. Bunlardan ilki, insanlar sonsuza kadar yaşamaz, dolayısıyla da kendileri öldükten sonraki alınacak vergiler onları ilgilendirmeyecektir. İkinci eleştiri, özel sermaye piyasalarının tam kusursuz olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle, hane halkının beklediği faiz oranının devletin uygulayacağı tahvil faiz oranlarından büyük olacağı beklentisidir. Üçüncü eleştiri, gelecekte uygulanacak olan vergi oranlarının bu günden tahmin edilememesidir. Dördüncü eleştiri ise, bu günkü vergilerin daha çok gelir, harcama ve servet gibi vergilere dayanmasıdır. Ve son eleştiride de Ricardo'nun analizinin tam istihdamın olduğu bir ekonomi içinde geçerli olmasıdır (Barro, 1989: 39-40).

Geleneksel yaklaşımdan hareketle, bütçe açıklarının cari işlemler açığına neden olma eğiliminde olduğuna yönelik ilişki, Keynesyen toplam harcama teorisi ve Mundell-Fleming modeli ile de açıklanmaya çalışılmıştır. Keynesyen toplam harcama

modeline göre, bütçe açığı, cari açıkla birlikte hareket eder ve bu ilişki uzun dönemde bütçe açığından cari işlemler açığına doğrudur. Buradan hareketle, bütçe açığındaki bir artış, yurt içi gelirden artışa neden olarak toplam harcamayı ve buna bağlı olarak ithalat üzerinde baskı yaparak cari işlemleri dengesini olumsuz etkileyebilir. Mundell-Fleming modelinde ise, bütçe açığındaki bir artış yurt içi reel faiz oranlarında artışa yol açarak sermaye girişini ve böylece ulusal paranın değer kazanmasını tetikler. Bunun sonucunda, ülkenin dış ticarete rekabet gücü zayıflar ve cari işlemler dengesini olumsuz etkiler. Bütçe açığını düşürmek amacıyla yapılan bir vergilendirme sonucunda bütçe açığı doğrudan düşecektir ancak, bu düşüş özel sektör harcamalarındaki daralmayı uyaracaktır. Harcamalardaki daralma ise ithalatı azaltarak ve ihraç edilebilen malların net arzını artırarak cari işlemlerde düzelmeye getirecektir (Özdamar, 2015: 169).

II. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIK SORUNUNUN NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

2.1. CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNU

Cari işlemler açığı sorunu dünyada birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi uzun yıllardan beri ilgilendiren önemli sorunlardan biridir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası ticarete engellerin hızla kalkmasıyla, birçok ülkede cari açık önemli bir sorun haline gelmiş ve açıkların sürdürülemez boyutlara ulaştığı dönemlerde ekonomik krizler yaşanmıştır.

Bu bölümde, Türkiye’deki cari işlemler açığı sorunu ele alınmadan önce dünyadaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki, özellikle Büyük Ekonomik Buhran sonrasında günümüze kadar, cari işlemler açığındaki yaşanan gelişmelere yer verilecek, daha sonra ise Türkiye’nin cari işlemler açığı problemi tarihsel çerçevede incelenecektir.

2.1.1. DÜNYA’DA CARİ İŞLEMLER AÇIĞI SORUNUNUN GELİŞİMİ

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, Kuzey Amerika’yı ve Avrupa’yı merkez almasına rağmen, dünyanın diğer ülkelerini de etkilemiş özellikle de sanayileşmiş ülkelerde o zamana kadar görülmemiş işsizliğin, ekonomik daralmanın ve durgunluğun yaşanmasına sebep olmuştur (Turan, 2011: 58). O döneme kadar geçerli olan altın para standardı çökerken ekonomide yeni akımların temeli bu dönemde atılmaya başlamıştır. Uluslararası parasal sisteminde yaşanan en büyük problem ise bir dünya parasının olmayışıdır. Para sisteminde yaşanan karışıklık devam ederken uluslararası ticarete yön verecek yeni bir dünya parasına duyulan ihtiyaç, 1941 yılında II. Dünya Savaşı sonrası yıkılan ekonomilerin yeniden inşası ve yeni bir uluslararası parasal sistemin oluşturulması çalışmalarını da beraberinde getirmiştir⁶ (Al, 2015: 132).

---

⁶ 1941 yılında, Harry Dexter White liderliğindeki Amerikan heyeti “unitas” adı verilen bir dünya parasının oluşturulmasını belirtirken, Keynes liderliğindeki İngiliz heyeti ise “bancor” adı verilen ve global para özelliğini de taşıyan global kliring birliğinin oluşturulmasını önermişlerdir. Her iki ülkenin planlarındaki paralellığe rağmen, White Planı doğrultusunda uluslararası para sistemi şekillenmiş, IMF ve Dünya Bankasının temelleri atılmıştır.

II. Dünya Savaşı halen devam ederken, savaş sonrasında dünyada ekonomik düzenin ve döviz kurlarında istikrarın yeniden sağlanması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, uluslararası rezerv sorununun çözüme kavuşturulması ve ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi yönündeki ihtiyaçlara cevap verecek bir uluslararası para sisteminin oluşturulması için 1944'te ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods kasabasında bir konferans düzenlenmiş ve IMF'nin kurulması kararı alınmıştır (Öztürk, 2002: 98). Böyle bir ödeme sistemi hem gerekli dengeyi sağlayacak, hem de ticaretin gelişmesine imkân verecekti. Ve böylece, Bretton Woods'ta her paranın dolaylı olarak altına göre tanımlandığı ve sabit kura dayalı bir sistem devreye sokuldu. Bu sisteme "altın döviz standardı" adı verildi (Beaud, 2003: 235).

II. Dünya Savaşından sonra, dağılan para sistemine alternatif olarak ortaya çıkan Bretton Woods para sistemi, ABD dolarına sterlinden sonraki ikinci konvertibl para olma özelliğini getirmiştir. ABD savaş sonrasında rezerv para ve uluslararası ödemelere aracılık etmesi bakımından tam konvertibl bir paranın tüm niteliklerine sahiptir. Böylece, 1944'te Bretton Woods kasabasındaki toplantıda alınan kararlarla 1 ons altın karşılığı 35 ABD doları uluslar arası temel parite kabul edilmiş, IMF ve Dünya Bankası'nın temelleri atılmıştır (Şişman, 2008: 67-68). IMF, döviz kurunun düzenlenmesi ve üye ülkeler arasındaki ödemeler dengesi problemlerinin çözülmesi görevini üstlenirken, Dünya Bankası ise savaştan zarar gören Avrupa ekonomilerinin yeniden toparlanmalarını için uzun vadeli krediler sunma görevini üstlenmiştir.

Bretton Woods sistemine göre, IMF'ye üye olan her ülke ulusal parasının değerini ABD doları cinsinden tanımlamıştı. Bu sistem dahilinde döviz piyasasında ulusal paraların değerinin parite etrafında $\pm\%1$ 'lik bir marj içerisinde dalgalanmalarına izin veriliyordu (Seyidoğlu, 2009: 752). IMF sistemi, üye ülkelere $\%10$ 'a kadar devalüasyon yapma serbestliği tanıyor; ödemeler bilançosu sürekli açık veren ülkelerin $\%10$ 'dan daha yüksek oranda yapacağı devalüasyonlar için ise IMF'nin onayını gerekli kılıyordu. Devalüasyon ABD doları karşısında yapılıyor, eğer cari işlemler fazlası varsa sistem, revalüasyon yapılması konusunda bir öneride bulunmuyordu (Şişman, 2008: 68). Dolayısıyla bu sistemde cari açık veren ülke, döviz kuruyla oynayarak, diğer bir ifadeyle parasının değerini düşürerek açığı kapatma imkânına kavuşmuş oluyordu.

II. Dünya Savaşı sonrası yeniden inşanın ardından dünya ekonomisi 1950-1974 arasında hızlı bir büyüme ve gelişme dönemi geçirmiştir. Söz konusu dönemde dünya ekonomisinin büyüme hızı 2,9'a ulaşmış, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde ilk defa reel gelirlerinde artışlar yaşanmıştır (Yeldan, 2013: 97). Dünyada uluslararası ticaretin hızla arttığı bir refah dönemi başlamıştır. Dünya ticaret hacmi açısından bakıldığında gelişmiş sanayi ülkeleri dünya sanayi üretiminin beşte üçünü gerçekleştirirken ABD, tek başına dünya sanayi üretiminin üçte birini gerçekleştirmiştir (Beaud, 2003: 240-242).

Bretton Woods Sisteminde IMF'ye üye ülkelerin resmi kurdan paralarının değerini dolar cinsinden tanımlaması, ABD dolarının ise, 1 ons 35 dolar olacak şekilde altına bağlanması, harçayabileceğinden fazla dolar biriktiren ülkelerin bu birikimlerini altına çevirebilmelerine imkân veren bir yapıyı doğurmuştur (Seyidoğlu, 2009:752). Bu sistemde, başlangıçta ödemeler dengesi fazlası veren ülkeler bu fazlalarını altın yerine dolar rezervi olarak tutmayı tercih etmişlerdir çünkü savaş sonrası yıllarda gelişmiş ülkelerin parasal ilişkilerinde dolar kıtlığı hâkimdir. Ayrıca ABD, Bretton Woods sistemi gereği Avrupa ülkelerine yardım fonları sağlamaktadır (Beaud, 2003: 254). Özellikle de 1950'lerden sonra, ABD'nin ödemeler dengesi açıkları, artan dış yardım ve krediler, Batı Avrupa'daki kur değişimleri ve Kore Savaşı nedeniyle büyümeye başlamıştır. 1958'den sonra ise ABD'nin ödemeler dengesi açıkları sürekli olarak artmıştır. Buna bağlı olarak altın stoku da düşmeye başlamıştır. Ödemeler bilançosunun sürekli açık vermesi, 1959-1971 yılları arasında dolar bolluğunu ortaya çıkarmış ve doların uluslar arası piyasalarda bollaşması bu paraya duyulan güveni azaltmıştır. 1971'de ABD'nin altın rezervi 11 milyar dolar civarında iken yabancılara olan yükümlülüğü 24,5 milyar dolara çıkmıştır (Öztürk, 2002: 107).

1967 yılları sonlarında, Vietnam Savaşı nedeniyle, ABD dolarının diğer ülkelere akışı hızlanmıştır. ABD'nin ödemeler bilançosu açıklarını sürekli artarken Amerika'nın dışarıdaki dolar varlıkları da Amerikan altın stokunu sürekli aşmıştır, öyle ki, 1968'de üç kat fazlayken, 1971'de sekiz kat fazlalık oluşmuştur. Dolara sahip olan ülkeler, Avrupa dolar piyasasını oluşturarak kredi sağlamaya başlamışlardır (Beaud, 2003: 256).

Doların uluslar arası piyasalarda devamlı değer kaybetmesi üzerine ABD, doları devalüe etmek yerine diğer ülkelerden paralarını revalüe etmelerini istemiştir. Ancak ülkelerin paralarını revalüe etmemeleri nedeniyle ABD başkanı Nixon, Ağustos

1971’de bu ülkelere baskı yapmak için altın satışlarını durdurmuştur. Ancak bu karar Bretton Woods uygulamalarına aykırı bir uygulama olup doların altına olan bağı koparmıştır. Alınan bu önlemlerin ABD’nin ödemeler dengesi açıklarını çözmede yetersiz kalması üzerine 1971 Aralık ayında alınan Smithsonian Kararları ile dolara ilk kez devalüasyon yapılmıştır (Branson, 1995: 403).

Smithsonian kur düzenlemeleri uluslararası para sisteminde çok fazla bir değişiklik oluşturmamıştır. Ulusal paralar yine dolara bağlı kalmaya devam etmiştir. Doların devalüasyonuna rağmen ABD’nin rezerv kayıpları ve dış ödemeler açıkları artmaya devam etmiştir. Bu büyük açıklar Smithsonian düzenlemelerin başarısız olduğunu ve yeni bir devalüasyona daha ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Nihayet 1973 Şubatında doların bir kez daha spekülâtif baskı altına girmiş ve ikinci kez devalüasyon yapılmıştır. Fakat iki kez yapılan kur ayarlamaları mali piyasalarda istikrarı bir türlü sağlayamamıştır. Bu gelişmeler üzerine, Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri 16 Mart 1973’te ulusal paralarını dolar karşısında dalgalanmaya bıraktıklarını ilan etmişlerdir. Böylece sabit kur sistemine dayalı Bretton Woods Sistemi fiilen sona ermiştir (Seyidoğlu, 2009: 756-757).

1973 yılında Bretton Woods Sistemi’nin yıkılması ile ülke paraları serbestçe fiyatlanmaya ve çapraz kurlar oluşmaya başlamıştır. Sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki engeller azalmış, finansal alanda serbestlik ve hareketlilik artmış ve kur riski ortaya çıkmıştır (Al, 2015: 131). Başlangıçta ödemeler dengesi sorunlarını çözmek amacıyla kurulan IMF’nin de, dünyadaki gelişmelere bağılı olarak rolü değışmiştir. Bretton Woods Sisteminin yıkılmasından sonra IMF, döviz kurlarının istikrarını sağlama konusundaki etkinliğini yitirmiş ancak yapısal uyum programları adı altındaki uygulamaları ile denetleme etkinliğini giderek artırmış, küreselleşme sürecine bağılı olarak yaşanan finansal krizlerde ödünç verme mercii ve kriz yöneticisi rollerini de üstlenmiştir (Öztürk, 2002: 98). Böylece IMF sadece üye ülkeler için değıl, ekonomik sorunlar yaşayan gelişmekte olan ülkeler için de politika önerici ve fon sağlayıcı bir kuruluş olma özelliğı ile faaliyet alanını genişletmiştir.

1973 yılında yaşanan ekonomik gelişmeler sonucu Bretton Woods Sisteminin yıkılması, yine 1973 yılında Arap ülkeleriyle İsrail arasında savaşın başlaması ve bunun sonucunda petrol sevkiyatının durdurularak fiyatların dört katına çıkması dünya

ekonomisinde 1945 yılından sonra en büyük ekonomik krizin yaşanmasına yol açmıştır. Arap ülkelerinin petrol ambargosu sadece gelişmiş ülkeleri değil, gelişmekte olan ülkeleri de etkileyerek ülkeleri dış ödemeler dengesizlikleri ile karşı karşıya bırakmıştır (Demir, 2009: 212-213). Bu dönemde petrol fiyatlarının aşırı yükselmesine yol açan enflasyonist eğilimler, gelişmiş ekonomilerin üretim maliyetlerinin yükselmesine, cari işlemler açıklarının artmasına yol açmış ve dünya ticaretinin gelişme hızını yavaşlatmıştır. Petrol ihraç eden ülkelerin petrol fiyatlarını yükseltmeleri, gelişmekte olan ülkelerin ödemelerini dış borçlanma şeklinde karşılama yoluna başvurması ve devamında borçlarını ödeyememeleri, petrol krizinin kısa sürede borç krizine dönüşmesine neden olmuştur (Öztürk, 2002: 110).

1973 ve sonrasında yaşanan petrol krizleri ile gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler problemlerine ek olarak bir de dış borç sorunu eklenmiştir. 1982 yılında Meksika'nın borcunu ödeyemez duruma gelmesi ve moratoryum ilan etmesi ile ortaya çıkan borç krizi uluslararası mali piyasalarda sarsıntılara yol açmıştır. Özellikle de ağır borçlu ülkelerin özel bankalara olan borçlarını ödeyememeleri, krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Meksika'dan sonra Latin Amerika ülkelerinden Arjantin ve Venezüella'da borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamıştır. Önlem olarak, IMF ve Dünya Bankası'nın ortak hazırladığı Baker⁷ ve Brady⁸ Planları uygulanmış ancak borç krizini gidermede yeterli olamamıştır (Akdemir, 2003: 2-3).

Küreselleşme, teknolojik ilerlemeler ve artan rekabet gibi gelişmeler küresel piyasaları hem geliştirmiş hem de finansal risklerle karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerine yönelik net sermaye akımlarının da etkisiyle hızlı bir büyüme ve gelişme süreci yaşamıştır. Ancak iyi giden bu büyüme ve gelişme süreci 1997-1999 arasında Uzakdoğu, Güneydoğu Asya ülkeleri ve devamında Rusya'da çıkan borç krizi nedeniyle kesintiye uğramış, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere bütün dünya ekonomilerini etkisi altına almıştır. Petrol fiyatlarının düşmesi ve ülke paralarının devalüe edilmesi sermaye kaçışlarına yol açarak borç krizini daha da derinleştirmiştir (Çelebi, 2013: 36). 1997'de Güneydoğu Asya ülkelerinden Tayland'da başlayan kriz,

---

⁷IMF ve Dünya Bankasının 1985'te G. Kore başkenti Seul'daki toplantısında ABD Maliye Bakanı J. Baker tarafından en borçlu 15 ülkenin desteklenmesi amacıyla hazırlanmıştır.

⁸ Baker Planının dış borç sorununu çözmemesi üzerine 1989'da yine ABD Maliye Bakanı N.Brady tarafından başta Meksika olmak üzere dış borç sorunu yaşayan ülkelere yönelik destek içeren bir plandır.

bölgedeki diğer ülkeler olan Malezya, Endonezya, Güney Kore, Filipinler, Hong Kong ve Singapur'a yayılmıştır. Başlangıçta bu ülkelerin paraları dolar karşısında değer kaybetmiş, bu düşüş borsanın çöküşüyle sonuçlanmıştır. Hızla dünya ekonomilerini de etkisi altına alan kriz birçok ülkede kur riskini artırmış ve ödemeler bilançosu açıklarını yönetilemez duruma getirmiştir. Özellikle de kriz yaşayan ülkelerde ekonomilerin küçülmesine, yatırımların azalmasına, borsaların çökmesine, işsizliğin artmasına, şirket ve bankaların iflasına ve uluslar arası ticaret hacminin küçülmesine yol açmıştır (Turan, 2011: 60- 61).

Son otuz yıllık gelişmelere bakıldığında, özellikle de finansal serbestleşme ve uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizlerin büyük bir bölümünün yabancı sermaye veya dış kaynak hareketlerinde ani bir yavaşlama, durma veya çıkışa yönelme olgularından kaynaklandığı görülmektedir. Bu durum, cari açık problemi olan ülkelerde, krizin borç krizi şeklinde gelişmesine yol açmıştır. 1980'li yıllarda Latin Amerika ülkelerinde yaşanan kriz, 1994-1995 Türkiye ve Meksika krizleri, 1997-1998 yılları arasında Doğu Asya'da başlayarak Rusya ile Latin Amerika'yı etkisi altına alan borç krizleri ve 2001-2002 Türkiye krizleri buna örnek olarak gösterilebilir. Ve 2007 yılının sonlarından itibaren ABD'de başlayan finansal kriz ise etkisini sonraki yıllarda gelişmekte olan ekonomiler üzerinde portföy yatırımlarında daralmalar veya net çıkışlar, doğrudan yabancı yatırımlarda gerilemeler ve cari açıklarının atması şeklinde kendini göstermeye başlamıştır (Boratav, 2013: 71-72).

2007 yılının ortalarında "subprime mortgage" kredilerinin tetiklemeyle ABD mortgage piyasasında başlayan ve kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan krizin neden olduğu durgunluk, takip eden yıllarda etkisini hâlihazırda devam ettirmektedir. Kriz özellikle de, ABD'nin mortgage piyasası riskli varlıklarını bilançolarında bol miktarda bulunduran Euro alanı bankalarını olumsuz etkilemiş ve yaşanan kredi daralması sonucu batma noktasına gelmiştir. Bu bankalara verilen yardım fonlarından dolayı artan kamu borçları ve Yunanistan'ın kamu borçlarını ödeyemez noktaya gelmesiyle Avrupa borç krizi ortaya çıkmıştır (Ulusoy ve Ela, 2015: 388).

Özellikle de PIIGS ülkelerindeki (Portekiz, İrlanda, İtalya, Yunanistan, İspanya) yüksek kamu borçları ve cari işlemler açıkları, bu ülkelerin borçlarını geri ödeyebilme

noktasındaki endişeleri de artırmıştır. Borç krizine bağlı olarak talepteki düşüş nedeniyle AB'nin zayıf ekonomilerinde büyüme gerilemiştir. Avrupa Birliği ülkelerinden Almanya, Hollanda gibi güçlü ekonomiler krizden fazla etkilenmezken, PIIGS ülkelerinin etkilenmesi AB içerisindeki ekonomik dengesizliği de ortaya çıkartmıştır. Birliğin güçlü ülkelerinde tasarruflarda ve cari işlemlerde artışlar devam ederken, PIIGS ülkelerinde hali hazırda olan cari açıklar krizle birlikte daha da yükselmiştir. AB ülkelerinde borç krizi halen devam ederken, krizinden çıkabilmek için IMF ve Avrupa Merkez Bankası yardımlarının yanı sıra, ödemeler dengesi fonu oluşturulmuş ve böylece AB üyesi olan zayıf ekonomilerin ödemeler dengesinde yaşadıkları ve yaşayabilecekleri sorunlar için fon sağlanabilmesi amaçlanmıştır (Eser ve Ela, 2015: 221-223).

Küresel kriz sonrası dünya ticaret hacminde yüksek oranda daralmalar yaşanmıştır. 2009 yılında %10,6 oranındaki daralmanın ardından 2012 yılından itibaren toparlanma sürecine giren dünya ekonomisinin büyüme performansı ise 2012 ve 2013 yıllarında %3,5 ve %3,2 oranında gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde talebin yeterince toparlanamaması, gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarını da sınırlandırmıştır. Cari işlemler dengesinde ise 2008 küresel kriz sonrasında başlayan bozulmalar ilk kez 2013 yılında pozitif dönmüştür. 2014 yılında gelişmiş ülkelerde cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı %0,5, Euro Bölgesinde cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı %2,9, gelişmekte olan ülkelerde ise cari işlemler açığının GSYH'ya oranı %8 olarak gerçekleşmiştir. ABD kaynaklı küresel kriz ile aslında gelişmiş ekonomilerin cari işlemler açığı artarken gelişmekte olan ülkelerde iyileşmeler gözlenmiştir. Çin ve enerji ihracatı nedeniyle Rusya, cari fazla vererek dünya geneline pozitif katkı yapan önemli ülkelerden olmuştur (İncekara, 2015: 12-18).

2.1.2. TÜRKİYE'DE CARI İŞLEMLER AÇIĞI SORUNUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Gerek kapalı ekonomi döneminde gerekse dışa açık ekonominin olduğu dönemde Türkiye'de, günümüze kadar yaşanan ekonomik krizlerin en önemli nedeni yüksek cari işlemler açığı olmuştur. Türkiye'nin cari işlemler açığı genellikle dış ticaret rejimleri, döviz kuru politikaları, tasarruf yetersizliği gibi unsurlardan beslenmiş, açıkların uzun süre ve artarak devam etmesi ekonomik krizleri tetiklemiştir.

Cari işlemler açığına yol açan faktörler gerek yurt içi gerekse uluslararası ekonomik gelişmelere bağlı olarak dönem dönem değişiklikler arz etmiş ve artan açıkların önüne geçmek için farklı stratejiler uygulanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin kronik cari işlemler hesabı sorununu izlenen stratejiler doğrultusunda değerlendirmek yerinde olacaktır. Tarihsel süreçteki bu incelemede, 1980 öncesi dönem daha çok ithal ikamesine dayalı, iç piyasaya dönük bir özellik taşıdığı için tek bir dönem olarak kısaca ele alınacaktır. 1980'den günümüze kadar uzanan süre ise onar yıllık dönemler olarak incelenecektir.

2.1.2.1. 1980 Öncesi Gelişmeler

Dünya ekonomisinde birinci küreselleşme evresinin yaşandığı 1870-1914 döneminde Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına kadar, büyük devletlerin yanında daha çok ham madde ihracatçısı ve sanayi ürünü ithalatçısı bir ülke konumunda yer almış, ekonomisi tarıma dayalı bir yapıda olduğu için sanayi sektörü nispi olarak geri planda kalmış ve içinde bulunulan şartlarda sanayileşme çabalarından istenilen sonuç alınamamıştır. 1700'lerden başlayan Osmanlı'daki çöküntü sürecinden cumhuriyet dönemine gelindiğinde çağdaş anlamda bir Osmanlı sanayisinden söz etmek mümkün değildir. Adam Smith' in liberal ekonomi kuralları ve Batı'nın yayılmacı baskısı, özellikle 1838 Osmanlı-İngiltere Ticaret Anlaşması (Balta Limanı Anlaşması)'nın imzalanması Osmanlı Devletinde sanayileşmenin, daha doğmadan ölmesine yol açmıştır (Karluk, 2002: 214).

Anlaşmayla birlikte yarı sömürge bir ekonomi haline gelen Osmanlı Devleti'nde, dış borçların ödenmemesi nedeniyle gelirlerini kontrol altına alan Duyun-u Umumiye İdaresi, sürekli verilen imtiyazlar sayesinde ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları ve artan kapitülasyonlar zinciri nedeniyle ülke yönetimi iktisadi olarak emperyalizmin denetimine girmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, özellikle de ekonomik anlamda tutsaklıklardan kurtulmak için çetin mücadele vermek zorunda kalmıştır (Boratav, 2005: 21).

Birinci Dünya Savaşını kapsayan 1908-1922 döneminin siyasi ve iktisadi koşulları Türkiye'de ulusal nitelikte bir kapitalizmin filizlenmesi için birçok neden barındırmaktaydı. Bu bağlamda ilk önemli adım, henüz Lozan Konferansı sonuçlanmadan ve cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat

Kongresinin düzenlenmesiyle gerçekleşmiştir. Türk ekonomisinin geleceğini ilgilendiren kongrede, ulusal kapitalist politikaların benimseneceği ve piyasa ekonomisine dayalı kalkınma stratejisinin uygulanacağı yönünde kararlar çıkmıştır. Bu nedenle, 1913-1929 döneminde uygulanan ekonomik politikaları genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi destekleyici, piyasaya dönük çiftçiliği özendirici, ekonomik hayatın denetimini milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı destekleyen politikalar olarak değerlendirmek mümkündür.

1923-1929 dönemi, açık ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak da nitelendirilebilir. Nitekim bu dönemde ülkenin dışa açıklık derecesi göstergelerinden biri olan ithalatın GSYH' ya oranı ortalama olarak %14,4 civarında gerçekleşmiştir. Ayrıca, Osmanlıdan kalan borçların üçte ikisine denk gelen 85 milyon liralık kısmını Türkiye ödemektedir ve 1929 yılında borç taksitlerinin ödemeler dengesi üzerindeki yükü 15 milyon Türk lirası civarındadır (Boratav, 2005: 49-50).

Yeni Türkiye Cumhuriyetinde ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların giderildiği ve ekonomik kurumların yavaş yavaş oluşturulmaya başlandığı dönemde 1929 Büyük Buhran patlak vermiştir. Kapitalist dünya ekonomilerini sarsan kriz, hammadde ve tarım ürünleri piyasalarında fiyatların hızla düşmesine neden olmuştur. Geleneksel tarım ürünleri ihracatçısı konumunda olan Türkiye ekonomisi de krizden etkilenmiş, ihracat gelirleri ve dış ticaret hacmi düşmüş, ayrıca Osmanlı borçlarının da ödeme zamanının gelmesinden dolayı ödemeler dengesinde bozulmalar yaşanmıştır. Bu olumsuz gelişmeler, ekonomik düzenini tam anlamıyla kuramamış olan Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak devlet eliyle milli bir sanayileşme dönemine girmesine yol açmıştır. Devlet yatırımcı, işletmecisi ve denetleyici bir unsur olarak iktisadi hayatın gelişimine işleyişine egemen olmuş, aynı zamanda dış ilişkilerde ödemeler dengesi ve ulusal paranın değerini yakından ilgilendiren politikalara gidilmiştir (Parasız, 2009: 37).

1930 yılında Merkez Bankası kurulmuş ve İkinci Dünya Savaşına kadar para miktarı belli bir seviyede tutulmuştur. Ödemeler dengesinde 1940'lara kadar ekonominin dış açık vermemesi için özen gösterilmiş, dengeli bir para politikasının yanında denk bütçe politikası uygulanmış, ithalatta sınırlamalar getirilmiştir. Bu dönemde 1938 yılı hariç her yıl dış ticaret fazlası verilmiştir (Boratav, 2005: 71).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Türkiye savaşa girmese de savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığı ile yaşamıştır. 1940-1945 döneminde iktisadi gelişmeler kesintiye uğrarken, bu yıllar milli hâsılanın, sanayi ve tarımsal üretimin sürekli düştüğü yıllar olmuştur. Savaşın olumsuz etkilerine karşı 1940 yılında Milli Koruma Kanunu, 1942'de Varlık Vergisi Kanunu, 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkartılarak önlemler alınmıştır (Boratav, 2005: 82).

Bütçe denkleğinin amaçlandığı bu dönemlerde uzun vadeli dış borçlanmalardan kaçınılsa da II. Dünya Savaşından dolayı artan harcamalar nedeniyle dış borç stokunda artış yaşanmış ve TL'deki aşırı değerlenmenin önüne geçmek için 1946 yılında devalüasyon yapılmak zorunda kalmıştır. "7 Eylül Kararları" olarak bilinen devalüasyon ile TL'nin dolar karşısındaki değeri yüzde kırk oranında düşürülerek 1 dolar, 2.82 TL olarak belirlenmiştir (Çelebi, 2001: 59). Böylece ihraç edilen malların ucuzlaması, ithal edilen malların ise pahallılaşması yoluyla döviz ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır. Ancak devalüasyon uygulamasından beklenen sonuçlar alınamamıştır. Çünkü ihracat için gerekli olan yurt içi üretim artışı sağlanamamış ve ithalat, ihracattan daha yüksek gerçekleştiği için dış denge sorunları devam etmiştir.

Tablo 6. 1940-1960 Döneminde Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)

Yıllar	Dış Ticaret Dengesi	Yıllar	Dış Ticaret Dengesi
1941	35,7	1951	-88
1942	13,2	1952	-192
1943	41,4	1953	-137
1944	51,7	1954	-143
1945	71,3	1955	-185
1946	95,7	1956	-102
1947	-21,3	1957	-52
1948	-78	1958	-68
1949	-42,4	1950	-116
1950	-23	1960	-147

Kaynak: TÜİK, 2014: 440.

1950'li yıllar dış ticarete liberal politikaların izlenilmeye çalışıldığı yıllar olmuştur. İthalattaki liberalleşme, ekonominin dış ticarete hızla açık vermesine yol açmış, ödemeler bilançosu sorunları nedeniyle dış borçlanmaya gidilmiştir (Ülgen, 2007: 289). Tablo 6'da yer aldığı gibi, 1947 yılına kadar dış ticaret fazlası veren

Türkiye ekonomisi, 1947'den itibaren kronik dış ticaret açıkları ile karşı karşıya kalmıştır.

1960'lı yıllardan itibaren sanayileşme bakımından farklı bir değişim süreci başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikalarının geçerli olduğu bu dönemde sanayi alt yapı çalışmaları hızlanmış, ithal edilen ürün ihtiyacının yurt içi üretim ile karşılanması amaçlanmıştır.

Politikanın ilk zamanlar ekonomiye yansımaları olumlu olmuş, Tablo 7'de de yer aldığı gibi ekonomik büyümenin temel kaynağını sanayi sektöründeki büyüme oluşturmuştur. Ancak sanayileşme sürecindeki bu gelişme 1970'lerden itibaren istenilen sonucu vermemiş, üretim yapısının işleyişi sermaye ve ara mal ithalatına bağımlı olduğu için ve ihracatın tarım ürünlerinden ibaret olmasından dolayı ihracat artmamış, ithalat için gerekli olan döviz talebi ise sürekli olarak yükselmiştir. Dövizde duyulan ihtiyaç ise TL'de devalüasyonların yapılmasına neden olmuştur. Tablo 7'de, 1974'ten itibaren dış ticaret açığında hızlı bir artışın yaşandığı gözlenmekte ayrıca 1980'lere doğru ekonominin küçüldüğü görülmektedir.

Tablo 7. 1970-1980 Dönemine İlişkin Makro Ekonomik Veriler

Yıllar	GSYH Büyümesi (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	Cari Açık/GSYH (%)
1970	3,2	-360	-0,9
1971	5,6	-494	-0,63
1972	7,4	-678	-0,04
1973	3,3	-769	1,73
1974	5,6	-2245	-1,88
1975	7,2	-3337	-3,47
1976	10,5	-3168	-3,78
1977	3,4	-4043	-5,13
1978	1,5	-2310	-1,89
1979	-0,6	-2808	-1,73
1980	-1,1	-4999	-3,8

Kaynak: TÜİK, 2014: 440.

1980'li yıllara doğru gelindiğinde, 1960'lı yıllarda başlayan planlı ekonomi uygulamasının gerektirdiği dış kaynak ihtiyacı, ithal ikamesine dayalı sanayileşme, 1973 petrol bunalımının artırdığı maliyetler, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında karşılaşılan ekonomik bunalımlar ve giderek artan dış borçlar, ödemeler dengesi

açıklarını yönetilemez duruma getirmiştir. 1980'lere kadar sabit kur rejimlerinin uygulanması, zaman zaman Türk Lirasında aşırı değerlenmelere yol açmış ve sık sık ödemeler dengesi krizleri yaşanmış, devalüasyona gidilmiştir. Paranın değerini düşürerek krizi aşmak çözüm yolu olamamış, cari işlemler açığı krizleri Türkiye ekonomisinin önemli bir sorunu haline gelmiştir.

2.1.2.2. 1980-1990 Dönemi Gelişmeleri

Sabit kur politikasının izlendiği Türkiye ekonomisinde, 1970'li yılların sonlarına doğru çok önemli bir ödeme güçlüğü ve döviz darboğazıyla karşılaşmıştır. Bunun en önemli nedeni, ekonominin dışa kapalı bir yapıda olması ve dolayısıyla izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları olmuştur. Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinden 1980'lere kadar geçen sanayileşme sürecinde ithal ikamesi uygulamaları izlenmiştir. Türkiye sanayisi öncelikle iç talebi karşılamak ve ithal edilen malları ülke içinde üretip yurt içinde satmayı amaçlamıştır. Ancak bütün bunların sonucunda dışa kapalı ve rekabetçi olmayan bir sanayi yapı ortaya çıkmıştır. Özellikle, 1980'lere doğru gelindiğinde politika, amacına uygun şekilde işleyemediğinden, negatif ithal ikamesine yol açmış ve bir birimlik ithal ikamesi için daha fazla ithalat yapılmıştır. Böylece ithalata olan bağımlılık artmış, üretimde kapasite kullanımı yarı yarıya düşüş göstermiştir (Karluk, 2002: 236).

Yerli ara ve yatırım malı üreten sanayi yatırımlarının yapılamaması ekonomiyi, 1970'li yılların sonunda büyük bir kronik dış ticaret açığı ve ödemeler dengesi açığıyla karşı karşıya bırakmıştır. Ödemeler dengesi sorunları nedeniyle başlayan ekonomik durgunluk, sanayinin döviz ihtiyacını da karşılayabilecek yeni bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Ekonomik yatırımların karşılanabilmesi amacıyla, finansal piyasalarda liberalizasyon ve derinleşmenin sağlanabilmesine yönelik olarak, 1980'den itibaren çeşitli yasal ve kurumsal çalışmalar başlamıştır (Ural, 2003: 16).

Yaşanmakta olan ekonomik darboğazı genişletmek amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomide köklü değişimleri de amaçlayan bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın en önemli özelliği, kısa vadeli hedeflerin yanında uzun vadeli hedefleri de içermesidir. 24 Ocak Kararları ile, ekonomide o zamana kadar izlenen ithal ikameci sanayileşme stratejisi terk edilerek ihracata ağırlık veren strateji

benimsenmiş, öncelikle devalüasyon uygulamasına gidilerek sanayileşmede yaşanan sıkıntıların giderilmesine çalışılmıştır. Bununla birlikte, dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, döviz piyasasında serbestliğin getirilmesi, özelleştirme temeline dayalı yapısal dönüşüm politikaları ve enflasyonla mücadele gibi çeşitli uygulamalara geçilmiştir (Karluk, 2002: 237).

24 Ocak Kararları, kısa vadede ekonomik istikrarı sağlaması, orta ve uzun vadede ise ekonomideki sorunları giderecek yapısal değişiklikleri hayata geçirmesi bakımından dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Bu doğrultuda alınan kararlar şöyle özetlenebilir (Tokgöz, 2007: 209- 210):

- Ekonomik istikrarı sağlayarak enflasyonu düşürülmesi ve Türk Lirasının devalüe edilmesi,
- Esnek kur, günlük döviz kuru uygulamasına geçilmesi,
- Reel faiz uygulamasına geçilmesi,
- Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) nin özelleştirilmesi başta olmak üzere kamu harcamalarının kısılması ve bütçe açığının küçülmesi,
- İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ile ihracatı artırarak dış ticaret açığının azaltılması,
- Piyasa ekonomisinin işleyişinin artırılması ve yabancı sermaye girişini hızlandıracak uygulamaların izlenmesi.

Aslında 24 Ocak Kararlarıyla, kısa dönemde enflasyonun ve ödemeler dengesi açıklarının kontrol altına alınması amaçlanırken uzun vadede müdahaleci ekonomik yapının terk edilip piyasa ekonomisine geçişin hızlanması ve tamamlanması istenmiştir. Özellikle de dış ticaret politikasında ana yöneliş, ekonominin dışarıya açılması doğrultusunda olmuştur. Sanayinin dışa açılmasına önem verilmiş ve 1984'ten itibaren ithalatta liberalizasyona gidilmiştir. Dışa açılmada genel olarak ihracat teşvikleri, emek maliyetlerinin düşürülmesi ve serbest döviz kuru politikalarıyla, sanayi ürünlerinde dünya piyasalarına girilmeye çalışılmıştır. İthalatta miktar kontrolleri bu dönem içinde büyük oranda kaldırılmış ve gümrük tarifeleri indirilmiştir (Boratav, 2005: 152-155).

24 Ocak Kararları ile ödemeler dengesindeki olumlu gelişmeler 1983'te işçi döviz gelirlerindeki azalış ile sekteye uğrasa da 1985 yılında Beşinci Kalkınma

Programıyla birlikte yeni bir standarda göre tekrar düzenlenmiştir. Bu bağlamda, büyüme hızının sürdürülebilmesi, sermaye yatırımlarının serbestleştirilmesi, iç tasarruflar %10 civarında artırılırken ve dış tasarrufların azaltılması ve Avrupa Ekonomi Topluluğu (AET)⁹ ile ilişkilerin dışa açılma sürecinde uygun şekilde yürütülebilmesi için yeni hedefler belirlenmiştir. Bu hedeflere ulaşmak için 1985'ten itibaren enflasyonun tek haneli rakamlara düşürülmesi ve cari işlemler sorununun çözüme kavuşturulması önemli amaçlar olmuştur (Tokgöz, 2007: 214-215). Ancak tasarruf yetersizliği ve dış ticaret açığı sorunlarının olması, hızlı büyüyen ekonominin dış kaynak ve fonlara yönelebilmesi ve bu açıkların kapatılabilmesi için finansal liberalizasyon yolundaki politikaları da hızlandırmıştır.

Özellikle 1989'dan itibaren finansal serbestleşmeye çalışmalarına ağırlık verilmiş ve bu yönde atılan son önemli adım Ağustos 1989 tarihinde alınan 32 Sayılı karar olmuştur. Bu karar ile Türkiye'nin liberalleşme alt yapısı büyük ölçüde tamamlanmıştır. 32 Sayılı karardan sonra, sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılması yönünde düzenlemelere gidilmiştir. Bu uygulama ile faiz oranlarının yükseltilerek sermaye girişlerinin özendirilmesi hedeflenmiştir. Fakat enflasyonist ekonomik koşulların hakim olduğu bu dönemde kısa vadeli sermaye akımları hız kazanmış, yurt içi faiz oranları yükselmiş ve sermaye reel üretim alanından finansal ve spekülasyon alanına doğru kaymaya başlamıştır (Özdemir ve Diğerleri, 2007: 464-465). Nitekim bu uygulamalar sonucunda, Merkez Bankası'nın parasal araçları kontrol etmesi zorlaşırken Türkiye'ye spekülasyon sermaye girişleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere, yüksek faiz oranlarından kar sağlamak amacıyla gelen ve sıcak para olarak adlandırılan kısa dönemli sermaye akışları ile bir taraftan döviz bulma ihtiyacı kısıt olmaktan çıkarken, diğer taraftan ise yerli paranın değer kazanmasıyla ihraç mallarının fiyatı yükselmekte, ithalat ise ucuzlamaktadır.

---

⁹Türkiye, 31 Temmuz 1959'da Avrupa Birliği'nin temeli olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik için başvurmuştur. 1963'te Ankara Anlaşması'nı imzalamış, 1973'te Katma Protokol yürürlüğe girmiş, 1987'de tam üyelik başvurusu yapılmıştır 1995'te Gümrük Birliği tamamlanmış, 1999'da adaylık statüsü verilmiş ve 2005'te resmi müzakereler başlamıştır (Kaynak: T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45000&l=1>; Erişim Tarihi: 17.1.2016).

Döviz kurunun esnek, faiz oranının ise yüksek olduğu bir ekonomide bu durum ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir (Tokgöz, 2007: 220).

Tablo 8. 1980-1989 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme (%)	Dış Denge (Milyon \$)	Cari İşlemler (Milyon \$)	Cari Açık / GSYH (%)
1980	107,2	-1,1	-4999	-3408	-3,8
1981	36,8	4,1	-4230	-1936	-2,7
1982	27,0	4,5	-3096	-952	-1,5
1983	30,5	3,3	-3507	-1923	-2,4
1984	50,3	5,9	-3623	-1439	-1,8
1985	43,2	5,1	-3385	-1013	-1,1
1986	29,6	8,1	-3648	-1465	-1,5
1987	32,0	7,4	-3967	-806	-0,7
1988	68,3	3,7	-2673	1596	1,3
1989	69,6	1,9	-4167	961	0,7

Kaynak: Tokgöz, 2007: 206 ve 217. Kalkınma Bakanlığı, 2015: 440.

Bir ekonomi, yabancı sermayenin kalıcı olabilmesi için güven vermiyorsa ya da kısa vadeli sermaye, uzun vadeli yatırıma dönüşemiyorsa kısa vadeli sermayeyi yurtiçinde tutmak, faiz oranlarını yükseltmekle mümkün olabilmektedir. Türkiye, özellikle kamu açıklarını, kısa vadeli sermaye akımları ile finanse etmeyi amaçlamış ve bunun içinde yüksek faiz oranı politikalarını izlemiştir. Artan spekülasyon sermaye akımları TL'nin aşırı değer kazanmasına ve dış ticaret açıklarının 1990'ların başına doğru daha da artmasına yol açmıştır. Bu durum, Türkiye'nin 1980-1990 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerini gösteren Tablo 8'de yer almaktadır. Buna göre, 1980'li yılların sonuna doğru gelindiğinde Türkiye ekonomisi çift haneli enflasyon rakamlarından kurtulamamış ve cari işlemler dengesi 1980'li yılların sonuna doğru iyileşme gösterse de ödemeler bilançosu sorunu giderilememiştir.

2.1.2.3. 1990-2000 Dönemi Gelişmeleri

1980'lerde başlayan iktisat politikalarındaki yeni yönelişler ana çizgileriyle 1990-2000 dönemine de damgasını vurmuştur. Özellikle de, sermaye hareketlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte yüksek cari işlemler açığı genellikle TL'nin aşırı değerlenmesinden kaynaklanmıştır. 1994'te ekonomiyi krize götüren sebeplerin başında TL'nin aşırı değerlenmesi ve doğrudan doğruya sıcak para şeklindeki yabancı sermaye

girişleri olmuştur. 1993 yılından itibaren Türkiye ekonomisi, hem kamu kesimi açığı hem de cari işlemler açığı baskısı altına girmiştir. Özellikle de yükselen kamu açıklarına bağlı olarak artan iç faiz oranları sıcak para girişini hızlandırmış ve TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur (Tokgöz, 2007: 259).

Diğer taraftan Körfez Kriz¹⁰ ve Avrupa piyasalarındaki karışıklık, dış finansman olanaklarını daha riskli duruma getirmiştir. Körfez Savaşı, Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatı da olumsuz etkilemiş ve petrol gelirlerinden elde edilen kazanç azalmıştır (Fırat, 2009: 506). Tablo 7'de de görüldüğü gibi, 1990 yılında ekonomi %9,3 büyüme gerçekleştirirken Körfez savaşının da etkisiyle büyümede sert bir düşüş yaşanmış ve 1991 yılında %0,9 seviyelerine gerilemiştir. Büyümedeki düşüş, sonraki yıllarda da devam etmiş ve 1990-2000 dönemi, ekonomik büyümenin inişli çıkışlı seyrettiği bir dönem olmuştur.

Diğer taraftan, kurlardaki aşırı değerlenmeler neticesinde ihracatın karlılığının düşmesi ve ithalatın nispi olarak daha ucuz olması, ihracat teşviklerinin azalması, üretim maliyetlerin artması gibi unsurların birleşmesiyle Türk ekonomisinin rekabet gücü hızla düşmeye başlamıştır. Ayrıca, yüksek kamu açıklarını sıcak para ile finanse etme yönündeki çabalar, dış dengenin daha da bozulmasına neden olmuş, ithalat artarken ihracat azalmış ve dış ticaret açığı önemli boyutlara ulaşmıştır. Hızla bozulan iç ve dış dengeler, 1994 yılı başında para, sermaye ve döviz piyasalarında ciddi bir krize yol açmıştır (Tokgöz, 2007: 259).

Ekonomide yaşanan tüm bu olumsuz gelişmeler, bir dizi istikrar tedbirlerinin alınması ihtiyacını ortaya çıkarmış ve 5 Nisan 1994'te yeni bir ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. 5 Nisan Kararları ile öncelikle kamu açıklarının azaltılması, enflasyon ile döviz kurunun uyum içinde olması ve enflasyonun düşürülmesi, ekonominin rekabet gücünün artırılması, para ve sermaye piyasalarında güven ve istikrarın yeniden sağlanması yönünde yapısal kararlar alınmıştır (Tokgöz, 2007: 260-261).

---

¹⁰ Birinci Körfez Savaşı, 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan krizin sonucunda, ABD öncülüğünde Birleşik Krallık, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır'ın da aralarında bulunduğu koalisyon gücünün Irak'a karşı düzenlediği askeri harekâttir.

5 Nisan kararlarından sonra, ekonomideki daralmayla birlikte, döviz kurlarındaki yükseliş ihracatı artırmış ve 1994 yılında cari işlemler dengesi fazla verse de sonraki yıllarda açık hızla artmaya devam etmiştir. TL bir süre istikrar kazanmış, böylece iç borçlanmaya gidilerek açıklar kapatılmaya çalışılmıştır. Yine 5 Nisan 1994 İstikrar Programı, IMF'den de destek görmüş ve IMF ile Stand-By düzenlemesi yapılmıştır. 5 Nisan kararları, kamu açıklarının daraltılması, reel ücret ve reel kur sorunlarının çözülmesinde yardımcı olmuş ancak kronik enflasyon ve yüksek faiz sorunlarına çözüm getirememiştir (Fırat, 2009: 505 ve Yükseler, 2009: 4).

Türkiye ekonomisi 1994 krizinden sonra dış ticarete hızlı bir gelişme trendine girmiştir. 1995'te imzalanan ve 1996'da uygulamaya konulan Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği Anlaşması ile dış ticarete yeni bir döneme girilmiştir. Gümrük Birliği Anlaşması'nın ardından dış ticaretteki korumacılığın azaltılması, ihracat artış hızını yavaşlatmış, artan dış ticaret açığı daha çok görünmeyen kalemlerden elde edilen gelirlerle finanse edilirken, cari işlemler açığının finansmanı ise sermaye girişleri ile sağlanmıştır (Yayar ve Demir, 2014: 128). Tablo 79'daki veriler incelendiğinde, 1994 yılında dış ticaret açığı 5,2 milyar dolar civarında iken; Gümrük Birliği Anlaşmasından sonra hızla arttığı gözlenmektedir.

Tablo 9. 1990-2000 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyar \$)	Cari İşlemler Açığı (Milyar \$)
1990	48,6	9,3	-9,3	-2,6
1991	59,2	0,9	-7,5	0,3
1992	61,4	6,0	-8,2	-0,9
1993	60,3	8,0	-14,1	-6,4
1994	149,6	-5,5	-5,2	2,0
1995	64,9	7,2	-14,1	-2,3
1996	84,9	7,0	-20,4	-2,4
1997	91,0	7,5	-22,3	-2,6
1998	54,3	3,1	-19,0	1,9
1999	62,9	-4,3	-14,0	-1,4
2000	32,7	6,8	-26,6	-10,5

Kaynak: Tokgöz, 2007: 267 ve 295.

Cari İşlemler açığı yüksek olan ve bankacılık sistemi ile makro ekonomik dengelerin uyumlu işlemediği ülkeler krizlerden daha kolay etkilenmektedir. Türkiye'de de özellikle, uygulanan kur politikasının 1998 yılı sonunda enflasyon hedefiyle tutarlı

olması öngörölmüş, ancak Merkez Bankası'nın izlediği kur politikası, 1997 Haziran'ından itibaren başlayan Güneydoğu Asya Krizi sonucu ortaya çıkan devalüasyonlar nedeniyle beklenen sonucu verememiştir. Güneydoğu Asya Krizinden yaklaşık bir yıl sonra, dünya ekonomisi Rusya Krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin Türkiye ekonomisi üzerindeki ilk etkileri borsa üzerinde olmuştur. Krizin reel sektör üzerindeki asıl tahribatı ise uzun vadede kendini göstermiştir. Krizin ülkemiz açısından bir diğer olumsuz sonucu ise, dünya mal hizmet talebinde ortaya çıkan daralma neticesinde Türkiye'nin uluslararası ticarete yoğun rekabetle karşı karşıya kalması olmuştur. Türkiye, küresel ekonomik kriz döneminde, kriz bölgelerinden kaçan yabancı sermayenin ülkemize yönelebilmesi fırsatını, sanayide ucuz ithal girdi imkânlarının olmaması, işçilik maliyetlerinin yüksek olması ve ekonomik istikrarın olmaması nedenlerden dolayı değerlendirememiştir (Karabıçak, 2000: 59).

2.1.2.4. 2000 Yılı ve Sonrası Gelişmeler

Türkiye ekonomisinde 5 Nisan Kararlarından sonra ortaya çıkan ve cumhuriyet tarihinin en büyük finansal krizleri Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri olmuştur. 1980'lerden itibaren başlayan ekonomideki liberalleşme hareketleriyle birlikte Türkiye'deki ekonomik krizlerin şekli de değişmiştir. Ard arda gelen Kasım ve Şubat krizlerinde, 1994 yılından farklı olarak ödemeler bilançosu dengesizliğinin rolü daha etkili olmuştur. Sabit kur sisteminin devam ettiği ekonomide, kurun belirlenen düzeyde kalabilmesini sağlamak için önce rezervler kullanılmış ancak bir süre sonra bu da kurdaki hızlı yükselişini engellememiş ve rezervlerin kullanılması uygulamasından vazgeçilmiştir. Çünkü artan likidite talebi rezervlerle karşılanamadığından, faiz oranlarındaki ve kurlardaki artış hızlanmış ve finansal piyasadaki krizin derinleşmesine yol açmıştır. Kasım 2000 krizinin sebebi, TL'ye ve dövize olan talebin artması ve bu artan likidite talebinin iç piyasa tarafından karşılanamaması sonucunda faiz ve kurların hızla yükselmesidir. Piyasanın artan likidite talebini karşılayacak finansal kaynağı IMF'den sağlamasıyla faiz ve kur artışının önüne geçilebilmiştir. Ancak kriz önlenememiş sadece üzeri örtölmüştür (Karluk, 2002: 475-476).

Şubat 2001 krizi ise tam atlatılamayan Kasım krizinin devamı olmuş 19 Şubat 2001'de döviz krizi şeklinde ortaya çıkmıştır. Kısa sürede derinleşen ve sermaye kaçışları durdurulamayan krizi önlemek için IMF'den de destek istenmiştir. Ancak, mali

piyasalara azalan güvenin ekonominin kırılğan yapısını daha da tetiklediği Şubat 2001 krizinde, ortalama gecelik faizler yüzde 4000'ler seviyesine tırmanmış, döviz rezervi erimiş ve bunun üzerine Merkez Bankası, uygulanan ekonomik istikrar programında öngörülen para ve kur politikalarını terk ederek, 22 Şubat 2001 tarihinde dalgalı kur rejimine geçildiğini ilan etmiştir (Akça, 2011: 92). Şubat kriziyle 'Döviz Çapasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı'da terk edilmiş ancak dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte yeni bir ekonomik program belirleme ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Şubat krizinin aşılması amacıyla IMF ve Dünya Bankasının ek destekleriyle Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı açıklanmıştır. Bu programda, dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadele edilmesi, bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı bir yapının oluşturulması, finans sektörünün yeniden yapılandırılması, ekonomide rekabetin ve etkinliğin artırılması yönünde yapısal amaçlar yer almıştır (Karluk, 2002: 488-499).

Aslında IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile çizilen yolu şu şekilde ifade etmekte mümkündür: Bu program ile kısa vadede para politikasının tek hedef olması kararlaştırılmış, şeffaflığın artırılması ve Merkez Bankasının daha bağımsız kararlar alabilmesi amaçlanmıştır. Orta vadede enflasyon hedeflemesi yapılarak, fiyat istikrarının sağlanması amaçlanırken uzun vadede ise bankacılık ve finans sektörlerinde yapısal reformlar yapılarak istikrarlı bir ekonomik büyüme hedeflenmiştir (Fırat, 2009: 516).

Kriz sonrasında enflasyonla mücadele önemli bir amaç olmuş, 2002 yılından itibaren enflasyonda önemli bir düşüş sağlanmış ve 2004'ten itibaren tek haneli rakamlara inmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde, Merkez Bankası 2002-2005 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi politikasını uygulamış, 2006 yılından itibaren ise açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçilmiştir. Diğer taraftan Merkez Bankasının, TL'deki sıfırların silinmesi yönündeki çalışmaları da devam etmiş ve 2005 yılından itibaren TL'den altı sıfır silinerek Yeni Türk Lirası banknot ve madeni paralar piyasaya sürülmüştür (Tokgöz, 2007: 342; Günal, 2007: 403).

2001-2016 dönemine ilişkin bazı ekonomik verilerin yer aldığı Tablo 10 incelendiğinde, Türkiye'de 2001 yılı, ekonominin %5,7 oranında küçüldüğü, enflasyonun %69 civarında seyrettiği ve ekonomik büyümedeki daralmadan dolayı cari hesabın pozitif verdiği bir yıl olmuştur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programıyla birlikte

uygulanan politikaların etkisinin, 2002 yılında gerçekleşen değişimle kendini göstermeye başladığı söylenebilir. Nitekim 2002 yılından 2009 yılına kadar ekonominin büyüme kaydettiği; 2004 yılından itibaren enflasyonun tek haneli rakamlar etrafında seyrettiği görülmektedir. Cari açığa bakıldığında ise, enflasyonun düşmesinde etkisi olan aşırı değerli döviz kuru, cari açığı etkileyen bir unsur olmuştur. Tablo 10 incelendiğinde, 2002 yılından 2008 yılına kadar cari açığın arttığı; 2009 yılında azaldığı ve 2010 yılından itibaren tekrar artmaya başladığı gözlenmektedir. 2009 yılında cari açıkta yaşanan azalmanın 2007-2008 küresel ekonomik krizin yol açtığı daralmadan kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü Türkiye'nin üretim yapısı daha çok dış talebe bağımlıdır ve kriz nedeniyle dış talepte gerçekleşen düşüş, 2009 yılında, hem ekonomik büyümenin %-4,7 seviyelerine gerilemesinde hem de cari açığın azalmasında etkili olmuştur. 2009 yılındaki küçülmenin ardından ekonomideki büyümenin inişli çıkışlı bir şekilde devam ettiği görülmekte, ancak enflasyon oranlarındaki ve büyümedeki olumlu gelişmelerin işsizlik oranının düşmesine katkıda bulunamadığı gözlemlenmektedir.

Tablo 10. 2001-2016 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	Cari Açık (Milyar \$)	Cari Açık/GSYH (%)	Dış Borç Milyar (\$)	İşsizlik (%)
2001	-5,7	68,5	3,8	1,9	115	8,4
2002	6,2	29,7	-0,62	-0,3	131	10,3
2003	5,9	18,9	-7,6	-2,5	145	10,5
2004	9,4	9,4	-14,2	-3,7	162	10,3
2005	7,6	7,6	-21	-4,6	171	10,3
2006	6,9	6,9	-31,2	-6,1	208	9,9
2007	4,5	8,4	-36,9	-5,9	250	9,2
2008	0,7	10,1	-39,4	-5,4	281	10,0
2009	-4,7	6,5	-11,4	-2,0	269	13,1
2010	9,2	6,4	-44,6	-6,2	292	11,1
2011	8,8	10,5	-74,4	-9,7	304	9,1
2012	2,1	6,2	-47,9	-6,2	339	8,4
2013	4,2	7,4	-63,6	-7,9	389	9,0
2014	2,9	8,2	-43,6	-5,7	402	9,9
2015	4,0	7,7	-32,3	-4,5	397	10,3
2016	3,2	7,8	-32,6	-4,3	404	9,4

Kaynak: TÜİK, 2017 ve Kalkınma Bakanlığı, 2016.

Tablo 10'da yer alan büyüme ve cari açık verilerinde dikkat çeken bir diğer husus ise şudur: İç talebi canlandırmaya yönelik politikaların da etkisiyle 2009 yılı

hariç, ekonomik büyümede olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak büyümenin yanı sıra aynı dönemlerde dış ticaret açığı ve cari işlemler açığı da sürekli olarak artmıştır. 2014 yılına kadar gözlenen büyüme oranları ile cari açık arasındaki paralellik daha çok, ithalata bağlı kırılgan bir ekonomik yapının olduğunu göstermektedir. 2015 yılında ise 2014 yılına göre, cari açıktaki bir düşüş, büyüme oranında bir artış gözlenmektedir. Ayrıca cari işlemler açığının sürdürülebilirliğini ölçmede en yaygın kriter olarak kullanılan ve oranın yüzde 5'i aşması durumunda kriz işareti olarak kabul edilen cari işlemler açığının GSYH'ya oranı, özellikle de 2005 yılından sonra eşik değerlerin üzerinde seyretmiş, 2016 yılına gelindiğinde %4,3 oranı ile kritik eşğin biraz altında gerçekleşmiştir.

Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında siyasal ve ekonomik açıdan olumlu iç ve dış konjonktürün etkisiyle birlikte 2008 ekonomik krizine kadar bir yükselen trende girmiş ve bu dönemde görece olarak yüksek bir ortalama büyüme hızına ulaşmıştır. Diğer taraftan enflasyonla mücadele, üzerinde en fazla durulan konu olmuştur. Enflasyonu düşürmek amacıyla kullanılan politikalarından, para arzına yönelik uygulamalar etkili olmuş ve faiz oranları yüksek tutularak TL'nin değerli kılınması yönünde bir yol izlenmiştir. Bu süreçte enflasyonla mücadelede kayda değer bir mesafe kat edilmiş ve 2004 yılından itibaren enflasyon tek haneli rakamlara düşmüştür. Yine, TL'den altı sıfır silinmesi de Türk parasına olan güvenin artması açısından olumlu bir gelişme olmuştur (Yılmaz ve Karataş, 2009: 89). Ancak, enflasyonun düşmesine ve ekonomik büyümeye önemli katkı sağlayan değerli TL politikası uygulamasının, dış denge üzerindeki yansımaları istenildiği gibi olmamıştır. Çünkü TL'nin değerli olması, ithalatın ucuzlaması; ihracatın ise pahalılaşmasını ifade eder. Nitekim Tablo 10'da da yer aldığı gibi 2004 yılından itibaren cari açıktaki hızlı bir artışın yaşandığı gözlenmektedir.

Türkiye ekonomisinin kırılgan yapıdaki ekonomik büyümesi devam ederken, 2007 yılının ortalarına doğru Amerika konut kredilerine ilişkin geri ödeme güçlükleri nedeniyle finans piyasalarında başlayan dalgalanmalar 2008'de derinleşerek küresel krize dönüşmüştür. Kriz başlangıçta bir Mortgage krizi olarak ortaya çıksa da, takip eden süreçte bir likidite krizine dönüşmüş ve tüm ülkeler için önemli ölçüde üretim ve refah kayıplarına yol açmıştır (Oktar ve Dalyancı, 2010: 14). Türkiye'de küresel

finansal krizden etkilenmiş, 2002-2007 dönemindeki makro göstergeleri olumlu seyreden ekonomide 2008'den itibaren sermaye akımlarında azalmalar yaşanmıştır. Yurt dışı talebin düşüşüne bağlı olarak, 2008-2009 yıllarında dış ticaret açığı azalsa da, krizin etkisinin kaybolmaya başladığı 2011 yılında cari açık çok riskli bir noktaya gelmiştir. Cari işlemler açığının GSYH'ya oranını %9,7 olarak gerçekleştirirken büyüme hızı da %8,8'e ulaşmıştır. Ekonomide kriz riski taşıyan bu kırılganlığı azaltmak için büyüme hızını düşürerek cari açığın azaltılması yönünde bir politikaya gidilmiştir. Kazgan'a göre (2013: 14) bu yönde uygulanan bir politika, ekonomide yapısal bir sorun olduğunu göstermektedir. Çünkü teorik olarak net ihracat artışı büyümeyi ivmeleyen bir unsur iken ülkemizde büyümeyi azaltması yönünde olması amaçlanmıştır.

2.2.TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞININ NEDENLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Türkiye'de cari işlemler açığına yol açan birçok farklı unsur olmakla beraber, bu bölümde, özellikle de 2000 yılı sonrasında, cari açığın yapısal nedenleri ve ekonomi üzerindeki etkileri, tablolar ve şekiller yardımıyla ele alınacaktır.

2.2.1. Dış Ticaret Açığı

Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığını oluşturan en büyük unsur dış ticaret açığıdır. Türkiye'de 1980 öncesi dönemde ithal ikameci üretim politikası izlenmiş ve ihtiyaç duyulan bütün malların yurt içinde üretilmesi için çalışılmıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ise ülke ekonomisinin dış dünya ile serbest ticaret yapmasının önü açılmış ve ihracata dayalı sanayileşme politikaları uygulanmaya başlamıştır. Ancak ekonomide yapısal düzenlemeler oturmadan başlayan bu dışa açılma süreci, ihraç edilenden daha fazlasının ithal edilmesiyle ve dış ticaret açıklarıyla sonuçlanmıştır (Göçer, 2013: 215).

Cari işlemler açığı ve dış ticaret dengesi açısından 1990'lı ve 2000'li yıllar birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Bu dönemlerde büyüme oranları benzerlik gösterirken dış ticaret ve cari işlemler açığını etkileyen yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Bunlardan önemli olanlarından bazıları şöyledir: 1990'lı yıllara göre 2000'li yıllarda giderek artan dış ticaret ve cari açıkların arkasında 2000'li yıllarda değerlendirilen TL ile Gümrük Birliği anlaşmasının etkileri yüksek olmuştur. Bunun yanında yine 2000'li

yıllar sonrasında sanayi üretiminde ithalat bağımlılığı yüksek olan enerji ve petrol ürünleri sanayi, ana metal ve kimya sanayi ile otomotiv gibi sektörlerin ön plana çıkması, sanayi üretiminde ve enerji sektöründe ithalata bağımlılığın ciddi ölçüde yükselmesi cari işlemler açığını dış ticaret kanalıyla artıran önemli etkenler olarak yer almaktadır (Yılmaz ve Karataş, 2009: 89).

Tablo 11. Türkiye’de Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat/İthalat (%)
2000	27,8	54,5	-26,7	51,0
2001	31,3	41,4	-10,1	75,5
2002	36,1	51,6	-15,5	69,9
2003	47,3	69,3	-22,1	68,1
2004	63,2	97,5	-34,4	64,8
2005	73,5	116,8	-43,3	62,9
2006	85,5	139,6	-54,1	61,3
2007	107,3	170,1	-62,8	63,1
2008	132,0	201,9	-69,9	65,4
2009	102,3	140,9	-38,8	72,5
2010	113,9	185,5	-71,7	61,4
2011	134,9	240,8	-105,9	56,0
2012	152,5	236,5	-84,1	64,5
2013	151,8	251,7	-99,9	60,3
2014	157,6	242,2	-84,6	65,1
2015	143,9	207,3	-63,4	69,4
2016	142,6	198,6	-56,0	71,8

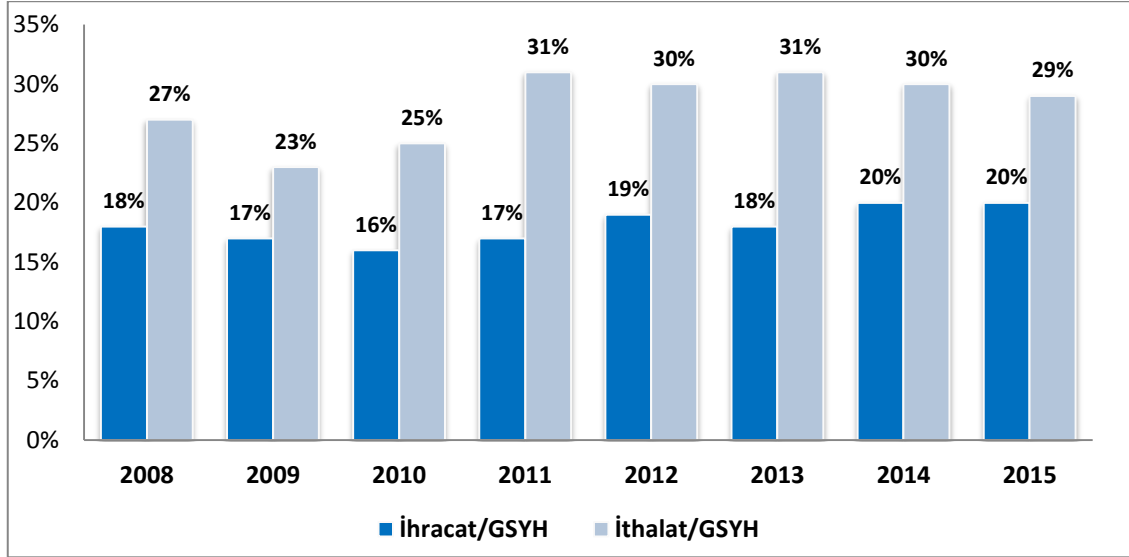
Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Türkiye’nin 2000-2016 dönemine ait dış ticaret dengesine ilişkin bilgiler Tablo 11’de yer almaktadır. Tablo 11 incelendiğinde, dış ticarete sürekli açık verildiği ve bu açığın 2011 yılında en yüksek değere ulaştığı görülmektedir. Türkiye’nin dış ticaret hacmi sürekli artarken ihracatın ithalatı karşılama oranı ise ortalama %65 civarında seyretmektedir.

Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında önemli bir ilişki söz konusudur. İhracattaki artışlar, dış ticareti ve ödemeler bilançosunda iyileşmelerin yaşanmasını da sağlayacaktır. Türkiye’nin ihracatının ve ithalatının GSYH içindeki payını gösteren Şekil 2’de, 2008 yılında ihracatın GSYH içindeki payı %18 iken 2015 yılına gelindiğinde oranda ciddi bir gelişme yaşanmamış ve %20 olarak gerçekleşmiştir. 2008-

2015 döneminde ise ithalatın GSYH içindeki payı 2008 yılında %27 iken; özellikle 2011-2014 yılları arasında %30 civarlarında seyretmiş ve 2015 yılına gelindiğinde %29 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2. Türkiye'nin İhracatının ve İthalatının GSYH İçindeki Payı

Kaynak: GTB 2016: 4.

Türkiye'nin büyüme hızı cari işlemler dengesini yakından etkilemekte ve ekonominin hızlı büyüdüğü yıllarda ithalatta hızla artmakta ve cari işlemler dengesini olumsuz olarak etkilemektedir. Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki bu ilişkinin kaynağını, iç talep artışlarının ithalat kanalıyla karşılanması oluşturmaktadır. Büyüme hızının cari işlemler açığı ile aynı yönde seyretmesine neden olan olgulardan bir diğeri ise imalat sanayinin üretimde bulunabilmesi için ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının ve türevlerinin, yatırım mallarının ve ara mallarının sağlanmasında büyük ölçüde ithalata bağımlı olmasıdır. Türkiye ekonomisinde gözlenen bu ilişki, 2000'li yıllardan itibaren sanayi üretiminin ithalata bağımlılığının artmasıyla belirgin hale gelmiş ve ekonominin büyüebilmesi için daha fazla ithalata gereksinim duyulmuş bu durum ise cari açık artışlarına yol açmıştır (Yalçınkaya ve Temelli, 2014: 204; Eşiyok, 2012: 70). Temel ekonomik göstergelerin yer aldığı Tablo 10'da da görüldüğü gibi 2011'de ekonomi %8,8 büyürken cari işlemler hesabı 74,4 milyar dolar açık vermiş, cari açığın GSYH'ya oranı ise %-9,7 olarak gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise ekonomi %2,1 oranında büyürken, cari açık 47,9 milyara dolara gerilemiş, cari açığın GSYH'ya oranı ise azalarak %-6,2 olmuştur. Tablo 10'a

bakıldığında büyüme ile cari açık arasındaki doğru yönlü bu ilişkinin 2014 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin imalat sanayi üretim yapısı, ithal ara mal ve yatırım mallarına yüksek oranda bağımlıdır. Dolayısıyla ihracat artarken ithalat da artmaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatını oluşturan sınıflandırmayı gösteren Tablo 12 incelendiğinde Türkiye'nin ara mal ithalatının ortalama %72 civarında seyrettiği görülmektedir. Bu oran, Türkiye'nin imalat sanayisinde ithalatsız üretimin mümkün olmadığını göstermektedir. Ancak 2014 yılından itibaren ara mal ithalatının azalma eğilimine girmesi ve 2016 yılı itibariyle toplam ithalattan aldığı payın % 67,6 olarak gerçekleşmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Tablo 12. Türkiye'de İthalatın Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı

Yıllar	Sermaye Malları (%)	Ara Mallar (%)	Tüketim Malları (%)	Diğer (%)
2007	15,9	72,7	11,0	0,4
2008	13,9	75,1	10,6	0,3
2009	15,2	70,6	13,7	0,5
2010	15,5	70,8	13,3	0,3
2011	15,5	71,9	12,3	0,3
2012	14,3	74,0	11,3	0,4
2013	14,6	73,0	12,1	0,3
2014	14,8	73,0	12,0	0,2
2015	16,6	69,8	13,6	0,2
2016*	18,1	67,6	14,1	0,2

*TÜİK revize edilmiş rakamlar

Kaynak: Maliye Bakanlığı 2016 ve TÜİK 2017.

Türkiye'nin toplam ihracatını oluşturan sınıflandırmayı gösteren Tablo 13 incelendiğinde, 2016 yılında %47,0 ile ara mal ihracatı, %41,3 ile tüketim malları ihracatının yapıldığı görülmektedir. Toplam ithalat sınıflandırmasında ise, 2016 yılında %67,6 ile ara mal ithalatı, %18,1 ile yatırım malı ithalatı gerçekleşmiştir. Tablo 12 ve Tablo 13 birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin, ara malı, sermaye malı ve tüketim malları ticaretinde karşılaştırma yapılabilir. Buna göre, özellikle de ara malı ve sermaye malında Türkiye'nin 2007-2016 yılları arasında devamlı açık verdiği ve daha çok tüketim malları ticaretinde fazla veren bir ekonomi olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Türkiye’de İhracatın Geniş Ekonomik Gruplara (BEC) Göre Dağılımı

Yıllar	Sermaye Malları (%)	Ara Mallar (%)	Tüketim Malları (%)	Diğer (%)
2007	12,8	46,1	40,7	0,4
2008	12,7	51,3	35,7	0,4
2009	10,9	48,7	39,9	0,5
2010	10,3	49,5	39,8	0,4
2011	10,5	50,4	37,7	0,4
2012	9,0	54,2	36,4	0,3
2013	10,3	49,3	40,0	0,4
2014	10,2	47,7	41,3	0,8
2015	10,5	47,7	41,2	0,6
2016*	11,2	47,0	41,3	0,6

*TÜİK revize edilmiş rakamlar

Kaynak: Maliye Bakanlığı 2016 ve TÜİK 2017.

Türkiye’nin dış ticaret açığı vermesinde, uluslar arası ticarete karşılaştığı güçlükler de etkili olmaktadır. Türkiye’nin dış ticaretinde en fazla paya sahip olan ülkelerin başında Çin gelmektedir. Çin, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) katıldıktan sonra, dünya genelinde ihracatını hızla artırmaya başlamış ve Türk firmaları Çin firmalarıyla rekabet edemez duruma gelmiştir. Son yıllarda, Çin ile olan dış ticaretimizde genel olarak üç önemli husus göze çarpmaktadır. Birincisi, Türkiye Çin’den ileri teknoloji ürünü mallarını düşük fiyatlarla almaktadır. İkinci Türkiye, Çin’e ihraç ettiği ürünleri dünya ortalama fiyatlarının altında satmaktadır. Üçüncü husus ise, 2000’li yıllardan bu tarafa Türkiye’nin Çin’e olan ihracatı artmasına rağmen Çin’in ithalatından önemli bir pay elde edememiş ve gelişmekte olan Asya pazarına entegre olamamıştır. Özellikle de ihracattaki pazar payı son yıllarda Avrupa’dan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine kayarken Doğu Asya ülkeleri Türkiye’nin ihracatında çok küçük bir paya sahiptir (Kızılca, 2014: 1-4).

Türkiye’nin 2016 yılında dış ticaret dengesinde en fazla açık verdiği ülkeler Tablo 14’te yer almaktadır. Tablo 14 incelendiğinde, en fazla dış ticaret açığı Çin’e karşı olmuştur. Bunun nedeni Çin mallarının, Türk malları karşısında her zaman fiyat avantajına sahip olmasıdır. Rusya ve İran’dan ise daha çok enerji ithal edildiği için dış ticaret açığımız yaşanırken, ABD ve Almanya’dan ise teknoloji yoğun ürünlerin ithalatından kaynaklı açıklar gerçekleşmiştir.

Tablo 14. Türkiye'nin 2016 Yılında En Fazla Dış Ticaret Açığı Verdiği Ülkeler (Milyar \$)

Ülkeler	İhracat	İthalat	Denge
Çin	2,328	25,441	-23,113
Rusya	3,591	15,162	-11,571
Almanya	13,998	21,474	-7,476
ABD	6,623	10,868	-4,245
İtalya	7,580	10,218	-2,638

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046

Türkiye ekonomisinde dış ticaret kanalıyla cari açığın artmasına yol açan gelişmelerden biri de AB ile yapılan ve 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşmasıdır. Anlaşma ile ülke ithalatı hızla artarken aynı gelişme ihracatta sağlanamamıştır. Anlaşma sonrasında dış ticaretin yönü de değişmiş ve Asya ülkeleri daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye bu anlaşma gereği üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamış, bu durum, Asya ülkelerine¹¹ karşı giderek artan dış ticaret açıklarını beraberinde getirmiştir. Öyle ki bazı Uzak Doğu Asya ülkeleri, sermaye hareketlerini denetleme yoluna giderek, daha rekabetçi bir döviz kuru ile iç pazarlarını korumakta ve rekabet güçlerini de artırmaktadırlar. Gümrük Birliği Anlaşması ile Türkiye'ye karşı rekabet güçlerini artıran Asya ülkeleri iç piyasaya girerek yerli üretimimizi olumsuz etkilerken, birçok üreticimiz de Asya'dan ucuz fiyatlarla ithal ettiği girdileri kullanarak ihracat yapmaktadır (Eşiyok, 2012: 85).

Türkiye'nin ihracatında en büyük payı AB ülkelerine yapılan ihracat almaktadır. Ancak, 2008 küresel ekonomik krizden sonra Avrupa Birliği ülkelerindeki toparlanmanın istenen düzeyde olmaması ve dış talep koşullarının zayıf seyretmesinden dolayı Türkiye'nin bölgeye yaptığı ihracat da yavaşlamıştır. TÜİK'in 2016 yılına ilişkin açıkladığı dış ticaret verilerine göre, toplam ihracatın %48'i Avrupa Birliği ülkelerine olmuştur. Türkiye ekonomisinin ihracat içindeki payı en yüksek olan ülkeler başta Almanya olmak üzere İngiltere, İtalya, ABD, Fransa ve İspanya'dır. İhracatımızdaki en önemli fasıllar ise motorlu kara taşıtları, ana metal sanayi ürünleri, tekstil ve giyim ürünleri ile gıda ve içecek ürünleridir.

¹¹ Asya ülkeleri: Çin, Hindistan, Güney Kore, Pakistan, Japonya, Tayvan, Filipinler, Endonezya, Bangladeş, Singapur, Vietnam, Hong Kong ve Malezya ülkeleridir.

2.2.2. Enerji İthalatı ve Enerjide Dışa Bağımlılık

Enerji, sanayi devriminden günümüze kadar insanlık tarihinin en önemli ihtiyacı olarak karşımıza çıkmakta ve üretim sürecinde girdi olarak kullanılması enerjiye olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Enerji kaynakları iktisadi, mali ve siyasi boyutlarıyla her zaman önemli bir konu olmuş, enerji kaynaklarının dünya üzerindeki dağılımının dengesizliğinden dolayı, yeterli enerji kaynağına sahip olmayan birçok ülke enerjide dışa bağımlı hale gelmiştir. Türkiye de, enerji kaynakları sınırlı olan ve enerji talebi yüksek olan bir ülke olmasından dolayı, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Türkiye ve sanayileşmekte olan diğer ülkelerde hızlı büyüme, kalkınma ve kentleşme gelişmeleri, enerji tüketiminin daha da artmasına yol açmakta ve beraberinde cari açık sorunlarını getirmektedir.

Sanayi devriminden itibaren kullanılmakta olan kömüre dayalı enerji kaynakları, günümüze gelindiğinde petrol ve doğalgaz gibi diğer fosil yakıtlarla daha da çeşitlenmiştir. Kullanılmakta olan enerji kaynakları birincil ve ikincil enerji olmak üzere iki şekilde sınıflandırılabilir. Birincil enerji kaynakları kömür, petrol, doğalgaz gibi fosil yakıtlar ve nükleer enerji, güneş enerjisi, rüzgâr enerjisi gibi kaynaklardan oluşmaktadır. İkincil enerji kaynakları ise, birincil enerji kaynaklarının esas nitelikleri itibarıyla birtakım işlemlere tabi tutularak elektrik gibi başka bir enerji biçimine dönüştürülmesiyle elde edilen kaynaklardır (Uysal ve Diğerleri, 2015: 65).

Enerji, sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesi için üretim sürecinde kullanılan en temel girdidir. Enerjide dışa bağımlı olan ülkelerin önemli bir kısmında enerji tüketimi, enerji ithalatı ve cari açık arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Özellikle ekonomik büyümenin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde artan enerji talebi, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının tüketiminde ve dolayısıyla ithalatında yoğun artışlara yol açmakta, artan ithalat talebi yeterli döviz girdisi olmayan ülkelerde cari açığa neden olmaktadır.

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın üretim artışına bağlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de yıllar itibarıyla enerji tüketiminde artış trendinin görülmesi doğal bir sonuçtur. Petrol krizi sonrasında linyite dayalı termik santral ve hidroelektrik santral yatırımları ile enerji üretiminde önemli adımlar atılmış ancak talep artışını karşılanamamıştır. Özellikle de 1990’lardan sonra Türkiye’deki ekonomik ve

sosyal gelişmelere bağlı olarak artan enerji tüketimi, fosil kaynaklar bakımından fakir olan Türkiye'yi dışa bağımlı hale getirmiştir. Talep artışını sağlayacak yerli üretim imkânlarının geliştirilememesi, söz konusu tabloyu daha da ağırlaştırmıştır. Bu durum Tablo 15'te gösterilmiştir. Buna göre enerji talebi 1990'dan 2015'e kadar yaklaşık %145 artarken; artan enerji talebini karşılayacak üretim düzeyi sadece %22 oranında artış kaydedebilmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de 1990 yılında enerji talebinin %48,39'u yerli üretimle karşılanırken bu oran 2015 yılına gelindiğinde %24'e gerilemiştir. Başka bir ifadeyle, toplam enerji arzının yaklaşık %75'i enerji ithalatı yoluyla sağlanmaktadır.

Tablo 15: Türkiye'nin Genel Enerji Dengesi (1990-2015)

Gösterge Kalemleri	1990	2015	Değişim
Toplam Enerji Talebi (Milyon TEP ¹²)	52,7	129,27	%145,29
Toplam Terli Üretim (Milyon TEP)	25,5	31,13	%22,08
Yerli Üretimin Talebi Karşılama Oranı	%48,39	%24,08	-%50,24

Kaynak: TMMOB, 2017: 14.

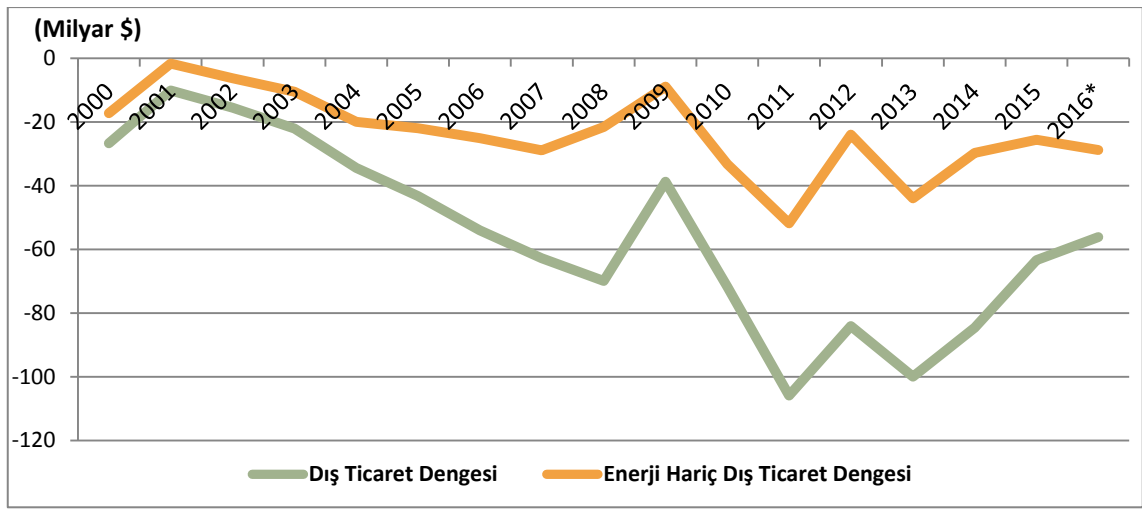
Türkiye'de enerji ithalatının cari işlemler dengesini bozucu etkisi sadece miktar değişimlerinden değil fiyat değişimlerinden de kaynaklanmaktadır. Şekil 3'ten de görüldüğü gibi, 2007 yılından itibaren enerji maliyetlerinin dış ticaret üzerindeki baskısı daha net bir şekilde kendini hissettirmiştir. Küresel piyasalarda yaşanan ekonomik krizden dolayı özellikle de Amerika'nın petrol fiyatlarında değişikliğe gitmesiyle 2008 ve 2009 yıllarında enerji faturalarında önce artış sonra düşüş yaşanmış ve bu dalgalanmalar sonraki yıllarda da devam etmiştir. 2014 yılından itibaren ise enerji ithalatına ödenen faturanın düşmeye devam etmesinden dolayı, Türkiye'nin enerji ithalatında da gerileme yaşanmıştır.

Küresel piyasalarda enerji fiyatlarının düşmesinin en önemli nedeni olarak, OPEC ülkelerinin petrol arzını kısma konusunda ortak bir karara varamamaları gösterilmektedir. Bu durum petrol arzının artmaya devam etmesine ve dolayısıyla fiyatların 2014'ten bu tarafa düşmesine yol açmıştır. Enerji fiyatlarındaki düşüşün

¹² TEP: Ton Eşdeğer Petrol. 1 TEP= 1 ton fuel oil veya 1200 m³ doğalgaza eşdeğerdir.

arkasında yatan diğer bir neden ise dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz ihracatçısı olan ABD'nin, kaya gazı keşif ve çalışmaları neticesinde gerçekleştirdiği üretimle piyasada arz fazlasının oluşmasına yol açması olmuştur. Diğer taraftan, 2016 yılında İran'a yönelik ambargoların kaldırılması da enerji piyasalarını etkileyen bir diğer önemli gelişmedir. Petrol ve doğal gaz rezervleri sayesinde güçlü bir rakip olan İran'ın etkisiyle önümüzdeki yıllarda da enerji fiyatlarındaki düşüşün devam edeceği beklenmektedir (Karagöl, Kaya ve Koç, 2016: 12-14).

Şekil 3: Enerji İthalatının Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi

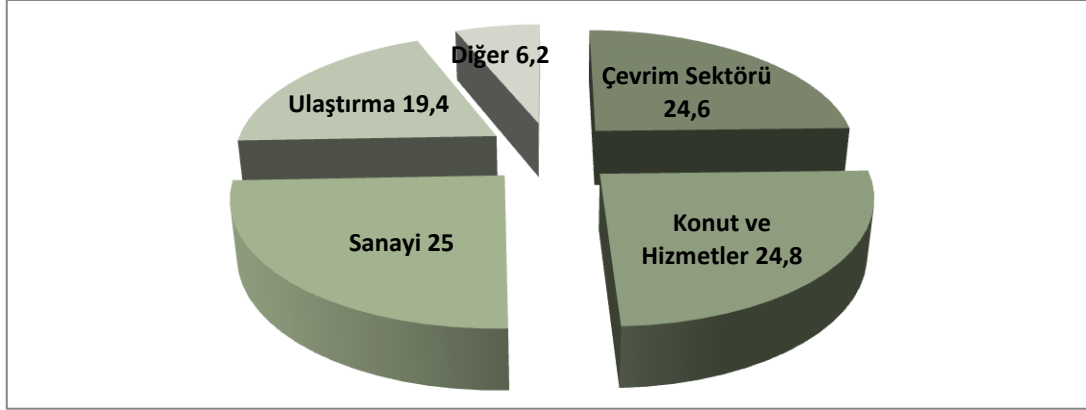
Kaynak: EPDK 2016 ve TCMB 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Şekil 3'te görüldüğü gibi enerji ithalatıyla dış ticaret açığı arasında paralel bir ilişki söz konusudur. Özellikle de 2005 yılından itibaren enerji ithalatının dış ticaret hesabı üzerindeki baskının arttığı, bu durumun günümüze kadar etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla, dış ticaretin yarısından fazlasını oluşturan enerji ithalatı kaldırıldığında dış ticaret açığın büyük ölçüde azalmış olacaktır. Türkiye'nin enerji ithalatında en fazla paya sahip olan kaynaklar ise ham petrol ile doğalgazdır. Türkiye Petrolleri Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporuna göre, 2016 yılında petrolde ithalata bağımlılık oranı yaklaşık %93; doğal gazda ithalata bağımlılık oranı ise yaklaşık %99 seviyesindedir.

Türkiye gelişen ekonomisi ile dünyanın en önemli enerji tüketicileri arasında bulunmaktadır. Şekil 4'te birincil enerji tüketiminin sektörel kullanımı gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin %24,6'sı çevrim sektöründe (elektrik

üretiminde), %24,8'i konut ve hizmet sektöründe, %25'i sanayide ve %19,4'ü ulaştırma sektöründe kullanılmaktadır.

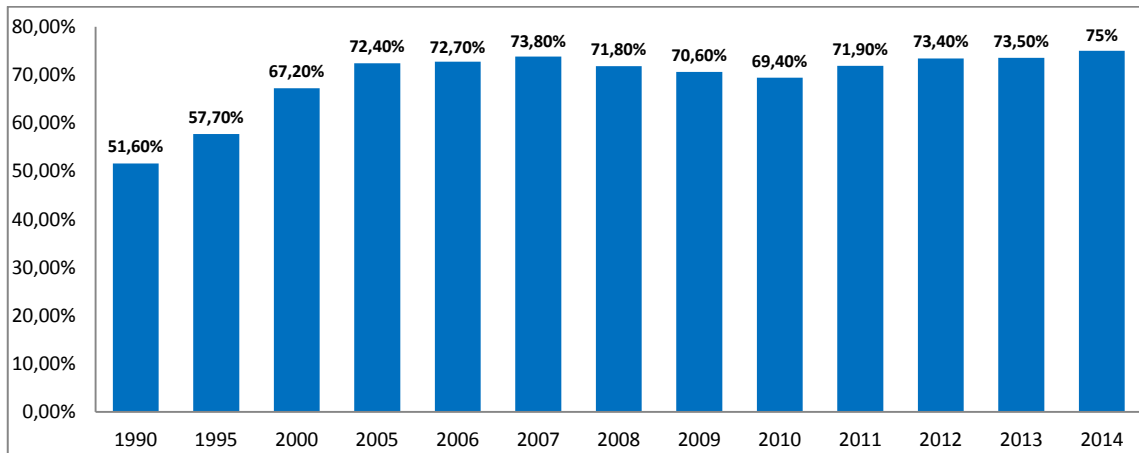
Şekil 4: Türkiye’de Birincil Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı, 2015 (%)

Kaynak: TMMOB, 2017: 10.

Şekil 5, Türkiye’nin yıllar itibariyle enerji talebinin dışa olan bağımlılığı göstermektedir. Enerji talebinin yerli üretim ile karşılanma oranı 2014 yılında %25’tir. Bu oranın yükseliş sebebi, özellikle de 1990’ların başından itibaren doğalgaz tüketiminin artması ve 2000’li yıllardan itibaren %70 civarlarında seyretmesidir. Enerji talebini etkileyen diğer önemli gelişme ekonomik büyümedir. Yüksek büyüme hızı enerji talebinde artışlara yol açarken, yoğun olarak petrol, doğalgaz ve kömüre bağlı olan enerji kullanımı enerji ithalatı üzerinden cari açıkları yükseltmiştir (TP, 2016: 25 ve 28).

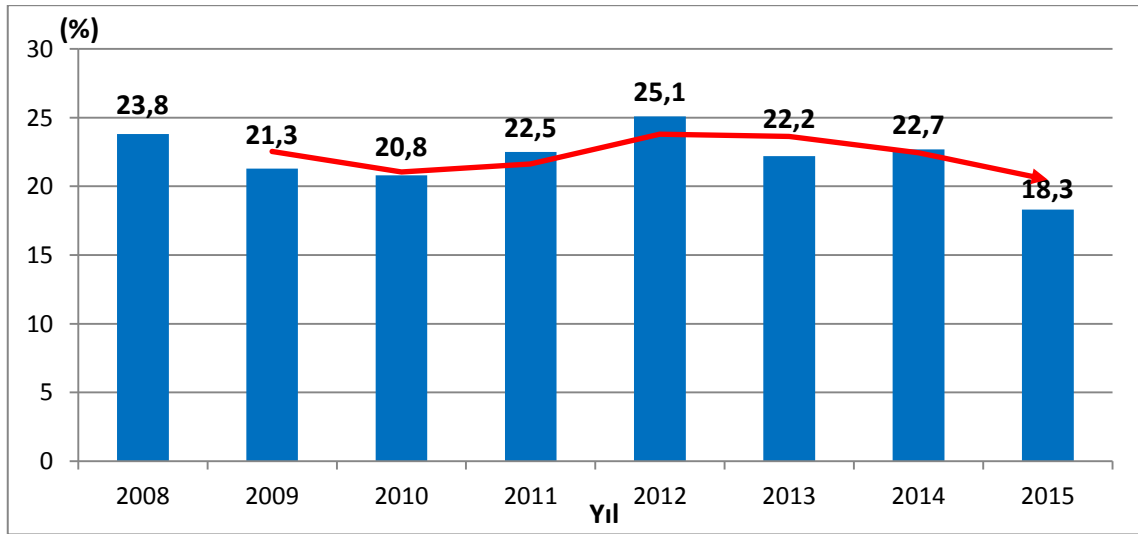
Şekil 5. Türkiye Enerji Talebinin Dışa Bağımlılık Oranı (1990-2014)

Kaynak: TP 2016: 2.

Türkiye ekonomisinin toplam ithalatı içerisinde, imalat sanayi ara malı ve enerji dışındaki kesimlerin aldığı pay oldukça sınırlıdır. Enerji ithalatında bağımlılığın yüksek olması ise dış açıkların, dış gelişmelerden kolayca etkilenmesine yol açmaktadır. Enerji fiyatları, genelde eksik rekabet piyasalarında, özeldde ise petrol kartellerinin rolü ile belirlenmektedir (Bilginoğlu ve Dumrul, 2012: 4394). Ekonomik gelişmelerle birlikte, enerji kullanımını en fazla etkileyen diğer unsur ise siyasi gelişmelerdir. Bu durum enerji arz güvenliği sorununu da beraberinde getirmektedir. Çünkü enerji üretimi dünyada belli bölge ve ülkelerde gerçekleşmektedir. Küresel petrol üretiminin %35'i ve doğal gaz üretiminin %20'si Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da bulunmaktadır. Ancak bu coğrafyada özellikle de 2011 yılından itibaren başlayan ve etkileri hali hazırda devam eden, Arap Baharı olarak da adlandırılan gelişmeler enerji piyasasını etkilemiş ve enerji ithalatı için ödenen faturaların yükselmesine yol açmıştır (Kalkınma bakanlığı, 2014: 5).

Şekil 6. Enerji İthalatının Toplam İthalat İçindeki Payının Yıllara Göre Değişimi

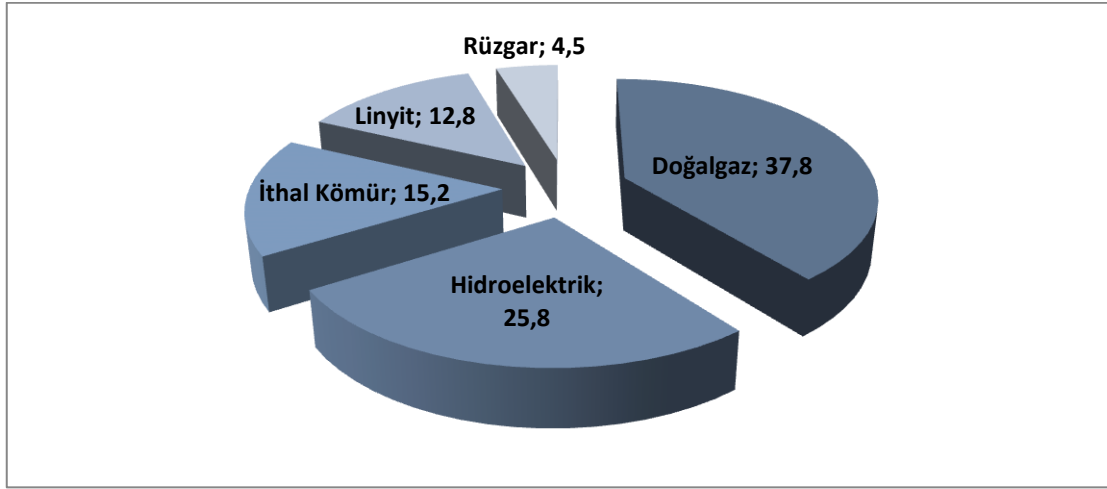

Kaynak: EPDK 2016, <http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>

Türkiye, enerji kaynağı sağlayan bölgelere yakın olma avantajına rağmen, bölgesinde yaşanan bu siyasi ve ekonomik gelişmelerden etkilenmiştir. Nitekim Şekil 6'da, küresel ekonomik kriz nedeniyle enerji ithalatının önce yükseldiği, sonra azaldığı; 2011 yılında yaşanan Arap Baharı gibi gelişmelerin enerji faturalarına artış olarak yansımalarıyla ithalat miktarının tekrar yükseldiği görülmektedir. Son yıllarda ise enerji arzındaki artışa bağlı olarak gerçekleşen enerji fiyatlarındaki düşüş ile enerji ithalatı azalmış ve 2015 yılı itibariye toplam ithalat içindeki payı %18,3'e gerilemiştir.

Şekil 6'dan hareketle, Türkiye'de cari açığın oluşumunda enerji ithalatının doğrudan belirleyici olduğu, toplam ithalatın ortalama dörtte birinin enerji ithalatına bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Enerji talebi, büyüme hızından da etkilenmiştir. Yüksek büyüme hızı enerji talebinde artışlara yol açarken, yoğun olarak petrol, doğal gaz ve kömüre bağlı olan enerji kullanımı, enerji ithalatı üzerinden cari açıkları yükseltmiştir.

Şekil 7. Türkiye'de 2015 Yılı Elektrik Üretiminde Kullanılan Enerji Kaynakları

Kaynak: EPDK 2016 verileri ile oluşturulmuştur.

Türkiye'nin enerji ithalatının arkasında, son yıllarda elektrik üretiminde petrol ve doğal gaz kullanımına ağırlık verilmesi vardır. İthal edilen bu yakıtlarla elektrik üretilmesi, doğal olarak cari açığı artırmaktadır. Şekil 7, Türkiye'de elektrik üretiminde kullanılan enerji kaynaklarının yüzde dağılımını göstermektedir. Buna göre 2015 yılında ithal edilen doğalgazın %37,8'i elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Bunu sırasıyla %25,8 hidroelektrik, %15,2 ithal kömür, %12,8 linyit ve %4,5 rüzgar enerjisi izlemektedir (EPDK, 2016: 5). İthal enerji kaynağı ile elektrik üretimi gerçekleştiği sürece cari açık bu durumdan olumsuz etkilenmeye devam edecektir.

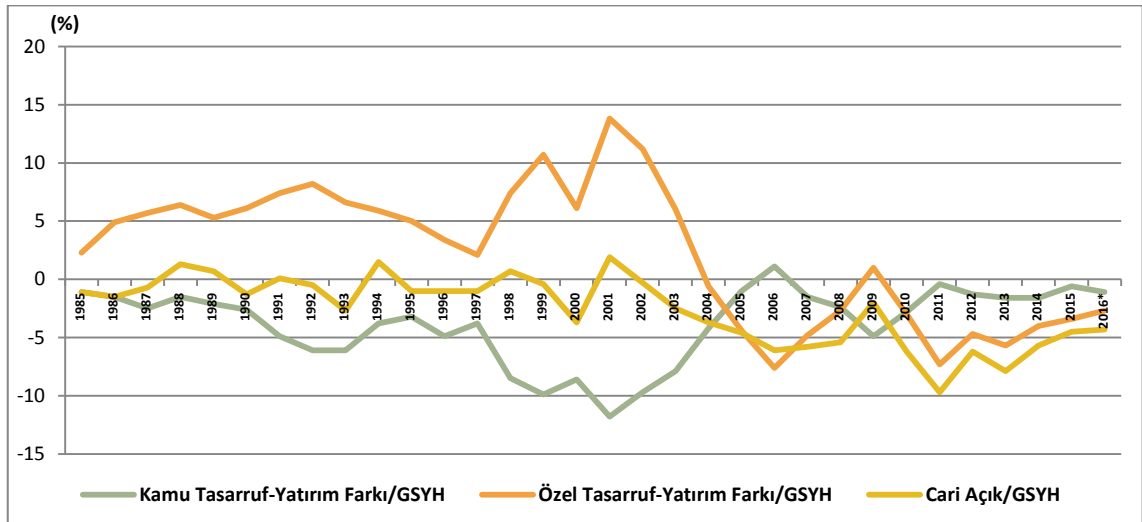
2.2.3. Tasarruf-Yatırım Dengesizliği

Ekonomide cari işlemler dengesinin sağlanması, teorik olarak özel kesim ve kamu kesiminin tasarruf yatırım dinamikleri tarafından belirlenmektedir. Ekonomide iç denge (genel ekonomi tasarruf yatırım dengesi) sağlanmışsa, dış denge de (cari işlemler dengesi) sağlanmış demektir. Tasarruf fazlası olan bir ekonomide cari işlemlerde fazla,

net tasarrufları negatif olan bir ekonomide ise cari işlemler açığı oluşmaktadır. Bu bağlamda tasarruf sorunu, Türkiye ekonomisinin yapısal bir sorunudur ve cari işlemler açığını artıran önemli bir unsur haline gelmiştir. Türkiye ekonomisinde tasarruf oranının genellikle negatif olması, cari işlemler açıklarının ve büyümenin finansmanı için dış kaynak ihtiyacını da ortaya koymaktadır (Yılmaz ve Karataş, 2009: 77).

Finansal liberalleşme sürecinde faiz oranlarının serbestleşmesi sonrasında artan faiz oranları, Türkiye’de kamu borcunun yüksek olmasından dolayı kamu tasarruflarında düşüşe, özel tasarruflarda yükselişe neden olmuştur. Bu dönemde kamu tasarrufları negatif değerlere düşerken, kamu tasarruf açığı özel tasarruf fazlası ile kapatılmış, spekülâtif sermaye hareketlerinin tetiklediği 1994 krizi sonrasında ise toplam tasarruflarda önemli düşüşler yaşanmıştır. Artan kamu kesimi tasarruf-yatırım açığını Merkez Bankasının para basarak kapatmaya çalışması, 2000’li yıllarda krize neden olacak kronik enflasyon sorununu başlatmıştır (TCMB, 2015: 17).

Şekil 8. Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Tasarruf-Yatırım Açıklarının GSYH’ya Oranları

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı 2017¹³ verileriyle oluşturulmuştur.

Cari işlemler dengesi ile tasarruf-yatırım açıklarının GSYH’ya oranlarının yer aldığı Şekil 8, Türkiye ekonomisinde kamu açıkları ile özel sektör açıkları arasındaki negatif yönlü ilişkiyi göstermektedir. 2001 krizinden sonra cari açık Türkiye için önemli

¹³ <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>

bir sorun haline gelirken, cari açığın artışında yurt içi tasarrufların yetersiz olması önemli bir etken olmuştur. 2004 yılına kadar kamu tasarruf açığı özel kesim tasarruf fazlası ile finanse edilmiş, 2000’li yıllardan itibaren uygulanan mali disiplin politikalarının da etkisiyle kamu kesimi açığı azalmaya başlamış ve 2006 yılında pozitif tasarrufların ortaya çıktığı bir süreç yaşanmıştır.

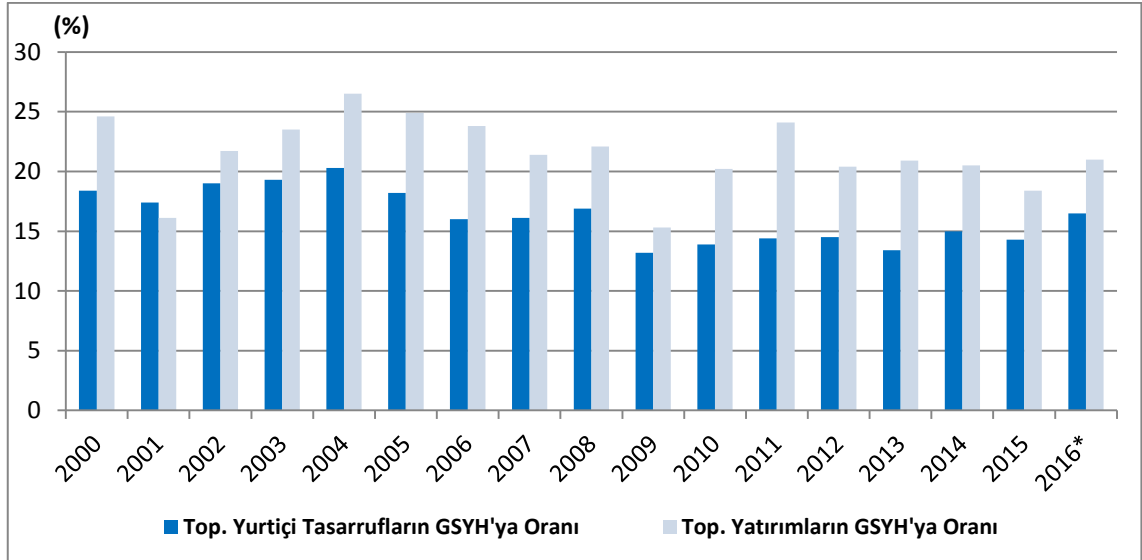
2004 yılına kadar, cari açığının kökeninde kamu kesimi negatif tasarrufları yatarken, 2004 yılından itibaren özel sektör tasarruflarının azalma eğilimine girmesinden dolayı özel kesim açıkları oluşmaya başlamış ve cari açığı etkilemiştir. Özellikle, faiz oranlarındaki düşüş ve verimlilikteki artış özel sektörü yatırıma yöneltmiş, şirketler kesimi tasarrufu büyük oranda azalmıştır. Arıca, hane halkı tüketim harcamalarının artması, özel kesim tasarruf oranında meydana gelen düşüşü daha da hızlandırmıştır (TCMB, 2015: 18). Özel tasarruflardaki düşüş, kamu tasarruflarındaki artıştan fazla olduğu için toplam yurt içi tasarruf oranında azalış meydana gelmiştir.

Dış talebe bağlı gerçekleşen ekonomik büyüme, Türkiye’de cari açıklarının ortaya çıkmasına veya mevcut açıkların genişlemesine yol açan en önemli faktörlerden biridir. Cari açıklar, yatırım hacminde meydana gelen artışlara veya tasarruf oranlarındaki düşümlere bağlı olarak ortaya çıktığı için, büyüme oranlarında gerçekleşen artışlar sonucunda yatırım kapasitesi, özel kesimin tarafından beklenen kar düzeylerinin artmasına bağlı olarak yükselecektir. Kar oranlarının gelecekte artacağı beklentisi ile gerçekleşen yatırımlar ise, tasarrufların azalmasına yol açacaktır. Böylece ekonomide gerçekleşen hızlı büyüme, cari açığı artırıcı bir rol oynayacaktır. Bunun tersi bir durumda, ekonomik faaliyetlerin yavaşladığı dönemlerde yatırımların ve tasarrufların karşıt yönlerde seyir izlemelerine bağlı olarak cari açıklar da azalma eğilimine girecektir (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 365). Türkiye ekonomisinde, özellikle 2008 ve 2009 yıllarında küresel kriz nedeniyle yaşanan iç ve dış piyasalardaki daralmaya bağlı olarak özel kesim yatırımlarının azalması ile özel kesim açıkları azalmış bu durum ekonominin küçülmesinde ve cari açıkların azalmasında da etkili olmuştur.

Şekil 9, Türkiye’nin 1998-2016 dönemi toplam yurt içi tasarruf ve yatırımın büyüme içindeki payını yüzde olarak göstermektedir. 2008-2009 yıllarında yaşanan küresel ekonomik krizin ve kamu tasarruflarındaki azalışın etkisiyle toplam yurt içi tasarruflarda düşümler yaşanmıştır. O dönemde her ne kadar özel tasarruf eğiliminde

artış olsa da toplam yurt içi tasarruf oranı 2009 yılında en düşük seviyeye gerilemiştir. 2009 yılından itibaren sınırlı da olsa artışlar yaşanmıştır. Tasarruflardaki artışa rağmen yatırım harcamalarının daha hızlı artması büyüme üzerinde olumlu etki yapmış ve ekonomik büyüme 2010 yılında %9,2, 2011 yılında ise %8,8 olarak gerçekleşmiştir. Ancak yüksek büyüme rakamları beraberinde cari açık artışını getirmiş, cari açığın GSYH'ya oranı aynı yıllarda sırasıyla %6,2 ve %9,7 seviyesine çıkmıştır. Son yıllara doğru gelindiğinde ise, toplam yurt içi tasarrufların ve toplam yatırımların GSYH içindeki payının artma eğiliminde olduğu ancak tasarruf-yatırım açığının hali hazırda devam ettiği görülmektedir.

Şekil 9. Türkiye’de 2000-2016 Döneminde Toplam Yurt İçi Tasarruf ve Toplam Yatırımın GSYH İçindeki Payı

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>

2.2.4. Reel Döviz Kuru Politikaları

Türkiye ekonomisinde, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak 1980’li yılların sonuna kadar sabit kur rejimi uygulanmıştır. Sabit kur rejiminin geçerli olduğu dönemlerde aşırı değerlenen TL’nin yol açtığı dış denge sorunlarının önüne geçmek için zaman zaman devalüasyonlara başvurulmuştur. 1980’li yıllarda ise uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda dış ticarete ve mali sektörde serbestleşme dönemi başlamıştır. Liberalleşme sürecinde uygulanan en önemli adımlardan birisi de 1989 yılında 32 Sayılı Kararname ile sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve TL’nin konvertibl

hale getirilmesi olmuştur. Bu kararname ile Türkiye'nin döviz kuru rejimi daha esnek hale gelmiş ancak gerekli alt yapının tam sağlanamadığı, kamu açıklarının ve enflasyonist koşulların hâkim olduğu Türkiye'de, ekonomi kısa vadeli sermaye akımlarının etkisi altına girmiştir. TL'deki reel değerlenmelerin önüne geçmek ve ihracatta rekabet üstünlüğü sağlamak için zaman zaman Merkez Bankası tarafından döviz kurlarına müdahale edilmiş ve devalüasyonlara başvurulmuştur. 2000 yılından itibaren döviz kurundaki aşırı değerlenmenin ardından, önce belirli bir bant aralığında dalgalanmasına izin verilen döviz kuru sistemi uygulanmış, 2001 krizinden sonra ise esnek kur sistemine geçilmiştir (Özdemir ve Diğerleri, 2007: 477).

1980 sonrası süreçten günümüze gelindiğinde, döviz kurunun cari işlemler dengesi üzerindeki önemi artmıştır. Çünkü döviz kuru politikaları, cari işlemler hesabı ve uluslararası rekabet gücü açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki, TL'nin dolar karşısında %10 değer kaybetmesi ile Türk mallarının uluslararası piyasalarda Amerikan malları karşısında %10 daha fazla rekabet üstünlüğüne sahip olma durumu söz konusu olacaktır. Bu doğrultuda, dışa açık ekonomilerde döviz kurundaki değişimler stratejik bir unsur olarak değerlendirilebilir (Seyidoğlu, 2009: 363). Dolayısıyla döviz kurundaki düşüş ya da yükselişlerin genellikle cari açığı etkilediği kabul edilmektedir. Döviz kurunda yaşanan düşüş, başka bir ifadeyle TL'nin değer kazanması, yabancı mal ve hizmetlerin, yerli mal ve hizmetler karşısında ucuzlamasını sağlayarak ithalatın atmasına ve dolayısıyla cari açıkların yükselmesine yol açacaktır. Döviz kurunda gerçekleşen yükselme ise, ulusal paranın değerinin düşmesine, dolayısıyla yerli mal ve hizmetlerin yabancı mal ve hizmetler karşısında ucuzlamasına yol açacak ve bu durum ihracat artışını beraberinde getirecektir (Tapşın ve Karabulut, 2013: 191). Buradan hareketle genel bir ifade kullanmak gerekirse, döviz kuru ile ithalat arasında negatif yönlü, döviz kuru ile ihracat arasında ise pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

Türkiye'de reel kur düşüşleri cari açıkların artmasına neden olduğu gibi; ithalattaki ara mal ve enerji bağımlılığın yüksekliği nedeniyle kurun yükselmesi veya devalüasyon da, dış dengeyi sağlamada yeterli olmamaktadır. Reel kur değişimleri, dış ticaret dengesinin yanı sıra tasarruf ve yatırım kanalları yoluyla da cari işlemler dengesini etkileyebilmektedir. Reel kur artışları, tasarrufları azaltarak (tüketimi teşvik

ederek) veya yatırımları artırarak cari açığın artmasına yol açabilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 58).

Tablo 16. Reel Döviz Kuru, Reel İthalat ve Reel İhracat (2003-2016)

Yıl	Reel Döviz Kuru	Reel İhracat (Milyar \$)	Reel İthalat (Milyar \$)
2003	100,0	47,3	69,3
2004	103,2	63,3	97,5
2005	112,9	73,5	116,8
2006	111,2	85,5	139,6
2007	119,1	107,3	170,1
2008	118,4	132	201,9
2009	110,3	102,3	140,9
2010	120,7	113,9	185,5
2011	106,4	134,9	240,8
2012	109,2	152,5	236,5
2013	107,5	151,8	251,7
2014	102,3	157,6	242,2
2015	98,9	143,9	207,3
2016	98,8	142,6	198,6

Kaynak: TÜİK 2017, TCMB 2017,

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Doviz+Kurlari>

Tablo 16’da 2003-2016 dönemi esnek döviz kuru sisteminde, reel ithalat, reel ihracat ve reel döviz kuru verileri yer almaktadır. Tablo 16’ya göre, 2003-2008 yılları arasında reel kurda artışlar gerçekleşmiştir. Reel döviz kuru artışı söz konusu iken, ihracatın yükseleceği ya da ithalatın düşeceği yönündeki teorik bakış açısına rağmen, reel kur artışlarının yaşandığı bu dönemde reel ithalattaki artış, reel ihracattaki artıştan yüksek olmuş ve dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 ve 2009 yıllarında reel kurda düşüş yaşanmış ve TL’deki değerlenmenin de etkisiyle reel ihracat gerilemiştir. Yine aynı dönemde, küresel kriz koşullarından dolayı yaşanan dış talepteki daralmaya bağlı olarak, reel ithalatta da gerileme olmuştur. 2010 yılında reel kurda yaşanan yükselişten sonra kur tekrar düşmüştür. TL’nin değer kazandığı 2011 yılından itibaren ihracat ve ithalatın artarak, küresel kriz öncesindeki seviyeye yeniden çıktığı görülmektedir. 2012 yılında kurdaki yükseliş ile TL değer kaybetmiş ve ihracattaki artış, ithalattaki artıştan daha fazla olmuştur. Son yıllara gelindiğinde ise kurdaki düşümlere bağlı olarak ihracatta azalmanın olduğu bununla birlikte, küresel enerji

fiyatlarındaki düşüşlerden dolayı ithalat miktarında da gerilemenin kaydedildiği ancak ithalattaki düşüşün ihracat düşüşünden daha fazla olması nedeniyle dış ticaret ve cari işlemler açığında bir iyileşmenin olduğunu söylemek mümkündür.

2.2.5. Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Portföy Yatırımları Kar ve Gelir Transferleri

Türkiye ekonomisinde son yıllarda cari işlemler açığını etkileyen unsurlardan biri de DYY'den ve portföy yatırımlarından elde edilen gelirlerinin transferidir. DYY ve portföy yatırımları cari işlemler dengesini, sermaye ve finans hesabı içinde yer alan kendi değerleriyle doğrudan; cari işlemler hesabı-gelirler kalemi içinde yer alan kar ve faiz geliri transferleriyle de dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Cari işlemler hesabının "gelirler" kalemine DYY'den elde edilen kar ve transferleri kaydedilirken, DYY'nin kendisi sermaye ve finans hesabına kaydedilmektedir. Yine aynı şekilde portföy yatırımlarından elde edilen faiz geliri ve transferleri cari işlemler hesabının "gelirler" kalemine; portföy yatırımlarının kendisi sermaye ve finans hesabına kaydedilmektedir.

DYY, ithalatı ikame ederek ve ihracattan sağlanan kazançla cari işlemler hesabını etkilemektedir. Yatırım yapmak için ülkeye gelen yatırımcının, fabrika veya işletmesini kurma aşamasında birçok girdiye ihtiyacı olacaktır. Bu girdilerin büyük bir kısmı ev sahibi ülke tarafından sağlanacağı için, yabancı sermaye girişi döviz kazandırıcı etkiye sahip olacaktır. DYY'nin olumlu etkilerinin yanında ev sahibi ülkeler açısından olumsuz etkileri de olabilmektedir. Bunlardan ilki, DYY sahibi firmalar, elde ettikleri karları kendi ülkelerine transfer ederek ülkeden döviz çıkışına neden olacak ve ev sahibi ülkenin cari açığını artıracaktır. Diğer bir olumsuz etkisi ise, DYY yapan firma, kullanacağı ara mallarını diğer ülkelerdeki yatırımlarından temin ederek ülkenin ithalatını artıracak ve böylece cari işlemler açığını olumsuz yönde etkileyecektir (Göçer ve Peker, 2014: 89).

Cari işlemler açığını etkileyen bir diğer faktör ise portföy yatırımlarıdır. Kısa vadeli spekülatif sermaye olarak ta bilinen portföy yatırımları daha çok faiz oranlarındaki yükselmeden kazanç elde etmek amacıyla ülkeye gelir ve fonlardan faiz geliri elde ederek ülkeyi terk ederler. Daha çok kısa dönemli olan bu tür yatırımlar ülkenin cari işlemler açığını olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye'ye yurtdışından önemli miktarda spekülâtif finansal sermaye gelmektedir. Söz konusu sıcak para hareketlerini uyarıcı ana iktisadi değişken, yurt içi reel faiz ile yabancı paranın yıllık aşınması arasındaki arbitraj getirisidir. Türkiye, bu tür sermaye girişlerini yüksek reel faiz ve düşük döviz kuruna dayalı spekülâtif arbitraj sayesinde çekebilmektedir. Yüksek reel faiz aracılığıyla uyarılan sıcak para akımları ekonomide döviz bolluğu oluşturmaktadır. Böylece TL, döviz karşısında aşırı değerli konuma gelmektedir. Yüksek reel faizlerin rol oynadığı finansal arbitraj getirisine dayalı spekülâtif sermaye girişleri sonucunda yaşanan döviz bolluğu ise ithalat hacmini uyarıp dış ticaret ve cari işlemler açıklarına yol açmakta ve hükümetin TL cinsinden dış borç yükümlülüklerini geriletmektedir (Yeldan, 2005: 53-57).

Bir ekonomide cari işlemler açığı genellikle DYY veya portföy yatırımı olarak gerçekleşen sermaye girişleri yoluyla kapatılabilmektedir. Ancak DYY dışında kalan finansal sermaye girişleri, aynı zamanda borç artırıcı özelliğe de sahiptir. Cari açığın, DYY gibi fiziksel sermaye yatırımları ile finanse edilmesi göreceli olarak daha tercih edilebilir bir seçenektir. Fakat cari açık, kısa vadeli spekülâtif sermaye akımları ile ve dış borcu artırıcı bir şekilde finanse ediliyorsa, ekonomide önemli bir kırılganlık faktörüne dönüşür. Türkiye ekonomisinde 1989 yılında finansal serbestliğe geçilmesiyle birlikte, cari açığın finansmanı sıcak para niteliğinde, kısa vadeli sermaye girişlerine dayandırılmış, bunun sonucunda büyük boyutlu sermaye kaçışlarının yaşandığı dönemlerde ekonomi, krizlerle (1994, 1998/99 ve 2001 krizleri) karşı karşıya kalmıştır. 2001 yılı sonrasında, kısa vadeli sermaye akımlarıyla cari açığın finanse edilmesine devam edilmiş, ekonominin dış kaynak gereksinimi kısa dönemde karşılanırken; yüksek reel faiz ve düşük kur politikasının neden olduğu sıcak para akımları, ekonominin kırılganlığını artırmıştır (Eşiyok, 2012: 67-68).

Tablo 17'de Türkiye'de 2000-2016 yılları arasında gerçekleşen DYY ve portföy yatırımlarından sağlanan gelirler ve giderlerin net bakiyesi yer almaktadır. Verilerden de görüldüğü gibi Türkiye'ye yapılan DYY'den elde edilen net gelir ve portföy yatırımlarından elde edilen net faiz geliri, cari açığı olumsuz etkileyecek düzeydedir. Tablo 17 incelendiğinde, 2002 yılından itibaren DYY'den elde edilen net gelirin negatife döndüğü ve bu durumun 2016 yılına kadar devam ederek cari açığı artırıcı yönde etkide bulunduğu görülmektedir.

Tablo 17. Türkiye’de gerçekleşen Net DYY ve Net Portföy Yatırım (PY) Gelirleri, 2000-2016, (Milyon \$)

Yıllar	Net DYY	Net PY
2000	89	-434
2001	52	-694
2002	-108	-835
2003	-440	-1,207
2004	-799	-1,195
2005	-850	-924
2006	-1,053	-662
2007	-2,105	383
2008	-2,630	972
2009	-2,751	267
2010	-2,190	-491
2011	-2,717	-899
2012	-2,561	-628
2013	-3,408	-1,311
2014	-2,035	-2,007
2015	-3,318	-2,479
2016	-2,718	-2,082

Kaynak: TCMB, 2017: Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı Analitik Sunum.

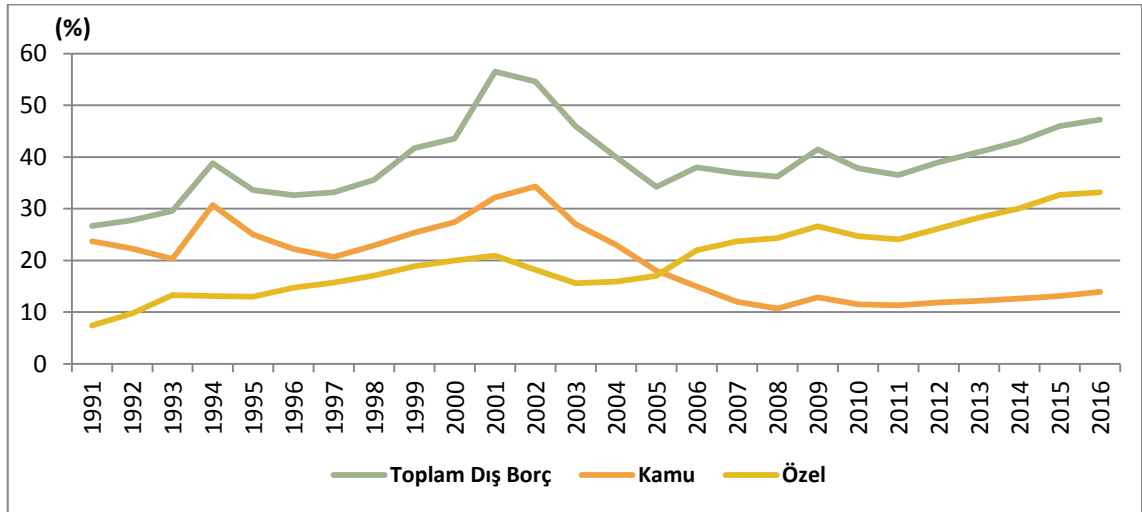
Portföy yatırımlarında ise, özellikle küresel ekonomik krizin başladığı ve etkisinin tüm dünyada hissedildiği 2007-2010 yılları arasında, net gelirin pozitifte döndüğü görülmektedir. Bu durum, küresel sermayenin güvenli liman arayışı içinde olduğu kriz döneminde, Türkiye’nin yatırım için tercih edildiğini göstermesi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak, söz konusu yatırımın kısa vadeli olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu dönemde faiz-kur farkına bağlı olarak yatırımcılara arbitraj avantajı sunan bir ortamın olması da yatırımların Türkiye’ye gelmesinde etkili olmuştur. Krizin etkisinin azalmaya başladığı 2010 yılından itibaren portföy yatırımdan elde edilen net gelir negatife dönmüş ve cari açığı olumsuz yönde etkilemeye devam etmiştir.

2.2.6. Dış Borç Stokunun Yüksekliği

Dış borç stoku, kamu kesimi, TCMB ve özel kesim borçlarının toplamından oluşmaktadır ve dış borç stokunun yüksekliği cari işlemler açığını artıran bir unsurdur. Dış borç ana ödemeleri sermaye ve finans hesabı içinde izlenirken, bu borçlar için ödenen faizler cari işlemler hesabına kaydedilir.

Şekil 10’da 1991-2016 dönemine ilişkin kamu, özel sektör ve toplam brüt dış borç stok verilerinin GSYH’ya oranları gösterilmektedir. Buna göre 1991-2016 döneminde kamu ve özel sektör dış borçlarının 2001 yılında en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. 2001 krizi sonrasında kamu borçlarının GSYH’ya oranının 2009 yılına kadar sürekli azaldığı ve 2016 yılına gelindiğinde %13 civarında seyrettiği görülmektedir. Özel kesim borçlarının GSYH’ya oranı ise 2005 yılına kadar azalma eğilimi göstermiş ancak 2005 yılından itibaren kamu borçlarının üzerinde seyretmeye başlamıştır. Dolayısıyla da 2005 yılına kadar kamu kesimi borçlarının toplam dış borçları artırdığı; 2005 yılından itibaren ise daha çok özel kesim borçlarının toplam dış borç üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Cari açığı asıl ilgilendiren durum ise dış borç faiz ödemeleridir. Dış borç stokunun sürekli artması ve bu borçların faiz ödemeleri ise cari işlemler açığını artırmaktadır. Özellikle de ekonomik kriz dönemlerinde (1994, 2001, 2009) borçlanma maliyetlerinin artması faiz ödemelerini artırmaktadır.

Şekil 10. Türkiye Dış Borçları (GSYH’ya Oranı)

Kaynak: T.C. Hazine Müsteşarlığı, 2017: 175 verileri ile oluşturulmuştur.

Dış borçların ekonomi için tehlikeli olup olmadığı GSYH ile karşılaştırılarak ölçülmektedir. Başka bir ifadeyle dış borç/GSYH oranı hesaplanmakta ve bu değer %60’ı geçmesi borçların sürdürülebilirliği noktasında kritik eşik olarak kabul edilmektedir. Bu değer yüksek olması genellikle gelişmekte olan ülkeler için tehlike arz etmektedir. Bu oran aynı zamanda ülke ekonomisinin kırılganlığı hakkında da bilgi verir (Yaman, 2011: 5; Seyrek, 2006: 220). Şekil 10 tekrar incelendiğinde, 2001 yılında toplam dış borç/GSYH oranının %60’lara yaklaşarak tehlikeli seviyelere ulaştığı

görülmektedir. 2005 yılına kadar azalma eğilimi gösteren toplam dış borçlar, bu tarihten sonra yeniden yükselmeye başlamış ve 2016 yılına gelindiğinde toplam dış borç/GSYH oranı %47 seviyelerine çıkmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış borcu sürekli artmakta ve dış borcu karşılama oranı da sürekli düşmektedir.

Türkiye'nin son yıllarda toplam dış borç stoku içerisindeki kamu kesimi dış borç yükü azalırken, özel kesim dış borç yükü artış göstermektedir. Türkiye'nin tasarruf-yatırım açıklarındaki gelişmelerle tutarlı olarak, son yıllarda dış borç stokundaki ivmenin temelde özel sektör borçlanmasındaki hızlı artışlardan kaynaklandığını göstermektedir. Dış borç dinamikleri, 1990'lı yıllarda daha çok yüksek mali politikalarından kaynaklı kamu borçları tarafından belirlenirken, 2000'li yıllarda özel sektör borçları tarafından belirlenmeye başlanmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 20). Şekil 10'da 2016 yılına bakıldığında, toplam dış borcun yaklaşık üçte ikisinden fazlasını özel sektör borçlarının oluşturduğu görülmektedir.

2.2.7. Genişletici Para ve Maliye Politikaları

Türkiye ekonomisi için cari işlemler dengesini etkileyen yapısal ve dönemsel birçok unsur ve ekonomik politikalar söz konusudur. Bu politikaların başında, faiz oranları ve döviz kurlarının temel belirleyicisi olması nedeniyle para politikası ile vergi ve harcamalar kanalıyla uygulanan maliye politikaları gelmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde para ve maliye politikaları ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki önemlidir.

Mundell-Fleming modeline göre para politikalarının iç ve dış denge üzerindeki etkinliği döviz kuru rejimleri ve sermaye hareketliliğinin yapısına bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Genişletici bir para politikası, faiz oranını düşürüp iç yatırımları özendirerek ulusal geliri yükseltir. Ulusal gelirin yükselmesi ise yabancı mal ve hizmetlere olan talebi artırır. Böylece cari işlemler bilançosundan kaynaklanan gelişmelere dayalı olarak döviz talebi artar. Bu da serbest değişken kur sistemi koşullarında döviz kurunu yükseltir dolayısıyla, ulusal paranın değer kaybına neden olur. Ulusal paradaki değer kayıpları aynı zamanda net ihracatı artırarak ulusal gelir artışını destekler. Ancak para arzındaki genişleme, yurt içi faiz oranını düşürerek yabancı sermaye girişini azaltmakta ve çıkışını artırmakta, böylelikle cari işlemler bilançosundan gelen etkilerin ötesinde ulusal paranın daha fazla değer kaybetmesine

neden olmaktadır. Yabancı sermayenin yurt içi faizlere duyarlılığı arttıkça, bu faktörün etkisiyle ulusal paradaki değer kayıpları da artacak ve bu durum net ihracatta artış yoluyla cari işlemlerde iyileşmeye neden olacaktır (Oktar ve Dalyancı, 2011: 4). Para arzındaki daralma ise yurt içi faiz oranlarını yükselterek sermaye girişini özendirerek ve artıracak, bu gelişme TL'nin değer kazanması nedeniyle ithalat ve cari açık artışını beraberinde getirecektir.

Yüksek ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla hükümet tarafından uygulanan genişletici maliye politikaları da, iç talebi artırarak cari açığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Vergi indirimleri ya da harcamaların artması yoluyla uygulanan genişletici bir maliye politikası, ekonomide toplam talebin artmasını sağlayacak, bu da mal piyasası üzerinden iç ve dış dengede değişimler meydana getirecektir. Genişletici maliye politikası ile kamunun bütçe açığı vermesi, yurt içi faiz oranlarında yükselmesine yol açacak, bu durum yabancı sermaye girişini özendirerek döviz kurunun düşmesine neden olacaktır. TL'nin değer kazanması ise ithalat artışı yolu ile cari açığı etkileyecektir (Göçer, 2013: 221).

Türkiye ekonomisinde para politikası genellikle faiz, döviz kuru ve enflasyon değişkenleri üzerinden cari işlemler dengesini ve çıktı düzeyini etkilemektedir. Ancak, para politikası çıktı düzeyini etkilemede önemli bir araç olmasına karşın, para politikasının özellikle kriz dönemlerinde etkinliği sınırlı kalabilmektedir. Temel amacı ekonomide fiyat istikrarını sağlamak olan para politikası uygulamalarında, 2007 küresel ekonomik krizle birlikte "finansal istikrar" da temel amaçları arasında yer almaya başlamıştır (Oktar ve Dalyancı, 2011: 2-6).

Türkiye'de, küresel krizin etkilerini hafifletmek amacıyla alınan tedbirler öncelikle para politikası (likidite desteği kredileri) şeklinde olmuştur. Ancak önlemlerin yetersiz kalmasından dolayı mali politikalar da devreye sokulmuştur. Para ve maliye politikalarına başvurma sebepleri genellikle kapasite kullanım oranlarındaki düşüş ve işsizlikteki artış olmuştur. Krizin ülkemizde yansımalarını sınırlandırma ve iç talebi canlandırma amacıyla alınan tedbirler, likidite destekleri, vergi ve prim destekleri, üretim ve ihracata yönelik prim destekleri, finansman destekleri ve bölgesel teşvikler şeklinde gerçekleşmiştir (Soylu, 2009: 264).

Krizin etkilerini azaltmak için uygulanan vergi indirimleri, istihdamı artırmak için gerçekleştirilen kamu personel alımları ve özel sektörde istihdamı ve üretimi artırıcı uygulamalar, ekonomide iç talebi artırmış ancak bu süreçte giderlerin artması nedeniyle bütçe açığında, kamu borçlarının artması sebebiyle de cari işlemlerde artış yaşanmıştır (Göçer, 2013: 221).

Tablo 18. 2000-2016 Döneminde Bazı Ekonomik Göstergeler

Yıllar	GSYH Büyümesi (%)	Bütçe Dengesi (Cari Fiyatlarla Milyar TL)	Cari İşlemler Dengesi (Milyar \$)
2000	6,1	-13,1	-9,9
2001	-9,5	-28,5	3,8
2002	7,8	-40,2	-0,62
2003	5,9	-40,3	-7,6
2004	9,4	-29,1	-14,2
2005	7,6	-6,9	-21
2006	6,9	-4,7	-31,2
2007	4,5	-13,7	-36,9
2008	0,7	-17,4	-39,4
2009	-4,7	-52,8	-11,4
2010	9,2	-40,1	-44,6
2011	8,8	-17,8	-74,4
2012	2,1	-29,4	-47,9
2013	4,2	-18,5	-63,6
2014	2,9	-23,4	-43,6
2015	4,0	-23,5	-32,3
2016	3,2	-29,3	-32,6

Kaynak: T.C Kalkınma Bakanlığı, 2017 ve T.C. Maliye Bakanlığı, 2016.

Tablo 18, 2000-2016 dönemine ilişkin bazı ekonomik verileri göstermektedir. Özellikle küresel ekonomik krizin yaşandığı 2007-2010 dönemi incelendiğinde, bütçe açıklarının yükseldiği ve 2009 yılı itibarıyla 53 milyar TL seviyelerinde gerçekleştiği; yine aynı yıl cari işlemler açığının ise gerileyerek 11 milyar Dolar düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Cari açıktaki bu düşüşün nedeni iç talepteki azalış neticesinde ithalatın gerilemesidir. İmalat sanayi üretim yapımızın ise ara mal ithalatına bağımlı olması ekonominin küçülmesinde etkili olmuştur. Para ve maliye politikaları çerçevesinde alınan tedbirler neticesinde 2009'dan sonra büyüme hızı tekrar yükselmiştir ancak harcamalardaki artışlar bütçe açığını olumsuz etkilemiştir.

2.2.8. Büyüme ve Ekonomik Kırılganlık

Cari açık ve ekonomik büyüme ilişkisi, özellikle de küreselleşme süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkeler açısından daha çok tartışılır bir konu haline gelmiştir. Büyümenin cari açık üzerindeki etkisini ortaya koymak için ise daha çok büyümeye katkı yapan unsurlar üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Cari hesap içerisinde yer alan ithalat ve ihracat kalemleri ekonomik büyümeyi en fazla etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmakta ve günümüz gelişmekte olan ülkelerdeki cari açık-büyüme ilişkisini açıklamada belirleyici etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Bir ülkede, belli bir dönemde üretilen nihai mal ve hizmetlerin miktarındaki artış olarak ifade edilen iktisadi büyüme kavramı, kişi başına düşen reel gelirdeki artışların bir yansıması olarak ekonominin arz yönünü ilgilendiren üretim kapasitesindeki uzun dönemli artışları tanımlamaktadır. Bir ekonomide bir yıl içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlere yapılan harcamaların toplamı GSYH'yı verdiği göre, tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve net ihracat, ülkenin ekonomik büyümesini oluşturan bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, ekonomik büyümenin en fazla hangi bileşenden etkilendiği ve ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki ilişkinin ne yönde seyrettiği de açıklanabilir (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 364).

Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine yapılan literatür çalışmaları temelde iki yaklaşım etrafında toplanmıştır. Genellikle kabul güren ilk yaklaşım, ekonomik büyüme oranlarında meydana gelen artışların cari işlemler bilançosunda açıklara yol açtığını savunmuştur. Bu görüşe göre cari hesapta meydana gelen açıkların nedeni ekonomik büyümeden kaynaklı talep artışıdır. Ekonomik büyümenin artması talebin artmasına, talebin artması da ithalatın artmasına, dolayısıyla cari işlemler dengesinde açıklara neden olmaktadır (Songur ve Yaman, 2013: 221). Bu alanda yapılan araştırmalar, bu ilişkinin gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlandığını ortaya koymuştur. Gelişmekte olan ülkeler, yurt içi üretim sürecinde genellikle ithal girdiyi yüksek oranda kullandıklarından ve ihracat kapasiteleri ithalata bağımlı olduğundan dolayı, büyüme oranlarında meydana gelen artışlar sonucunda cari işlemler dengesinde bozulmalar yaşamıştır. Bunun dışında, ekonomik büyümede meydana gelen değişmelerin cari açık üzerinde olumlu etkisinin olduğunu gösteren yaklaşımlar da literatürde yerini almıştır (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 365).

Cari işlemler açığı ile büyüme hızı arasındaki doğru orantılı ilişkisi Türkiye ekonomisinde olduğu gibi bazı gelişmiş gelişmekte olan ülkelerde benzerlik göstermektedir. Genellikle dış talebe dayalı büyüme yapısının olduğu ülkelerde, yüksek büyüme hızları cari işlemler açıklarına yol açmazken, yurt içi talebe dayalı bir büyüme yapısı arz eden Türkiye gibi ülkelerde büyüme hızlarındaki artışlar cari işlemler açığındaki artışları da beraberinde getirmektedir (Yalçınkaya ve Temelli, 2014: 205). Nitekim, dış talebe dayalı büyümenin ağırlıklı olduğu Çin, Güney Kore, Malezya, Tayland ve Almanya gibi ülkelerde yüksek büyüme hızlarının cari açığa yol açma durumları söz konusu olmamaktadır. Ancak genelde yurt içi talebe dayalı büyüyen Yunanistan, İspanya, İtalya ve ABD gibi ülkelerde büyüme hızındaki artış cari açıktaki yükselişi beraberinde getirmektedir (Yükseler, 2011: 10). Türkiye ekonomisinde de yurt içi talebe dayalı büyüyen ülkelerin özelliklerinin hâkim olduğu gözlemlenmektedir.

Ekonomik büyüme, Türkiye’de cari açıkların ortaya çıkmasına ya da mevcut açıkların daha da büyümesine yol açan önemli faktörlerden birisidir. Cari işlemler açığı, yatırım hacminde meydana gelen artış veya tasarruf oranlarındaki azalışlara bağlı olarak ortaya çıktığından dolayı, büyüme oranlarında meydana gelen artışlar sonucunda yatırım kapasitesi, beklenen kar düzeyinin artmasına bağlı olarak yükselecektir. Kar oranlarının gelecekte artacağı beklentisi ise tasarrufların azalmasına yol açacaktır. Böylece hızlı ekonomik büyüme, cari açıkları artırıcı bir rol oynayacaktır. Ters bir durumda, iktisadi faaliyetlerin yavaşladığı dönemlerde yatırımların azalması ve tasarrufların artmasına bağlı olarak cari açıklar azalma eğilimine girerken ekonomik büyüme de yavaşlayacaktır (Yılmaz ve Akıncı, 2011: 365).

Türkiye’nin ekonomik büyüme ve cari işlemler performansı incelendiğinde, özellikle de 2000 yılı sonrasında itibaren genellikle yurt içi talebe dayalı büyümenin gerçekleştiği görülmektedir. 2000-2016 dönemine ilişkin temel ekonomik göstergelerin yer aldığı Tablo 18’deki büyüme ve cari açık verileri incelendiğinde, Türkiye ekonomisinde, 2002 krizinden yüksek büyüme oranıyla çıkıldığı ancak aynı dönemde cari açığın en düşük seviyelerde gerçekleştiği görülmektedir. Fakat 2007 yılından itibaren cari açık ile büyüme arasındaki aynı yönlü ilişki, kendisini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Nitekim küresel ekonomik krizin etkilerinin hali hazırda devam ettiği 2009 yılında ekonomik büyüme %-4,7 olarak gerçekleşirken cari işlemler açığı

2008 yılına göre yaklaşık üç kat düşerek 11 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise ekonomik büyüme %9,2 düzeyine çıkmış, ancak cari açık da 44,6 milyar dolara yükselmiştir. 2011 yılında yine yüksek büyüme oranına karşılık cari işlemler açığı artarken, 2012 yılında büyüme hızındaki düşüşle cari işlemler açığı da gerilemiştir. Özellikle de net ihracat artışının pozitif olduğu 2012 yılında büyüme %2,1 oranında gerçekleşirken; net ihracat artışının negatif gerçekleştiği 2013 yılında büyüme %4,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Net ihracatın büyümeyi ivmelemesi gerekirken tersi bir durumun yaşanmış olması ekonomik büyümenin daha çok yatırım ve tüketim unsurları tarafından belirlendiğini de göstermektedir. Bu durum Tablo 19’da ayrıntılı bir şekilde görülmektedir.

Tablo 19. GSYH Büyümesine Katkılar, 2008-2016 (%)

Yıllar	Net İhracat	Yatırım	Tüketim	GSYH
2008	1,9	-1,0	-0,2	0,7
2009	2,7	-7,1	-0,3	-4,7
2010	-4,4	8,6	4,7	9,2
2011	-1,5	3,9	7,5	8,8
2012	4,0	-2,2	0,3	2,1
2013	-2,6	2,8	4,0	4,2
2014	2,0	-0,5	1,5	2,9
2015	-0,3	0,4	3,9	4,0
2016	-1,1	-0,2	4,5	3,2

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017.

Türkiye’nin GSYH büyümesine katkı yapan kalemler Tablo 19’da yer almaktadır. Buna göre, 2008 ve 2009 yıllarında, küresel ekonomik durgunluk ve güvensizlikten dolayı azalan iç ve dış talebe bağlı olarak tüketim ve yatırım harcamalarının sağladığı katkı gerilemiş, net ihracatın da istenen düzeyde olmaması, ekonomik büyümenin önce %0,7, sonra ise daha da düşerek %-4,7 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. 2010 yılında ise tüketim artmış, tüketim harcamalarındaki artış ithalatı uyararak net ihracatı negatife çevirmiş; büyüme daha çok yatırım harcamalarından etkilenecek şekilde %9,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2011 yılında ise iç talep kaynaklı bir ekonomik büyüme söz konusu olmuştur. 2012 yılında, net ihracat büyüme üzerinde en fazla payı almış, yatırım harcamalarındaki düşüş büyümeyi de aşağı çekmiştir. Aynı yıl, tüketim harcamalarının da düşmesi ithalatı azaltmış, dolayısıyla cari açık gerilemiştir. Yurt dışı piyasalar ve daha çok AB ülkelerindeki

yaşanan durgunluktan dolayı ihracatın büyümeye katkısı 2014 yılı hariç, sonraki yıllarda da negatif olmuştur. Ancak 2014 yılından itibaren ekonomik büyüme yine tüketim harcamalarına bağlı olarak hareket etmiştir.

Türkiye ekonomisinde büyüme ve cari açıklar arasındaki istikrarsız ilişki, ekonomik kırılmağa bağlı olarak finansal kriz riskini taşıdığını da göstermektedir. Bir ekonomide kriz riskinin olup olmadığı, ekonominin finansal yapısının sağlamlığına bağlı olmaktadır. Ekonomik yapının kırılma olup olmadığı ise bazı göstergeler yardımıyla tespit edilebilmektedir. Finansal krizlere karşı öncü göstergeler olan kırılma göstergeleri, ekonomik yapının içinde bulunduğu durum ve gelecekte neyin beklediği hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Ekonominin kırılma olup olmadığını ölçen çeşitli endeksler kullanılmaktadır. Ortak bir görüşe dayanmayan bu göstergeler, Cari İşlemler Dengesi / GSYH, Uluslararası Döviz Rezervleri / GSYH, Toplam Dış Borç / GSYH, Toplam İhracat / Toplam İthalat gibi genel kabul görmüş oranlardan bazılarıdır (Çakmak, 2013: 239).

2.2.8.1. Cari İşlemler Dengesinin GSYH'ya Oranı

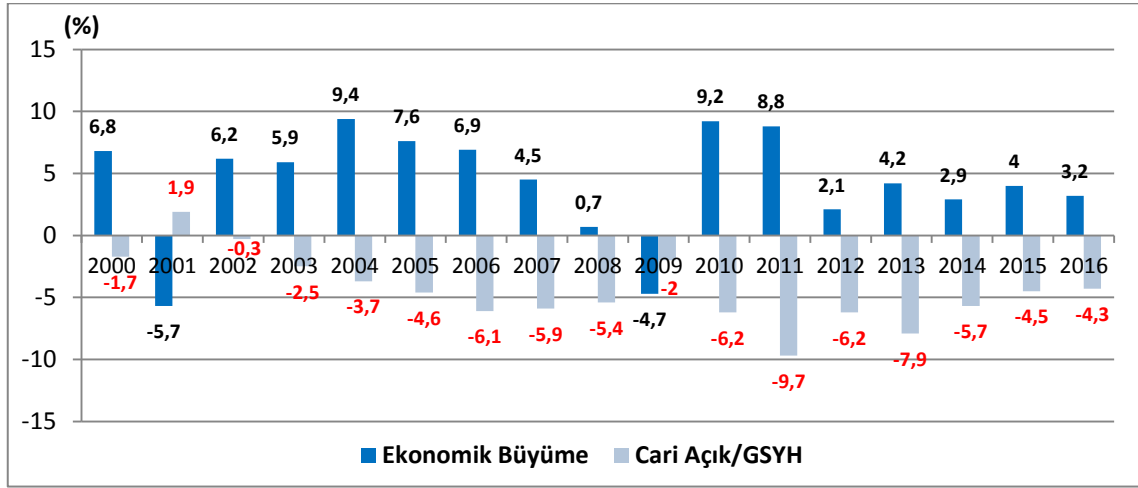
Finansal krizlerin oluşumunda öncü gösterge olarak iktisat literatüründe genel kabul görmüş değişkenlerden en önemlisi Cari İşlemler Açığı (CİD) / GSYH oranıdır. Rudiger Dornbusch bu oranın %4'ü geçmesinin ülkeyi bir finansal krize sürükleyebileceğini belirtmiştir. Lawrence Summers, Cari İşlemler Açığının GSYH'ya oranının %5 olmasını tehlike sınırı olarak kabul ederken Ercan Uygur ise cari açığın kritik eşik değerinin Türkiye ekonomisi için %3,5 olduğunu belirtmiştir (Çakmak, 2013: 244).

İktisatçılar arasındaki bu tartışmalara rağmen cari açığın GSYH'ya oranının belirli bir eşik değeri aştıktan sonra mutlaka ekonomik krize yol açacağına dair ortak bir görüş bulunmamaktadır. Hatta gelişmekte olan ülkelerin cari işlemler açığını borçlanma veya kısa vadeli sermaye akımlarıyla finanse edebildiği sürece ve ekonomik büyüme potansiyellerini sürdürebilmeleri durumunda, belirlenen eşik değerleri aşsalar bile krizle karşı karşıya kalmayacağı savunulmaktadır (Songur ve Yaman, 2013: 221).

Türkiye ekonomisinde 1950-1980 döneminde cari işlemler açığının GSYH'ya oranı ortalama %1,9 iken, ekonomini dışa açıldığı ve liberal ekonomi politikaları

doğrultusunda ihracata yönelik sanayileşmenin amaçlandığı 1980 sonrası dönemde cari işlemler açığını GSYH'ya oranı %2,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ancak, literatürde kriz sinyali olarak belirtilen eşik değerleri aştığı dönemlerde, Türkiye ekonomik krizler yaşamıştır (Yılmaz ve Karataş, 2009: 69). Özellikle de 1994 ve 2001 krizleri öncesinde CİD / GSYH oranının arttığı ve %4 ya da %5 olarak kabul edilen eşik değerlerini aşarak ekonomik krizle sonuçlandığı dönemler olmuştur. 2001 ekonomik krizinden hemen sonraki birkaç yılda ithalat düşüşüne bağlı olarak cari açık düşük seyretse de sonraki yıllarda ekonomik büyümeyle birlikte artışlar yaşanmıştır.

Şekil 11. 2000–2016 Döneminde Cari Denge / GSYH ve Ekonomik Büyüme

Kaynak: TÜİK 2017 ve Kalkınma Bakanlığı 2017 verileri ile oluşturulmuştur.

2009 yılında, küresel kriz nedeniyle ekonomideki daralmaya bağlı olarak cari açık gerilemiş ancak 2011 yılında CİD / GSYH oranı %9,7 gibi tehlikeli bir seviyeyi görmüştür. Büyümenin yükselerek %8,8 oranında, cari işlemler açığının ise artarak 75 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmesine rağmen finansal anlamda bir kriz yaşanmamıştır. Ülkeye giren kısa vadeli sermaye girişleriyle açığın finansmanı sağlanılmaya çalışılmış, kısa dönemde kriz riski giderilmiştir. Bunun yanında, Merkez Bankasının aldığı önlemlerle 2012'de cari açık GSYH'nın %6,2 seviyesine düşürülmüş ancak bu dönemde ekonomik büyüme %2,1'e gerilemiştir (Göçer, 2013: 8). 2013 yılında cari açık / GSYH %7,9 oranında gerçekleşmiş, dolayısıyla bu konuda istenen bir gelişme sağlanamamıştır. 2013 yılından itibaren ise cari açığın GSYH'ya oranında gerilemeler kaydedilmiş ve 2016 yılı itibarıyla %4,3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

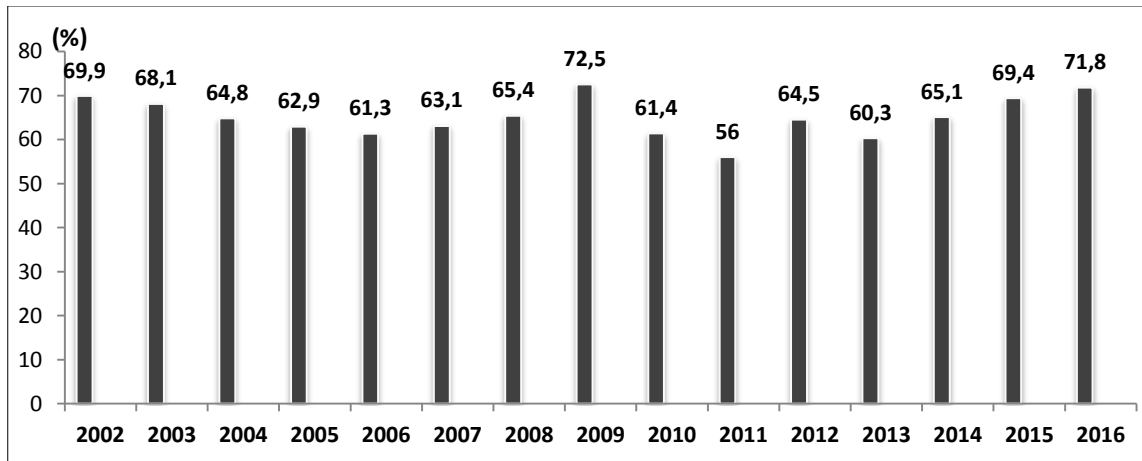

Cari açığın GSYH'ya oranı, aynı zamanda ülkenin dış kaynağa olan ihtiyaç oranını, başka bir ifadeyle ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığını da gösterdiği kabul edilir. Bu oranın yükselmesi, ülkenin yabancı sermayeye olan bağımlılığının daha da arttığını ve ülkenin diğer, ülkelerden kaynaklı olası krizlerden etkilenme olasılığının yükseldiğini göstermektedir (Yalçınkaya ve Temelli, 2014: 205). Örneğin Şekil 11'de de yer aldığı gibi, Türkiye'nin 2011 yılındaki cari açığının GSYH'ya oranı %9,7 olarak gerçekleşmiş, yüksek cari açık, döviz rezervinin yetersizliği ve ülkenin dış sermaye akımlarına bağımlı hale gelmesi, ekonominin kırılganlık yönündeki baskısını artırmıştır. Aynı baskı 2014 yılında, oranın %5,7'ye gerilemesine rağmen devam etmiştir. Aslında, 2011 yılından itibaren cari işlemler açığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, bir tercih durumu haline gelmiş ve daha düşük bir cari açık için daha yüksek bir büyüme hedefinden vazgeçilmiştir.

2.2.8.2. Toplam İhracatın Toplam İthalatı Karşılama Oranı

Cari İşlemler Dengesi / GSYH oranı, finansal krizleri işaret etmesi bakımından yaygın olarak kullanılsa da ihracatın ithalatı karşılama oranı ekonominin hem dış ticaret hacmini hem de dışa açıklık derecesini göstermesi bakımından önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Bu oranın yüksek olması ithalat için ödenen dövizin ihracattan elde edilen döviz ile karşılanabilme seviyesinin güçlü olduğunu gösterir.

Şekil 12. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (2002-2016)

Kaynak: TÜİK 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Türkiye ekonomisi esas olarak ithalatı ihracatından fazla olan ve dış ticaret açığı veren bir yapıdadır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1994 ve 2001 krizlerinde CİD /

GSYH oranı ile aynı yünde seyir izlemiştir. Ancak 2002 yılından itibaren CİD / GSYH göstergelerinde eşik üstü değerler gerçekleşirken, Şekil 12’de de gösterildiği gibi, İhracat / İthalat değerlerinde keskin iniş çıkışlar gözlenmemiştir. Dolayısıyla dış ticaret hacmindeki artışa bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranının artması Türkiye ekonomisi için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir (Çakmak, 2013: 245).

Şekil 12 incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranında yavaş iniş çıkışların olduğu, özellikle de 2012 yılından itibaren, ithalattaki daralmaya bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranının yükseldiği görülmektedir. Verilere göre, 2002-20016 döneminde Türkiye’nin ihracatının ithalatını karşılama oranı ortalama %65 seviyelerinde gerçekleşmiştir.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE CARİ İŞLEMLER AÇIĞI PROBLEMİNE YÖNELİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Cari işlemler açığı Türkiye ekonomisinin son dönemlerde yaşadığı en önemli problemlerinden biri haline gelmiştir. 2008 finansal ekonomik krizden çıkış sürecinde uygulanan para ve mali politikalar neticesinde 2010 yılında %9,2, 2011'de ise %8,8 oranında büyüyen Türkiye ekonomisi, aynı dönemde GSYH'nın %10'una yaklaşan cari işlemler açığı sorunu ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Özellikle de son küresel krizden sonra yaşanan yüksek cari açıklar ekonomik büyümeden vazgeçilerek azaltılmaya çalışılmıştır. Nitekim 2011 yılında ekonomi %8,8 oranında büyümüş, cari açık ise 74,4 milyar dolar rekor seviyesine çıkmıştır. 2012 yılında ise büyüme %2,2 seviyesine düşmüş, cari açık ise 47,9 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Bu durum 2013 yılında da devam etmiş, 2014 yılından itibaren büyüme üzerindeki cari açık baskısı kalkmıştır.

Cari açık 2013 yılından itibaren azalmaya başlamış, ekonomi ise 2014 yılından itibaren büyümeye devam etmiştir. 2015 yılında da cari açık 32,3 milyar dolar ile son altı yılın en düşük seviyesini görmüş, 2016 yılında ise 32,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Büyüme ise 2015 yılında %4, 2016 yılında ise %3,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler cari açık ile büyüme arasındaki ilişkinin normale döndüğünü göstermesi bakımından olumlu bir gelişme olsa da cari açığın GSYH'ya oranı hâlihazırda eşik değerlerde seyretmeye devam etmiş ve 2015 yılında %4,5; 2016 yılında ise %4,3 oranında gerçekleşmiştir. Bu durum, Türkiye'de cari işlemler açığının önümüzdeki günlerde de önemli bir sorun olarak devam edeceğini göstermektedir. İç ve dış dinamiklerin neden olduğu sorunun çözümünde ise başta üretimi ve sanayisi olmak üzere, dış ticaret politikaları, yatırım ve borçlanma olanakları, enerji politikaları, teknolojik gelişmeler ve ekonomik istikrar gibi yapısal yöntemlerin izlenmesi gerekecektir. Buradan hareketle, çalışmanın bu son bölümde özellikle de cari açığa neden olan unsurların giderilmesi yoluyla problemin çözümü üzerinde durulacaktır.

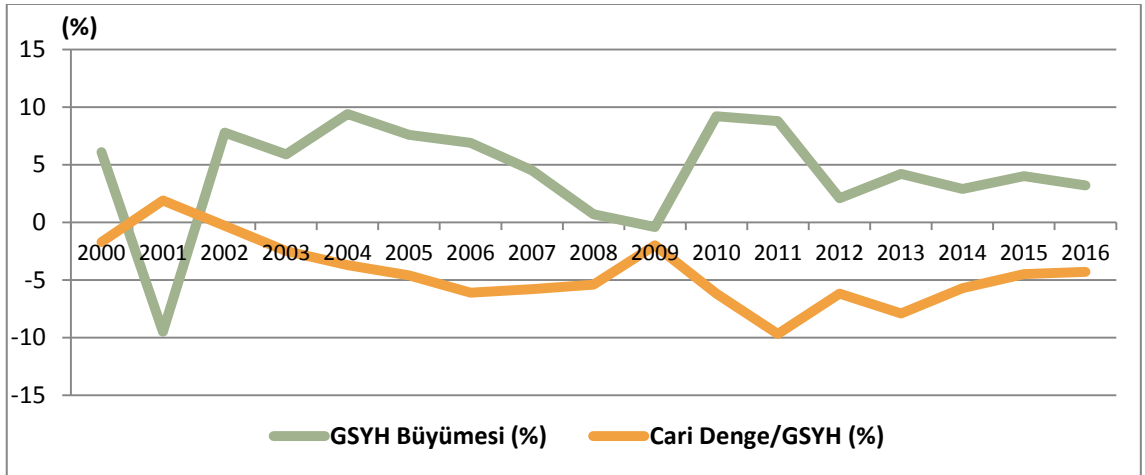
3.1. SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ

3.1. 1. İhracata Yönelik Sanayileşme

Cari açığın yüksek olması özellikle de ekonomideki yapısal sorunlardan ileri gelmektedir. Türkiye’de cari açık sorununun yaşanmasındaki temel yapısal nedenlerin başında ise dış ticaret açığı gelmektedir. Türkiye ekonomisinde dış ticaret açığı 1947’den günümüze kadar varlığını artırarak sürdürmüştür. 1980 sonrası dönemde dış ticaret açığı, dış ticaret hacminin genişlemesine paralel olarak, ekonomik krizlerin yaşandığı yıllar hariç, sürekli artma eğilimi göstermiştir.

Dış ticaret dengesinin giderek bozulmasının temel sebebi ise, Türkiye ekonomisinde genel olarak mal ve hizmet ithalatının, ihracatından fazla olduğu bir yapının mevcut olmasıdır. Ayrıca Türkiye ekonomisinde ulusal gelirin büyüme hızı da dış ticaret dengesini yakından etkilemektedir. Bunun sebebi daha çok ara mal ithalinden kaynaklanmaktadır. Özellikle de 2000 yılı sonrasında itibaren cari açığın daha yüksek seyretmesinin altında yatan temel neden, bu dönemden itibaren üretimde ithalata daha fazla ihtiyaç duyulması olmuştur (Doğan ve Bayraç, 2014: 99-101).

Şekil 13: Cari Açığın GSYH’ya Oranı ve Ekonomik Büyüme (%)

Kaynak: TÜİK 2017 ve Kalkınma Bakanlığı 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Bu ilişkiyi gösteren Şekil 13’te 2000-2016 dönemi incelendiğinde, ekonominin büyüdüğü yıllarda cari açığa artış, ekonominin küçüldüğü yıllarda ise cari açığa azalış yaşandığı görülmektedir. Bu yapı özellikle de 2009 ile 2014 yılları arasında daha net görülmekte ve bu durumun küresel ekonomik kriz sonrasında yaşanan dış talepteki

daralmadan kaynaklı olduğu düşünölmektedir. 2014 yılından itibaren ise ekonomik büyümede artışın, cari açıkta ise düşüşün olduğu bir süreç başlamıştır.

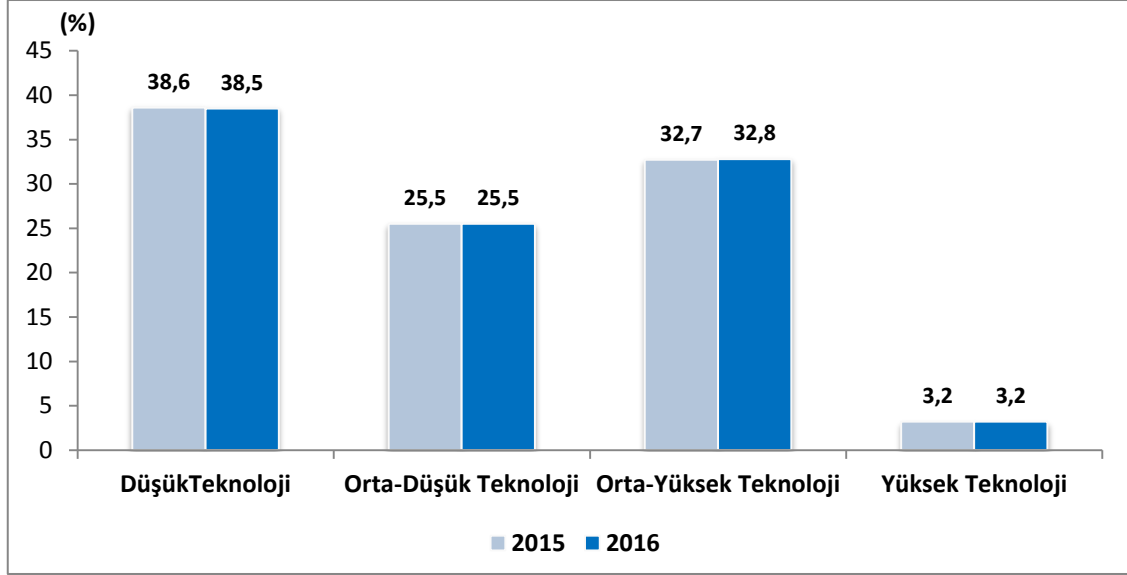
Dış ticaret açığını azaltmanın yolu, ihracatın artırılması ve ithalatın düşürölmесinden geçmektedir. Ancak Türkiye'nin ihracat gelirlerinin artması, yüksek katma değerli teknoloji yoğun ürün ihracatı ile mümkündür. Türkiye'nin 2000 yılı öncesinde ihracatının önemli bir kısmı emek yoğun sektörlerde gerçekleştirilmiştir. Makine sektörünün ise ihracat içindeki payı oldukça düşük seviyede kalmıştır. Ancak, 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin imalat sanayisindeki üretim yapısında ve ihracat kompozisyonunun da bir dönüşüm başlamıştır. İmalat sanayi ihracatında, düşük teknolojik ürünlerin yanı sıra orta ve ileri teknoloji ürünlerin payı da önem kazanmıştır. Türkiye'nin teknoloji yoğunluğuna göre yaptığı ihracatı gösteren Şekil 14'te, 2015 ve 2016 yılı verileri yer almaktadır. Buna göre, Türkiye'nin 2016 yılında imalat sanayi ihracatında düşük teknoloji ürünlerinin payı %38,5, orta-düşük teknoloji ürünlerinin payı %25,5, orta-yüksek teknoloji ürünlerinin payı %32,8 ve yüksek teknoloji ürünlerinin payı %3,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, imalat sanayimizin üretim yapısının hâlihazırda düşük, orta-düşük ve orta-yüksek teknolojik ürün kompozisyonundan oluştuğunu, yüksek teknolojik ürünlerin ise düşük seviyelerde seyrettiğini göstermektedir.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın 2015 yılında yayımlanan 'Türkiye Sanayi Stratejisi 2015-2018 Raporu'nda, imalat sanayi üretimi ve ihracatında ürünler, teknoloji yoğunluğuna göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

İleri teknoloji ürünleri; temel eczacılık ve tıp malzemeleri, bilgisayarlar, elektronik ve optik ürünler, hava ve uzay araçları ile ilgili ürünlerin imalatından oluşmaktadır. Orta-ileri teknoloji ürünleri; kimyasal ürünler, elektronik makine ve teçhizat, motorlu kara taşıtları, römork ve bunların yedek parçaları, gemi ve tekne yapımı ile tıp ve diş hekimliği malzemelerinin imalatından oluşmaktadır. Orta-düşük teknoloji ürünleri; kok kömürü ve rafine edilmiş petrol ürünleri imalatı, plastik ve kauçuk ürünleri imalatı, temel madenlerin imalatı, fabrikasyon metal ürünlerinin imalatı, gemi-tekne yapımı ve ekipmanlarının onarımı-kurulumundan oluşmaktadır. Düşük teknoloji ürünleri ise gıda ürünleri imalatı, içki, tütün ürünleri, tekstil, giyim

eşyası, deri ve ilgili ürünleri, ağaç ve ürünleri, kâğıt ve ürünleri ile mobilya imalatından oluşmaktadır.

Şekil 14: Türkiye'nin Teknoloji Yoğunluğuna Göre İhracatı

Kaynak: TÜİK, 2017, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24822>.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın 2015 yılında yayımlanan 'Türkiye Sanayi Stratejisi 2015-2018' raporuna göre, Türkiye'nin toplam imalat sanayi ihracatı içerisinde en fazla payı düşük, orta-düşük ve orta ileri teknoloji sınıfına giren tekstil ürünleri, giyim eşyası, ana metal sanayi, makine-teçhizat, motorlu kara taşıtları ve römork sektörleri almaktadır. Yine aynı rapora göre otomotiv, makine-imalat, bilgi ve iletişim teknoloji sektörleri, ülkemizin Ar-Ge yenilik kapasitesi açısından güçlü olduğu öncelikli alanlar iken; enerji, su, gıda, savunma, uzay ve sağlık alanları da Ar-Ge ve yenilik faaliyetleri açısından geliştirilmesi gereken öncelikli alanlar olarak belirtilmiştir.

Teknoloji üretimi ve ihracatı, uluslararası alanda rekabet edebilme noktasında tek başına yeterli değildir. Rekabet üretim faktörlerinin etkin kullanımıyla da ilgilidir. Dolayısıyla, rekabet gücünü artırabilmek için serbest piyasa koşullarında yurt içi ve uluslararası piyasaların taleplerini karşılayan sanayi ve üretim yapısına sahip olmak önemlidir (Turpancı ve Duman, 2014: 3). Şekil 14'te görüldüğü gibi Türkiye'nin, yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam ihracat içindeki payı düşüktür. Dolayısıyla Türkiye'nin, katma değeri yüksek olan, bilgiye ve inovasyona sahip sanayi ve üretim yapısını güçlendirmesi; bilgisayar, iletişim araçları, nano teknoloji ürünleri, hava ve

uzay araçları, eczacılık ürünleri gibi sektörlerle doğru üretim yapısını kaydırarak yüksek teknolojik ürünler ile yeni pazarlara yönelmesi ve rekabete girmesi; orta ve düşük teknoloji içeren ürünleri geliştirerek ve ya çeşitlendirerek mevcut pazarlardaki gücünü devam ettirmesi Türkiye'nin dış ticaret stratejisi açısından önemli adımlar olacaktır.

Türkiye'nin ihracatı içindeki en önemli paya sahip olan sanayi malı ihracatı, ara malı ithalatına bağlı bulunmaktadır ve 2016 yılına gelindiğinde ihracat için yapılan üretimde ithal girdi payı %67,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ihracatı içerisinde ise AB ülkeleri önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak Türkiye'nin ihracatının ülke grupları itibariyle dağılımı incelendiğinde, 2016 yılında Avrupa Birliği ülkeleri %48 gibi yüksek bir paya sahiptir.

Tablo 20: Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatın Toplam İçindeki Payı (%)

Yıllar	AB (28 Ülke)	Yakın ve Orta Doğu	Diğer Avrupa (AB Hariç)	Kuzey Afrika	Kuzey Amerika	Diğer Afrika	Diğer Asya	Diğer Ülke ve Bölgeler ¹⁴
2005	56,5	13,9	7,7	3,5	7,2	1,5	4,1	5,6
2006	56,3	13,2	9,1	3,6	6,4	1,7	4,6	5,1
2007	56,6	14,1	9,8	3,8	4,2	1,8	4,9	4,8
2008	48,3	19,3	11,6	4,8	3,6	2,4	5,4	4,6
2009	46,2	18,9	10,9	7,4	3,5	2,7	6,6	3,8
2010	46,5	20,5	9,8	6,2	3,7	2,0	7,5	3,8
2011	46,4	20,7	9,4	5,0	4,0	2,7	7,6	4,2
2012	39,0	27,8	9,3	6,2	4,4	2,6	6,9	3,8
2013	41,5	23,5	9,4	6,6	4,3	2,7	7,9	4,1
2014	43,5	22,5	9,6	6,2	4,6	2,5	7,5	3,6
2015	44,5	21,7	9,8	5,9	4,9	2,7	7,2	3,3
2016	48,0	22,0	6,8	5,4	5,2	2,7	6,8	3,1

Kaynak: TÜİK 2017, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046.

Tablo 20'de Türkiye'nin toplam ihracatında, ülke gruplarının aldığı paylar yer almaktadır. Söz konusu veriler ışığında, AB ülkelerinin aldığı payın yüksek olduğu ve toplam ihracatımızın neredeyse yarısına sahip olduğu görülmektedir. Ancak, AB ülkelerine olan ihracat yıllar itibariyle incelendiğinde özellikle de, 2007-2008 küresel krizin AB ülkelerinde hızla yayılmaya başlamasıyla Türkiye'nin AB ülkelerine olan ihracatında 2008 yılında keskin bir düşüş yaşanmış ve %56'lardan %48'lere

¹⁴ Diğer ülke ve bölgeler: Türkiye Serbest Bölgeleri, Orta Amerika ve Karayipler, Güney Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda.

gerilemiştir. Düşüş sonraki yıllarda da devam etmiş, 2013 yılından itibaren tekrar artmaya başlamıştır. Tablo 20’de dikkat çeken bir diğer husus ise şudur: Küresel krizin yaşandığı 2008 yılından itibaren Türkiye’nin AB ülkelerine olan ihracatı azalırken, Yakın ve Ortadoğu ülkeleri ile Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracatında hızlı bir artış yaşanmış ve pazar çeşitliliğinin artması yolunda önemli bir gelişme sağlanmıştır. Günümüze doğru gelindiğinde Türkiye’nin, toplam ihracatında AB ülkeleri ilk sırada yer alırken, Yakın ve Ortadoğu, Diğer Afrika bölgesi ve Kuzey Amerika bölgesindeki mevcut pazar payını hali hazırda koruduğu; AB hariç diğer Avrupa ülkelerine ve Kuzey Afrika ülkelerine olan ihracat payında 2016 yılı itibarıyla bir düşüş yaşandığı görülmektedir.

Tablo 20’ye genel olarak bakıldığında Türkiye, ihracatta uygulanan Pazar çeşitliliği politikası sayesinde dünyanın tüm bölgelerine ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu durum özellikle de küresel kriz sonrasında AB ülkeleri dışında diğer bölgelere yapılan ihracat payındaki belirgin artış ile kendini göstermektedir. Ancak gerek AB borç krizi, gerekse komşu ülkelerimiz ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşanan Arap Baharı gibi siyasi ve ekonomik gelişmeler göstermiştir ki, dış talepte yaşanan daralmalar Türkiye ekonomisini uzun vadede etkilemektedir. Türkiye’nin dış ticaret payının yüksek olduğu ülke ve bölgelerde yaşanan ekonomik-siyasi gelişmelerden daha az etkilenmesi için farklı pazarlara yönelmesi ve yoğunlaşmayı farklı alanlara kaydırarak yayılması gerekmektedir. Böylece bir pazara bağımlılığın taşıdığı riskin azalması ve dünya toplam ihracatında aldığı payı artırması mümkün olabilecektir.

Pazar çeşitliliğinin yanı sıra, ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın yol açacağı olumsuzluklardan kurtulmanın bir diğer yolu da ihraç ürünlerinin çeşitlendirilmesinin sağlanmasıdır. Sınırlı sayıda pazara bağlı olmak kadar sınırlı sayıda ürüne bağlı kalmak da ülkenin ihracatını etkileyerek döviz gelirlerinde istikrarsızlığa yol açmakta; aynı zamanda ticaret ortaklarındaki ekonomik dalgalanma gibi risklerden etkilenme tehlikesiyle de karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla da ülkelerin mevcut ihracat karmasındaki mal paylarını değiştirerek veya ihracat sepetine yeni mallar ekleyerek ihracat çeşitliliğini yakalamaları ve böylece ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığı azaltmaları mümkün olabilecektir (Değer, 2010: 261; Kaplan ve Tur, 2017: 60).

Bu çerçevede, özellikle de Türkiye ihracatının yapısal dönüşümüyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda, ihracat artışının yeni ürünlerin yeni pazarlara girmesiyle mi ya da yeni ürünlerin eski pazarlara girmesiyle mi gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. Bu yöndeki çalışmalardan biri olan ve ihracatta pazar ve sektör çeşitliliğini inceleyen Kaplan ve Tur (2017: 67-68), Türkiye ekonomisinin ihracat yapısına ilişkin analizinde, ürün bazında çeşitliliğinin arttığı ancak Küresel kriz sonrasında sürecin yavaşladığı; buna karşın yeni pazarlara açılmanın devam ettiği sonuçlarına ulaşmıştır. Dolayısıyla da Türkiye'nin cari açık problemini giderebilmesi için pazar ve sektör çeşitliliği stratejisi ile sınırlı sayıda pazar ve sektöre bağlılığın taşıdığı risklerden uzaklaşarak ihracat artışını ve sürekliliğini devam ettirmesi gerekmektedir.

Üretim ve ihracatta özellikle de alım gücü yüksek ve dünya ticaretinde payı giderek artan sektörler hedef sektör olarak belirlenmelidir. Söz konusu sektörler makine-imalat ve elektrikli cihazlar sanayisi, otomotiv sanayisi, tekstil-konfeksiyon sanayisi ve gıda sanayidir. Bu bağlamda dünya ticaretinin yapısı da göz önünde tutularak, Türkiye'nin bu sektörlerle AB dışındaki diğer ülke ve bölgelere ve hatta komşu ülkelere yönelmesi, yeni pazarları keşfetmesi dolayısıyla bölgesel ticari ilişkileri zorlaması gerekmektedir (Hepaktan, 2008: 15-19). Tablo 20'de de görüldüğü gibi AB dışındaki diğer bölgelerdeki ihracat gücü düşük seviyededir. Özellikle de, Uzak Doğu, Hindistan, Afrika, Ortadoğu ve hatta Latin Amerika gibi ülke ve bölgelere yeni ürünlerle girerek pazar payını artırması Türkiye'nin ihracatının devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Örneğin Asya, Uzak Doğu ve Afrika ülkelerine teknoloji gerektirmeyen ürünler ihraç edilmektedir. Türkiye bu bölgelere, orta-ileri ve ileri teknoloji içeren ürünlerle girmeyi deneyerek ticaret olanaklarını artırabilir.

İhracatın artırılabilmesi için kısa ve uzun vadeli stratejiler geliştirmek mümkündür. Kısa dönemde ihracatçının dış piyasalar konusunda bilgilendirilmesi, ihracat üretimi için ucuz girdilerin, kredilerin ve finansal teşviklerin sağlanması gibi politikalar izlenebilir. Uzun vadede ise, konu daha çok kalkınma planlarıyla ilgilidir. Özellikle de Kalkınma Bakanlığı tarafından yayımlanan OVP 2017-2019 raporunda, cari işlemler hesabı sorunlarını gidermeye yönelik izlenebilecek yöntemler belirlenmiştir. Bu yöntemlerden bazıları şu şekildedir:

-İmalat sanayi üretiminde yapısal dönüşüm sağlanarak üretimin ithalata olan bağımlılığı azaltılacak ve ihracatta yüksek katma değerli ürün çeşitliliğine gidilecektir.

-Orta ve ileri teknoloji ürünlerinin ihracat içerisindeki payının yükseltilmesi politikalarına devam edilecek ve bu ürünlerin üretimi ve ihracatının artırılması sağlanacaktır.

-İhracat desteklerinde, özellikle de dış talebe uygun ve gelişme potansiyeli olan ürünlere öncelik verilecektir.

-Başta makine ve otomotiv olmak üzere, demir-çelik, hazır giyim ve tekstil, elektrik ve elektronik cihazlar ile kimyasal madde üreten sektörler, ihracat stratejisinin lokomotif sektörleri olmaya devam edecek. Bununla birlikte, ileri teknoloji içeren, bilgisayar, iletişim araçları, hava ve uzay araçları, ilaç ve tıbbi cihaz ürünleri gibi sektörlere yönelik Ar-Ge ve yatırımlar artırılarak yurt içi üretim kapasitesi artırılabilecektir.

-Uluslararası marka oluşturulması desteklenecek, tanıtım ve pazarlama konusundaki destekler ihracatçıların ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilecektir.

İhracata yönelik üretim stratejisinin sürdürülebilir olması için, NUTS 2¹⁵ düzeyinde kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının sağlayacağı katkı da büyük olacaktır. Kalkınma ajansları ile bölgesel gelişme politikaları belirlenerek, bu politikalar dâhilinde tüm bölgelerde, sahip olunan üretim faktörlerinin doğru ve etkin kullanımı sağlanarak yenilikçi ve rekabet edebilen, yüksek katma değer sağlayabilen ve bölgesel kalkınmaya katkı sunan sektörlerin kurulması amaçlanmaktadır. İhracata dayalı sanayileşme stratejisinin başarısı, sermaye ve ara mal üreten endüstrilerin geliştirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla, bölgesel kalkınma ajansları öncülüğünde yürütülecek projeler ile ara malı ve sermaye mallarının yurt içinde üretim kapasitesini artırmak için teşviklerin verilmesi ve üretim için gerekli olan girdilerin yerli ürünlerle karşılanması sayesinde yerli

---

¹⁵ NUTS 2: İstatistikî bir sınıflamadır. Bölgesel analizlerin sağlıklı yapılabilmesi için geliştirilmiştir. Avrupa Birliği istatistikî sınıflandırma birimleri ile uyumludur. Bu sınıflamaya göre istatistikî açıdan Türkiye; 12 Düzey 1 Bölgesi ve 26 Düzey 2 Bölgesine ayrılmıştır. Bu ayırım bir idari sınıflama olmayıp istatistikî bir sınıflamadır. 5449 sayılı Kanun gereğince Kalkınma Ajansları, Düzey 2 Bölgeleri esas alınarak kurulmuştur.

üretimin önü açılmış, ekonomik canlanmayla birlikte dış ticaret açığı ve buna bağlı olarak cari açığı yükselişin önüne geçilmiş olacaktır (Karagöl, 2011: 18).

İhracata yönelik sanayileşme stratejisine mikro bir çözümle yaklaşmak da mümkündür. Şöyle ki, her şeyden önce, ihracat ile birlikte dış piyasaya açılan firma büyük ölçekte ekonominin sağlamış olduğu fiyat avantajından faydalanmış olacaktır. Böylece, maliyetler düşürülerek üretimde verimlilik artışı sağlanabilecektir. Verimlilik artışı beraberinde dış ticaret kazancı getirecektir. Yine sınırlı olan iç pazardan sınırların ortadan kalktığı dış piyasaya yönelmek, verimlilikle birlikte teknolojinin gelişmesini ve yayılmasını sağlayacak ve firmalar arası rekabet artacaktır. Bütün bunların yanı sıra, elde edilen döviz gelirleri artarak dış ticaret hadlerinde ve ödemeler bilançosunda ülke lehine gelişme sağlanacaktır. Dış ticaret, fayda ve maliyet gibi durumların getirisiyle dış denge ve büyümeyi ileri düzeyde etkileyecektir (Uçan ve Koçak, 2014: 52; Yılmaz, 2010: 246).

Tablo 21. Türkiye'nin Dünya Mal İhracatı ve Mal İthalatı İçindeki Payı

Yıllar	2012	2013	2014	2015
Türkiye'nin İhracatı (Milyar \$)	152,5	151,8	157,6	143,8
Dünya Mal İhracatı (Milyar \$)	17,911	18,301	18,427	16,482
Türkiye'nin Payı (%)	0,85	0,83	0,85	0,87
Türkiye'nin İthalatı (Milyar \$)	238,5	251,6	242,2	207,2
Dünya Mal İthalatı (Milyar \$)	17,911	18,301	18,427	16,766
Türkiye'nin Payı (%)	1,32	1,37	1,31	1,24

Kaynak: TİM, 2016.

Türkiye'nin dünya mal ihracatı ve mal ithalatında aldığı payı gösteren Tablo 21 incelendiğinde, 2012-2015 döneminde, ithalat artışı ihracat artışından fazla olmuş ve 2015 yılında dünya mal ihracatından aldığımız pay yaklaşık binde 9 civarında gerçekleşmiştir. Ekonomi Bakanlığı'nın 2023 Türkiye İhracat Stratejisi Eylem Planı'na göre, 2019 yılında Türkiye'nin dünya ihracatından alacağı payın %1,15; 2023 yılında ise bu payın %1,5 olması hedeflenmektedir. Cari işlemler açığı artmadan dış ticaret

hacminin artırılabilmesi ve dünya ticaretinden alınan payda hedeflenen rakamlara ulaşılabilmesi için her şeyden önce ithalat kalemleri incelenmeli ve sektör bazlı analizler yapılmalıdır. Özellikle de mineral yakıt ve yağlar, elektrikli makine ve cihazlar, motorlu kara taşıtları, demir-çelik, plastik ve mamulleri ile kimyasal ürünler en çok ithalatı yapılan ve toplam ithalat içindeki payı en yüksek olan başlıca fasıllardır. Bu fasılların alt grupları incelenerek, yurt içinde üretimi mümkün olan mamullerin dış alımı azaltılmalıdır. Bunun yanı sıra, dış ticarete hâlihazırda güçlü olduğumuz imalat sanayi, gıda sanayi ve inşaat sanayi sektörlerin yanı sıra savunma sanayi, sağlık ve diğer sanayi ürünlerinin orta ve uzun vadede yurt içinde üretimi gerçekleştirilmeli ve bu sektörlerin uluslararası rekabette güçlenmesi ve küresel pazarlarda aldığı payın artırılması yönünde politikalar izlenmelidir (Karagöl, 2011: 19-22).

Makro ekonomik istikrarın devamlılığı için Kalkınma bakanlığı tarafından hazırlanan 10. Kalkınma Planı (2014-2018) ve Orta Vadeli Program (OVP) (2017-2019)'da Türkiye ekonomisine ilişkin bazı rakamlar hedeflenmiştir. Bu raporlarda yer alan hedefler Tablo 22'de gösterilmiştir. Buna göre, ihracatta ve ithalatta artış beklenirken, dış ticaret açığında da artışın yaşanacağı ve 2019 yılında yaklaşık 69 milyar dolar seviyesinde gerçekleşeceği tahmin edilmektedir. Bunun nedeni, ekonomik büyümeye bağlı olarak, önümüzdeki yıllarda enerji fiyatlarındaki yukarı yönlü artış eğiliminin devam edeceği beklentisidir. Cari açığa bakıldığında ise 2019 yılı itibariyle azalma eğiliminde olacağı görülmektedir. Dış ticaret açığı artarken cari açığın azalması açığın, cari hesabın daha çok diğer kalemlerle finanse edileceğini ifade etmektedir.

Bir diğer önemli tahmin ise büyümenin artacağı ve 2019'da %5,5 civarında gerçekleşeceği'dir. Tablo 22'ye bakıldığında cari açıktaki azalma eğilimi ve büyümedeki artış eğilimi, büyümenin dış talebe bağlılığının azalmasını göstermesi bakımından olumlu bir işaret olarak kabul edilebilir. Çünkü OVP raporunda söz konusu büyüme rakamlarına, üretken alanlara yönelik yatırımların desteklenmesi ve daha çok yurt içi tasarruflarla finanse edilmesi yoluyla ulaşılabileceği öngörülmektedir. Yine kriz göstergelerinden biri olan cari açığın GSYH'ya oranında da 2019 yılına kadar düşüş beklenmektedir. Bu durum yüksek cari açığa bağlı kırılgan yapının ve kriz riskinin azalmasını göstermesi bakımından önemli bir öngördür.

Tablo 22: Türkiye'nin 2017-2019 Dönemi Makro Ekonomik Hedefleri

Yıllar	2017	2018	2019
GSYH (%)	5,5	5,5	5,5
İhracat (Milyar \$)	153,3	170,9	193,1
İthalat (Milyar \$)	214,0	236,9	261,8
Dış Ticaret Dengesi (Milyar \$)	-60,7	-66,9	-68,7
Cari Hesap (Milyar \$)	-32,0	-31,7	-31,2
Cari Açık/GSYH (%)	-4,2	-3,9	-3,5

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı OVP (2017-2019), 2016: 19.

Türkiye'nin OVP raporunda hedeflediği cari açık ve büyüme hedeflerine ulaşabilmesi için cari açık vererek gerçekleşen ekonomik büyümenin önüne geçerek, büyümeyi ihracata paralel bir şekilde sürdürmeye devam etmesi gerekir. İhracat stratejisinde ise teknolojik, yenilikçi ve marka özelliği taşıyan ürün ve hizmetlerin desteklenmesi başta olmak üzere, ihracat yapan firmalara pazara giriş kolaylıklarının ve pazar çeşitliliğini artıran imkânların geliştirilmesi, özellikle dış talebi yüksek olan, bilgi ve teknoloji içeren ürünlerin üretilmesi ve stratejik yatırımların desteklenmesi gerekmektedir (Aras ve Öztürk, 2012: 99-100).

3.1.2. Seçici İthal İkameci Sanayileşme

Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğu üretimlerinde ithal girdiyi yüksek oranda kullanmaları ve ithalata dayalı bir büyüme yapısına sahip olmalarından dolayı, büyüme oranlarındaki artışlar cari işlemler dengesinde bozulmalara yol açmıştır. Ekonomik büyüme üretimin artmasına bağlıdır. Türkiye'de ise üretim çoğunlukla ara mal ve sermaye mallarının dışarıdan ithal edilmesiyle sağlanmaktadır. Türkiye'nin üretim yapısında ithal girdi belirleyici bir rol oynamakta ve artan ara mal ithalatı, dış ticaret açığı kanalıyla cari açığı beslemektedir.

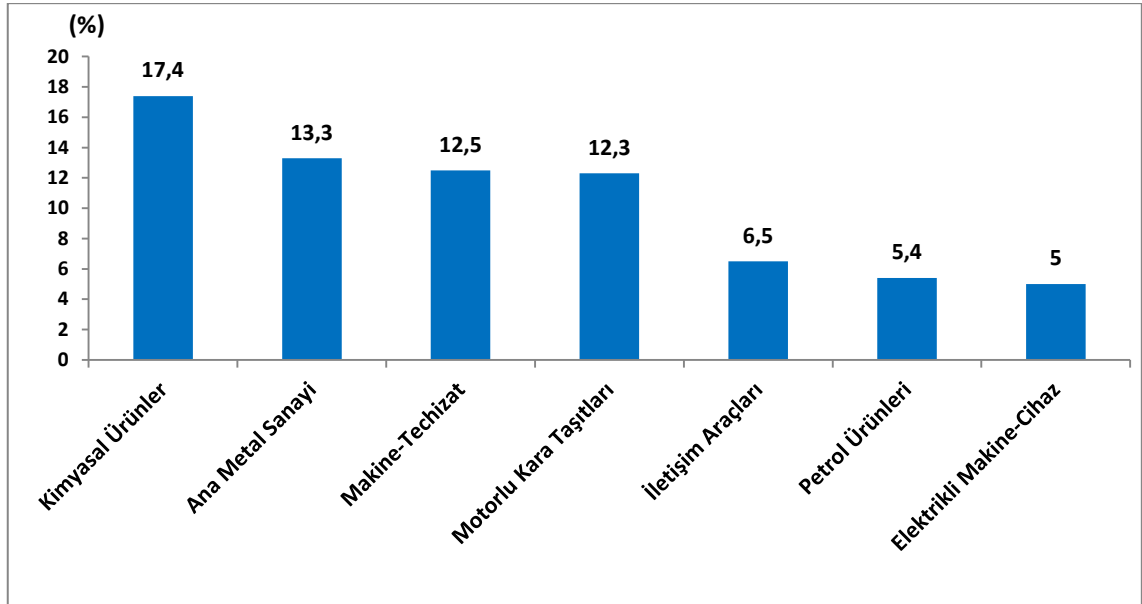
İmalat sanayi üretimi aşamasında kullanılan hammadde ve ara malların nereden karşılandığı önemli bir konudur. Kullanılan girdilerin yurt içindeki üretici firmalardan sağlanması, oluşturulan katma değerün ülke içinde kalmasının yanı sıra, bu sektörlerde yapılacak yatırımlarla rekabet güçlerinin artırılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak kullanılan girdilerin yurt dışından sağlanarak üretim yapılması, elde edilecek katma değerün yurt dışında kalmasına neden olacaktır. Bu durum ise cari açığı artıracak gibi

tüketim ve ara malı üreten yurtiçi firmaların uluslararası rekabet gücünü de zayıflatacaktır (Genç, 2016: 8).

Üretim için gerekli olan ara malın yurt dışından ithalinin yüksek olması, ilgili sektör açısından gelir kaybına neden olmakla beraber, ulusal ekonomi açısından da döviz transferine sebep olmaktadır. Söz konusu bağımlılığın bir diğer olumsuz etkisi ise üretimin, girdinin tedarik edildiği ülke veya bölgelerdeki belirsizliklerden ve emtia fiyatlarındaki dalgalanmalarından etkilenmesi durumunun ortaya çıkmasıdır.

Artan cari işlemler açığı probleminin giderilebilmesi için ithalat bağımlılığına yol açan bileşenlerin ele alınması gerekmektedir. Türkiye'nin yıllar itibariyle ithalatının geniş ekonomik gruplara göre dağılımını gösteren Tablo 12'de yer alan veriler incelendiğinde, ithalatın mal gruplarına göre dağılımında ilk sırayı ara mal ithalatı, daha sonra ise sırasıyla sermaye malı ithalatı ve tüketim malları ithalatı almaktadır. 2012 yılından itibaren ara malı ithalatında azalışın görüldüğü Tablo 12'de 2016 yılında %67,6 oranında ara malı ithalatı yapılmıştır ki bu, yapılan her yüz birimlik nihai mal veya ihraç malı üretimi için yaklaşık 68 birim ithalat yağıldığını göstermektedir.

Şekil 15: İmalat Sanayi İthalatında En Fazla Paya Sahip Sektörler (2016)

Kaynak: TÜİK, 2017, Uluslar Arası Standart Sanayi Sınıflaması (ISIC) verileri ile hesaplanmıştır.

Türkiye'nin imalat sanayi yapısı incelendiğinde, özellikle de büyümekte olan sektörlerin ara mal ithalatında bağımlılığının yüksek olduğu görülmektedir. İthal girdi oranına en fazla sahip olan sektörler ise şekil 15'te yer almaktadır. Buna göre, Şekil 15 incelendiğinde, 2016 yılı itibariyle imalat sanayi ithalatından en fazla payı %17,4 ile kimyasal madde ve ürünler alırken bunu sırasıyla, %13,3 ile ana metal sanayi, %12,5 ile makine ve teçhizat, %12,3 ile motorlu kara taşıtları ve %6,5 ile radyo-TV-haberleşme ve iletişim araçları takip etmektedir. Söz konusu ilk beş sektörün imalat sanayi toplam ithalatından aldığı pay %62 iken, ilk yedi sektörün aldığı pay %72,4'tür. Diğer ulaşım araçları, tıbbi cihaz ve optik aletler ile plastik ve kauçuk ürün sektörleri de dâhil edildiğinde, ilk on sektörün imalat sanayi ithalatından aldığı pay %82'ye ulaşmaktadır.

TÜİK tarafından 2017 yılında yayınlanan Dış Ticaret Raporunda Türkiye'nin imalat sanayi ithalatının teknolojik yapısı incelendiğinde yüksek teknoloji ürünlerin payı %16,5'tir. İthalatın %14,8'i düşük teknolojlili ürünler, %25,6'sı orta-düşük teknoloji ürünler ve %43'ü orta-yüksek teknolojlili ürünlerden oluşmaktadır. Türkiye açısından önemli olan bu sektörlerden gerek temel eczacılık ürünleri, bilgisayar ve elektronik ürünler ile optik ürünlerin imalatından oluşan yüksek teknolojlili ürünlerin; gerekse motorlu taşıtlar, makine ve cihazlar ile kimyasal ürün imalatını içeren orta-ileri teknolojlili ürünlerin ithalatında gerekli olan ara malların, yerli üretimini teşvik etmek suretiyle karşılanması, dış ticaret açığının azalmasını ve sektörlerin uluslararası rekabet gücünün artmasını sağlayacaktır (Genç, 2016: 32).

Ara malı kullanımında ithal bağımlılığın azaltılması için, Şekil 15'te yer alan sektörler ithal bağımlılığının yüksek olması nedeniyle dikkate alınması gereken sektörlerin başında yer almaktadır. Özellikle de bu sektörlerin ihtiyaç duyduğu hammadde ve ara malın, nereden karşılandığı önemli bir konu iken, yurt içinden tedarik edilebilmesi noktasında izlenecek politikalar da Kalkınma Bakanlığının 2017-2019 dönemi için yayınladığı OVP Raporunda ve Ekonomi Bakanlığının 2013-2015 dönemi için yayınladığı Girdi Tedarik Stratejileri Eylem Planında belirlenmiştir. Buna göre, öncelikle ara malda ithalat bağımlılığı yüksek olan sektörlerin ihtiyaç duyduğu ara malların yurt içinde üretiminin sağlanacağı ve bunun için yatırımların yapılacağı, özellikle de yurt içinde hiç üretimi bulunmayan veya yetersiz olan ürünlerin yatırımlarına ağırlık verileceği belirtilmiştir. Ayrıca ülkemizde üretimi mümkün

olmayan ya da rezervi bulunmayan stratejik hammadde ve maden tedarikinde de girdinin ucuz maliyetle sağlanması yönünde ülke ya da firmalarla anlaşmalar sağlanması ve yerleşik sanayicilerimizin bu amaçla yurt dışında yapacağı yatırımların desteklenmesi de raporlarda vurgulanan bir diğer önemli politikadır. Girdi tedarikinde yurt içi kullanımının özendirilmesi sağlanırken, geri dönüşüm sektörlerinin de geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece özellikle de ana metal sanayi, motorlu taşıtlar sanayi ve kimyasal ürünler sanayi sektörlerinin ithal ara mal talebine olan bağımlılığının azaltılması yönünde önemli bir katkı olacaktır. Yine, imalat sanayi sektörlerinin rekabet güçlerini artırılabilmesi için tarım ve hizmetler sektörleri ile kendi alt sektörleri arasındaki entegrasyon güçlendirilmesi sağlanacaktır (OVP, 2016: 10-15).

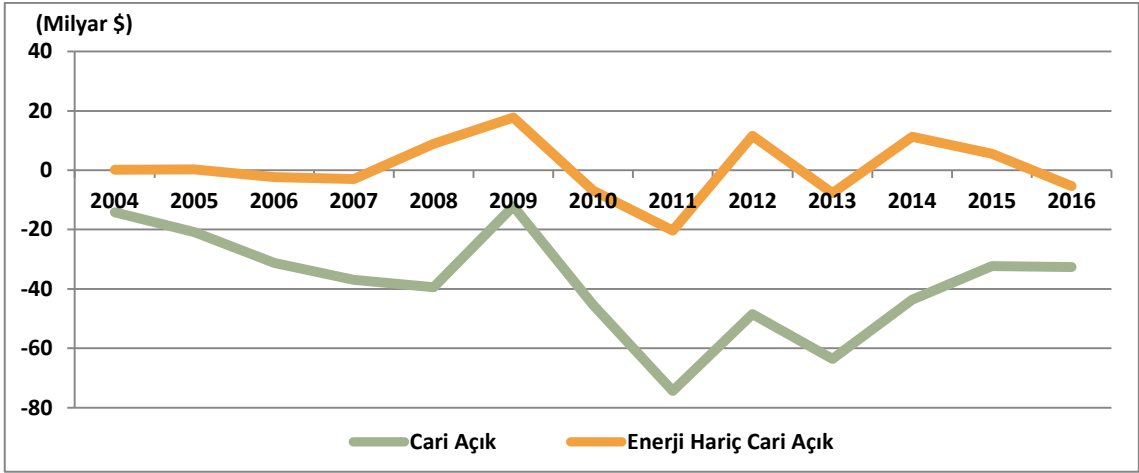
3.2. ENERJİDE DIŞA BAĞIMLILIĞIN AZALTILMASI

Türkiye ekonomisinde cari açığa neden olan en önemli faktörlerin başında, enerjide dışa olan bağımlılık gelmektedir. Üretim sürecinde temel girdi olan enerji sektöründe yaklaşık %75 oranında görülen dışa bağımlılık, dış ticaret açıkları kanalıyla cari işlemler açığını beslemektedir. Türkiye ekonomisi büyüdükçe enerji tüketimi artmakta ve bunun ithalatla karşılanması ise cari açığı yükseltmektedir. Bu sorun özellikle de Türkiye ekonomisinin dışarıya açıldığı dönemlerden itibaren günümüze kadar süregelen bir konu olmuştur. Şöyle ki enerji talebi, 1990'dan 2015 yılına kadar yaklaşık %145 oranında artmış; ancak söz konusu bu talep artışını karşılayacak enerji üretim düzeyi sadece %22 oranında artış kaydedebilmiştir. Başka bir ifadeyle 1990 yılında enerji talebinin yaklaşık %48'i yerli üretim ile karşılanırken; 2015 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık %25 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Enerji ithalinin cari açığı yükseltmesindeki en büyük neden, ham petrol ve doğalgaz fiyatlarında yaşanan sürekli artışlardır. Enerji fiyatlarının yükselmesi, üretim maliyetini artırırken, üretim sektörünün yaptığı ithalatın maliyetini de yükseltmektedir (Doğan ve Bayraç, 2014: 103-105). Özellikle, 2000'li yıllardan sonra fiyat artışlarının etkisiyle, enerji ithalatı cari açık içinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Şekil 16'da da gösterildiği gibi, cari açık sorununun belirgin olarak artmaya başladığı 2004-2016 dönemine bakıldığında, paralel seyreden bir yapı söz konusudur ve cari açıktan enerji ithalatı çıkartıldığında sorunun neredeyse kalkacağı görülmektedir.

Şekil 16. Türkiye’de Enerji İthalatının Cari Açık Üzerindeki Etkisi

Kaynak: EPDK 2016 ve TCMB 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Türkiye'nin enerji tüketimi, büyüyen ekonomisi ile birlikte artarak devam etmektedir. Enerji ihtiyacının büyük bir kısmını dış pazarlardan karşılayan Türkiye, yerli kaynaklarını kullanma yolunda da çalışmalar yürütmektedir. Bu yönde yürütülen faaliyetler kapsamında, fosil kaynaklardan kömüre yönelik çalışmalar ön plana çıkmıştır. 2016 yılında düzenlenen 1. Kömür Eylem Çalıştayı çerçevesinde yerli kömür üretimine yönelik yatırımlara hız verileceği vurgulanmış ve hali hazırda 10 bin MWh olan kurulu gücün 30 bin MWh kadar çıkartılabilecek kadar kömür rezervlerinin olduğu belirtilmiştir (Karagöl, Kaya, Koç, 2017: 5).

Ülkemizin, en fazla ihtiyaç duyduğu önemli enerji kaynaklarından olan petrol doğal gazın, öncelikle yurt içi kaynaklardan sağlanması amacıyla kara alanlarımızın yanı sıra son yıllarda özellikle denizlerimizde, başta Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) olmak üzere yerli ve yabancı şirketler tarafından arama ve sondaj faaliyetleri artarak devam etmektedir. Ülkemizin yeterince aranmamış basenlerinde ve Karadeniz ile Akdeniz'deki deniz sahalarında yapılan çalışmalar sürmektedir. Bunun yanında, TPAO tarafından Karadeniz ve Akdeniz'de (İskenderun, Kıbrıs, Mersin, Antalya açıkları) hali hazırda devam eden sismik ve jeolojik çalışmalar neticesinde bölgenin hidrokarbon potansiyeli hakkında önemli bulgular elde edilmiştir (BOTAŞ, 2015: 14). Çalışmaların devamlılığı, sürdürülebilir büyüme ve kalkınma hedefleyen Türkiye ekonomisi için önemlidir. Enerjide dışa bağımlılığın azaltılması için devletin desteğiyle alternatif enerji kaynakları oluşturmak amacıyla Ar-Ge çalışmaları yapılarak

ve özel sektörün katılımıyla kurulacak Enerji Borsası hayata geçirilerek, enerji yatırımlarının desteklenmesi sürdürülmelidir (Doğan ve Bayraç, 2014: 121).

Son yıllarda gelişmekte olan ülkeler, fosil yakıtların ithalatı sonucu cari açıkların yükselmesinden dolayı alternatif enerji kaynaklarına yönelmeye başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler sınıfındaki yer alan, enerji ihtiyacının yaklaşık dörtte üçünü ithalat ile sağlayan ve enerji tüketiminde dünya sıralamasında ilk 20 ülke arasında olan Türkiye, yenilenebilir enerji kaynakları konusunda önemli bir potansiyele sahip olmasına rağmen güneş, rüzgâr, hidrolik, biyo-kütle ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının yaklaşık %15'inden yararlanmaktadır. Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Ülkemizin geniş arazilerinde yapılan tarım faaliyetleri, biyo-kütle yakımı ve gazlaştırması için önemli bir potansiyel sunmaktadır. Ülkemizin Akdeniz kıyıları gibi bazı bölgelerinde görülen, ortalama hızı yüksek olan rüzgâr akımları, rüzgâr enerjisi üretimi için önemli bir kaynaktır. Yine, uygun iklim koşulları ve özellikle de ülkemizin güney bölgeleri, güneş enerjisi üretimi için uygun sahalardır. Ayrıca Türkiye jeotermal enerji açısından da zengindir. Mevcut hidroelektrik santraller (HES)'in, var olan mevcut potansiyelinin yaklaşık %30'u kullanılmaktadır. Dolayısıyla ülkemizde HES açısından kullanılacak büyük bir potansiyel vardır (EPDK, 2016: 38). Yenilenebilir enerji kaynakları noktasında görünüm böyleyken, Türkiye'de cari açığın enerji açığı olarak bilinmesi, yenilenebilir enerji kaynakları konusunda çalışmaların hızlanmasını zorunlu hale getirmektedir.

Bu doğrultuda, EPDK tarafından 2014 yılında yayımlanan Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planında 2023 yılı için bazı hedefler belirlenmiştir. Mevcut durumda Türkiye'de yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik üretiminde aldığı pay 2014 yılında yaklaşık %21'dir. 2023 yılına kadar bu payın en az %30'a çıkartılması hedeflenmektedir. Bu hedefler doğrultusunda, teknolojik imkânların ve mali desteklerin sağlanması halinde 2023 yılında toplam enerji talebinin %20'sinin yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanması mümkün olabilecektir. Söz konusu rapora göre, 2023 yılı için beklenen toplam elektrik üretimi 424 GWh'dir. 2023 yılında yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilen elektrik miktarı ise 127 GWh'dir. Bu Türkiye için önemli bir orandır çünkü yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilen elektrik miktarı, yıllık 4 milyar dolar değerindeki doğal gaz ithalatını önleyecektir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji kaynaklarının ülke ekonomisine katkısı ve cari açığa etkisi göz ardı edilemez

derecede önemlidir. Çünkü Şekil 17’de de gösterildiği gibi, Yenilenebilir Enerji Kaynakları (YEK) ile 2023 yılı için hedeflenen elektrik üretimi eğer 2016 yılında gerçekleşmiş olsaydı cari açık 32,6 milyar dolardan 28,6 milyar dolara gerilemiş olacaktı. Diğer bir ifadeyle 2016’da cari açık probleminin yaklaşık %12’si giderilecekti.

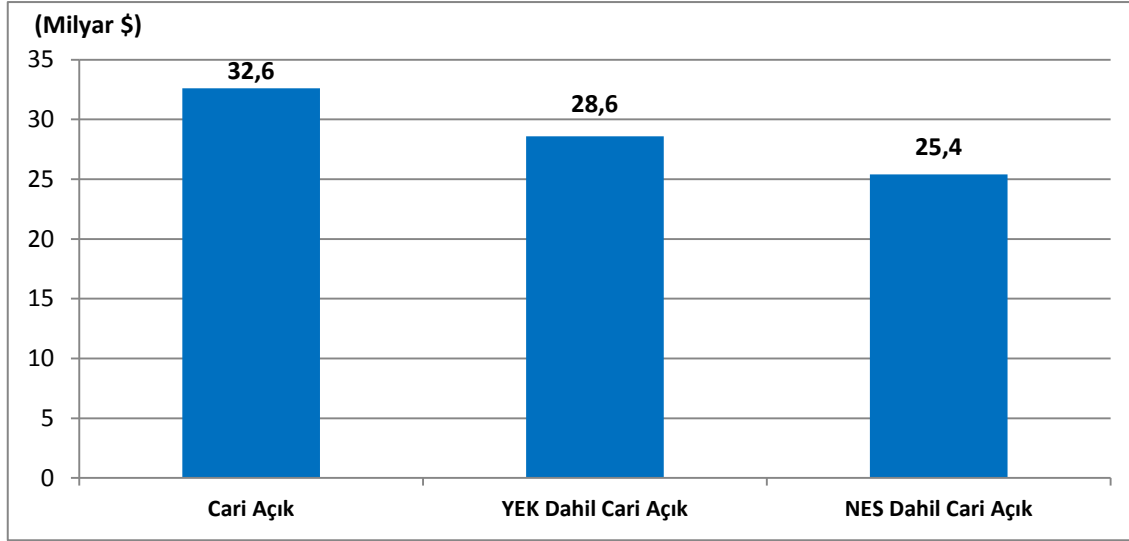
Enerji ithalatı içerisinde en fazla payın doğalgaz ve petrol olduğu ve özellikle de ithal edilen doğal gazın %50’nin elektrik üretiminde kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin elektrik üretimi için sadece yenilenebilir kaynaklara değil aynı zamanda alternatif kaynaklara da ihtiyacı vardır. Çünkü Türkiye ekonomisi için cari açığı azaltmanın yolu büyük ölçüde enerji ithalatını azaltmaktan geçmektedir. Bu noktada doğal gaza ikame olabilecek en önemli kaynak nükleer enerjidir. Bu gün dünyada çoğu ABD, Rusya, Çin ve Fransa olmak üzere 450 nükleer güç santrali vardır ve dünya elektrik üretiminin yaklaşık %11’ini karşılamaktadır. Ayrıca 60 tane nükleer reaktör inşa halinde olup; 164 reaktörün daha yapılması planlanmaktadır. Türkiye’de ise nükleer enerji çalışmaları 2010 yılında Rusya ile Akkuyu; 2013 yılında Japonya ile Sinop nükleer santrallerinin kurulması yönünde anlaşmaların imzalanması ile başlamıştır. Nükleer enerji çalışmaları Mersin-Akkuyu ve Sinop’ta hali hazırda devam etmekte olup 2023 yılında üretime geçmesi planlanmaktadır (Karagöl, Kaya ve Koç, 2016: 10).

Ayrıca nükleer enerji bazı yönlerden fosil kaynaklara göre avantajlı gelmektedir. Şöyle ki, 1 kg uranyumdan elde edilecek enerji için 3,000,000 kg (3000 ton) kömür veya 2,700,000 litre (2700 m³) petrol gerekmektedir. Bu kadar az miktarda uranyum kaynağından yüksek oranda enerji üretildiği için nükleer enerjinin atık miktarı da fosil yakıtlara oranla daha az olacaktır. Ayrıca, nükleer güç santralinde az miktarda yakıt ile yüksek miktarda enerji üretimi imkânı, santrallerde kullanılan yakıtın uzun yıllar enerji ihtiyacını karşılamasını sağlayacaktır (EPDK, 2016: 6).

Nükleer Enerji Santralleri (NES), ülkemiz için enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerji bağımlılığının ve cari açığın azaltılması bakımından büyük önem taşımaktadır. 2023 yılında Akkuyu Nükleer santralının ve Sinop santrallerinin ilk ünitelerinin tamamlanıp devreye girmesiyle yılda yaklaşık 70 milyar KWh elektrik üretilmesi öngörülmektedir. Bu miktarda elektriği, doğal gazdan elde etmek için yaklaşık 16 milyar m³ doğalgaz ithalatına karşılık 7,2 milyar dolar ödenmesi gerekmektedir. Santrallerin kullanım ömrü ise 60 yıl olacak şekilde planlanmıştır.

Böylece, yaklaşık 70 milyar KWh üretim kapasiteli Akkuyu ve Sinop Santralleri devreye girdiğinde günümüz fiyatıyla yıllık yaklaşık 7,2 milyar dolar tutarında doğal gaz ithalatından ülkemiz kurtulmuş olacaktır. Devreye giren iki santralin yıllık nükleer yakıt gideri ise sadece 720 milyon dolar olacaktır (EPDK, 2016: 4). Bu rakamlar nükleer enerjinin Türkiye ekonomisi için gerekliliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Çünkü Şekil 17’de de gösterildiği gibi eğer NES, 2016 yılında elektrik üretimine başlasaydı cari açık, yıllık 7,2 milyar dolar azalmış olacaktı. Bu, cari açığın 2016 yılı için 32,6 milyardan 25,4 milyara gerilemesi demek olur ki, cari açık probleminin yaklaşık %22’nin giderilmesi anlamına gelir.

Şekil 17: YEK ve NES Enerji Üretiminin Cari Açığa Etkisi (2016*)

Kaynak: EPDK 2014 ve EPDK 2016 verileri ile oluşturulmuştur.

*YEK ve NES rakamları 2023 yılı için hedeflenen rakamlardır. Söz konusu bu rakamlar 2016 yılı cari açığı için hesaplanarak değerlendirilmiştir.

Cari açık içindeki enerji payının azaltılmasına yönelik yapılan çalışmalardan bir diğeri de biyo-yakıtlar ile ilgilidir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu, yerli biyo yakıtların üretiminin teşviki amacıyla akaryakıtta tarımsal ürün katkısı konusunda yerli katkı ilave zorunluluğu getirmektedir. Türkiye’nin petrol ihtiyacının çok büyük bir kısmının ithalat yoluyla karşıladığı dikkate alındığında, bu karar sayesinde, yerli tarım ürünlerinden elde edilecek biyo-yakıtlar enerjide dışa bağımlılığı azaltacak ve tarımsal üretim ile hayvancılık da desteklenmiş olacaktır (Karagöl, 2011: 22).

Enerjide dışa bağımlılık sadece ekonomik açıdan değil, siyasi açıdan da önemli bir konudur. Enerjinin yüksek oranda yurtdışı kaynaklardan sağlanması ulusal güvenlik

zafiyetine yol açabilecek bir durumdur. Türkiye’de son yıllarda, bu konuda önemli adımlar atılmış ve özellikle de enerjinin sınırlı sayıda ülkeden temin edilmesinin doğurabileceği riski azaltma yoluna gidilmiştir. Enerji arz güvenliğinin sağlanmasında Rusya, Katar, Azerbaycan gibi ülkelerle küresel enerji ticaretine yön verecek adımlar atılmıştır. Böylece tek bir coğrafya ve bölge ile yakınlaşmaktan ziyade, kendisine yakın ve uzak olan tüm coğrafyalar ile temas kurmaya başlanmış ve enerji arz güvenliğini sağlama çalışmalarının yanında kaynak çeşitlendirme konularında da stratejik adımların atılması sürdürülmüştür (Karagöl, Kaya, Koç, 2016: 5). Öte yandan çevremizde, enerji ithal ve ihraç eden ülkelerin olması, Türkiye’nin enerji piyasasında yaşanan gelişmeler karşısında aktif olmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye, dünyanın en çok enerji talep eden bölgesi ile en yoğun enerji kaynaklarının bulunduğu bölge arasındaki doğal köprü görevinin ortaya çıkardığı jeopolitik konum avantajı ile petrol ve doğalgaz gibi geleneksel enerji kaynaklarına daha düşük maliyetlerle ulaşımını sağlayacak enerji kaynaklarının transferi ve işlenmesi gibi alanlarda işletme ortaklığı gibi çok uluslu iş birlikteliklerini zorlamaya devam etmelidir (Uysal, Yılmaz ve Taş, 2015: 63).

Sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma için gelecek dönemin öncelikli enerji kaynaklarını ve enerji politikalarını bu günden öngörebilmek son derece önemlidir. Bu noktada öncelikle, yenilenebilir enerji kaynaklarının hayata geçirilebilmesine yönelik oluşturulacak projeler için kamu destekli bütçeler oluşturmalıdır. Yeşil fon olarak da değerlendirilen söz konusu bütçelerle özel kesimin yenilenebilir enerji yatırımları uzun vadelerle kredilendirilmeli, ilgili teknolojiyi kuracak ve geliştirecek yatırımcılara destek ve teşvikler sağlanmalıdır. Söz konusu teknolojilerin geliştirilmesinde üniversiteler ve araştırma merkezleri de sürecin içerisinde yer almalıdır (Demir, 2013: 11-12).

Türkiye başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin birçoğunun enerji kompozisyonunda yenilenemeyen enerji kaynaklarından yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru bir dönüşüm gerçekleştirmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü Türkiye gibi ülkeler yerli enerji kaynaklarından daha etkin ve yüksek düzeylerde nasıl yararlanacakları konusunda alternatifler geliştirmemeleri durumunda önümüzdeki dönemde çok daha yüksek düzeylerde cari açıklarla yüzleşmek durumunda kalacaklardır. Kısa sürede geleneksel enerji kaynaklarından, güneş, rüzgâr ve biokütle gibi önemli yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimine geçiş kolay olmamakla birlikte bu dönüşüme yönelik fizibilite çalışmaları hızlanmalı, üretim yapısında ve tüketim

kalıplarında yeni nesil enerji kaynaklarının kullanımını kolaylaştıracak ortam ve şartlar geliştirilmelidir (Uysal, Yılmaz ve Taş, 2015: 76). Bunun yanında fosil kaynaklara olan bağımlılığı azaltacak nükleer enerji politikalarına ağırlık verilmeli, hali hazırda devam eden projelerin hedeflenen sürede sonuçlandırılması ve üretime başlaması sağlanmalıdır. Enerjinin iktisadi boyutunun yanı sıra dış politikada da bir güç aracı olarak kabul edildiği düşünüldüğünde, Türkiye için enerjide dışa bağımlılığın azaltılmasını bir zorunluluk olarak ortaya çıkarmaktadır.

3.3. SERMAYE HAREKETLERİNE YÖNELİK POLİTİKALAR

Türkiye ekonomisinde 2001 yılından sonra makro ekonomik politikalarla sağlanan istikrar ekonomiye olumlu yansımış, enflasyon kontrol altına alınmış, kamu borcu ve bütçe göstergeleri düzelmiştir. Bankacılık sektöründe uygulamaya konulan yapısal reformlarla, ülke ekonomisinde yaşanan olumlu gelişmelere karşın cari işlemler dengesinde süreç tersine işlemiştir. 2001 yılında 3,8 milyar Dolar fazla veren cari işlemler hesabı, 2002 yılından itibaren ihracattaki azalma, artan enerji fiyatları, ara mal maliyetleri, spekülative sermaye girişleri ve iç talebe bağlı spekülative büyümenin etkisiyle açık vermeye devam etmiştir. Cari açığın artış eğiliminde oluşu ve açığın finansman yöntemi, ekonomiyi kırılgan bir yapıya doğru götürmüştür. Geline süreçte, daha çok kısa vadeli çözümlerle finanse edilen cari açıkta istenilen düzeyde bir gelişme yakalanamamıştır. Bu noktada kısa vadede finansmanın kalıcı çözüm oluşturmayacağı dolayısıyla da uzun vadeli çözümlere daha fazla ağırlık verilmesinin gerektiği yönündeki tartışmalar hali hazırda devam etmektedir.

3.3.1. Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Kontrolü

Türkiye'nin cari açık problemi göz önünde bulundurulduğunda, açığın hangi düzeyde olduğundan çok ekonomide yol açtığı kırılganlıklar daha önem arz etmeye başlamıştır. Uzun vadeli sermaye girişleriyle finanse edilen cari açık, ekonominin kırılganlığını artırmayan bir finansman aracıdır. Ancak kısa vadeli sermaye girişleriyle finanse edilen bir cari açık, taşıdığı ani sermaye çıkışı riski nedeniyle, sürdürülebilir düzeyde olmayacaktır. Türkiye'de Özellikle de 2000 yılı sonrası ülkeye sıcak para girişini teşvik etmek için "yüksek faiz-düşük kur" politikasının uygulanması, cari işlemler açığını 2000 yılı öncesi dönemlere göre daha fazla etkilemiştir. Bu dönemde

döviz kurunun düşük olması, ithalat artışına yol açmış ayrıca, ihracatta başarılı pek çok sektörün rekabet gücünü zayıflatarak net ithalatçı konuma geçmesine sebep olmuştur. Böylece, yerli girdilerden ithal girdilere doğru kayan üretim süreci dış ticaret açığı kanalıyla cari işlemler açığını artırıcı etkiye yol açmıştır (Doğan ve Bayraç, 2014: 100).

Kısa vadeli sermaye, vadesi bir yıla kadar olan özel ve resmi nitelikteki uluslar arası sermaye hareketlerine denilmektedir. Piyasalara ani giriş çıkış yapabilmesi nedeniyle “sıcak para” yada “spekülatif sermaye” olarak ta adlandırılır (Organ ve Berk, 2016: 4). Kısa vadeli sermaye akımları, kur ve faizlerdeki değişmelere karşı oldukça hassas olup bir ülkeden diğerine kolayca hareket edebilmektedir. Çünkü Faiz haddinin döviz kuru gelişmesini seyrettiği ve aralarındaki farkın makul büyüklükte olduğu durumlarda faiz arbitrajı, yatırımcılar için avantajlı gelmektedir. Bu nedenle özellikle dış borçlarını ödemede zorlanan ülkeler ya da cari açık problemi yaşayan ülkeler, faiz oranlarını yükseltip sermayenin döviz kurları üzerinde etkili olmasını sağlayarak fonların ülkeye girişini özendirirler. Kısa vadeli sermaye girişleri her ne kadar cari açığın finansmanına katkıda bulunarak ödemeler dengesizliklerinin giderilmesine yardımcı olsa da, barındırdığı riskler de fazladır. Şöyle ki, sermaye girişleri döviz kurunu düşürerek ithalatın artmasına ve dış ticaret dengesinin olumsuz etkilenmesine neden olabilir. Yine herhangi bir gelişme karşısında ülkeyi hemen terk ederek kurlarda ve rezervlerde beklenmedik dalgalanmalara yol açabilmekte ve böylece para politikasının etkinsizliği de dâhil, finansal olumsuzlukları beraberinde getirebilmektedir (Aslan, ve Diğerleri, 2014: 17-18).

Türkiye’de cari açığın finansmanında kısa vadeli sermaye akımlarının katkısı oldukça fazladır. Bu durum, DYY miktarı istenen düzeyde olmayan Türkiye ekonomisini spekülatif risklerle karşı karşıya kalma ihtimalini yükseltmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Tefik Güngör 2015 tarihli yazısında¹⁶, Türkiye’ye 2014 yılında 131 milyar dolar sıcak para geldiğini, bu paranın 62 milyar dolarının borsaya, 52 milyar dolarının hazine bonolarına, 17 milyar dolarının ise para piyasasına yöneldiğini belirtmiştir. Bu sıcak paranın en sıcak kısmının para piyasasında ve mevduat hesaplarında olduğunu belirten Güngör, sıcak paranın ülke ekonomilerinin ihtiyacını karşıladığı kadar, kadar tedirgin ettiğini de vurgulamaktadır. Ancak, Türkiye’ye 2012 yılında 155

¹⁶ <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiye039de-sicak-para-olarak-tanimlanabilecek-doviz-miktari-131-mil/22617> ,Erişim Tarihi: 25.7.2017.

milyar dolar, 2013 yılında 125 milyar dolar, 2014 yılında ise 131 milyar dolar sıcak para geldiğini, küresel ekonomideki karışıklığa rağmen tehlike oluşturacak düzeyde bir sıcak para çıkışının yaşanmadığını da yazısında belirtmiştir.

Türkiye'nin spekülâtif sermaye hareketliliğine yol açmayacak bir şekilde faiz ve kur politikası izlemesi gerekir çünkü, sıcak para akımları başlangıçta gittiği ülkede kısa süreli sermaye bollaşmasını ve piyasaların canlanmasını sağlarken; sonrasında ulusal paranın aşırı değer kazanmasına ve dış dengesizliklere yol açmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin sermaye yetersizliği problemini gidermek için başvurduğu, riskli bir yoldur. Türkiye, sıcak para akımlarının yol açtığı riskleri aza indirmek için faiz oranlarında değişikliğe gitme veya sıcak para akımlarını vergilendirme ya da sınırlandırma gibi alternatif önlemleri gündeminde tutmalıdır. Bu yollarla, sermaye hareketleri denetlenmeli, paranın uzun vadede ülke içinde kalması sağlanmalı, çıkması halinde oluşturacağı olumsuz etkiler en aza indirilmelidir (Cengiz ve Karacan, 2015: 339; Organ ve Berk, 2016: 17).

3.3.2. Ekonomik İstikrar ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Türkiye ekonomisinin büyüme ve kalkınmasında ekonomik yatırımlar oldukça önemlidir. Yatırımın yapılabilmesi için yurt içi tasarrufuna ihtiyaç vardır. Ancak yeterli sermaye birikimine sahip olmayan ülkeler sermaye ihtiyacını ya borçlanma ya da doğrudan yabancı yatırımlar şeklinde karşılama yolunu seçmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda iç tasarruf yetersizliği ve dış borçlanmanın zorluğundan dolayı DYY önemli hale gelmiştir. Bu alanda yapılan akademik çalışmalar, DYY'nin ev sahibi ülkenin milli gelirine, sermaye birikimine ve istihdamına katkı sağlama, ihracat ve dış ticaret hacmini yükseltme, teknoloji açığını kapatma ve rekabet gücünü artırma şeklinde önemli etkiler doğurduğunu göstermiştir. DYY'lerin gidilen ülke ekonomilerini etkilemede önemli bir paya sahip olmasından dolayı, zaman içinde uluslar arası ölçekte çalışan firmalar, üretimlerinin tümünü veya belli aşamalarını avantajlı buldukları ülkelerde üretmeyi tercih etmişler, buna karşılık ekonomik büyümelerini artırmak isteyen Türkiye ve diğer birçok gelişmekte olan ülke de dışa açık sanayileşme politikalarını benimseyerek DYY'nin ülkeye girişini desteklemeye başlamışlardır (Şahin, 2015: 160).

DYY çekme güdüsünün arkasında yatan temel nedenlerden birisi de istihdam oluşturuvcu etkilerinden faydalanabilmektir. DYY'nin yurt içi istihdam üzerindeki etkileri doğrudan ve dolaylı olarak kendini göstermektedir. Özellikle de yurt içi rekabetin olmadığı bir alanda yeni bir işletme kurulması şeklinde yapılan DYY, doğrudan etkileri nedeniyle istihdam oluşturmaktadır ve üretimi artırmaktadır. Aynı zamanda DYY, ileri ve geri sektörel bağlantıları nedeniyle yerel istihdam üzerinde dolaylı olarak da etkiler oluşturmaktadır (Saray, 2011: 383).

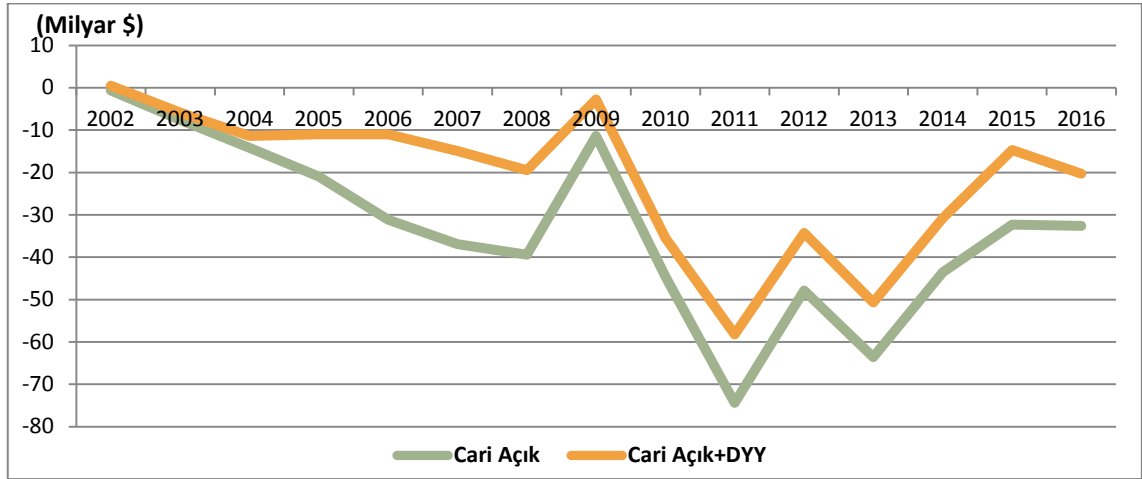
Artan nüfusu, büyüyen pazarı ve serbest piyasa ekonomisiyle gittikçe gelişen Türkiye de, önemli miktarda DYY çekme potansiyeline sahip bir ülkedir. 2000'li yıllardan sonra Türkiye'ye gelen DYY akımlarında önceki döneme göre ciddi oranda artışlar olmuştur. Ancak, cari açığın finansmanındaki payı ve Türkiye sanayisinin ithalata bağımlılığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda en yararlı ve verimli yatırımlar imalat sanayi sektörüne yapılacak yatırımlar olacaktır. Bu amaçla gelen DYY, ülke için önemli olan yeni teknoloji, daha gelişmiş organizasyon yöntemleri, pazarlama teknikleri ve uluslar arası piyasalara ulaşma olanakları gibi avantajlar sunarak yurt içi yatırımları harekete geçirebilmekte, ara malı veya yatırım malı üretimine katkıda bulunarak ülke üretiminin ve ihracatının artmasına ithalat bağımlılığın azalmasına yardımcı olabilmektedir (Açıklan, 2009: 2; Ayaydın, 2010: 11).

Cari açığın bir nedeni de DYY gerçekleştiren müteşebbislerin yaptıkları kar transferleridir. DYY sahipleri, elde ettikleri karların bir kısmını veya tamamını uzun dönemde kendi ülkelerine göndermektedir. Bu transferler ev sahibi ülkeden döviz çıkışına neden olmakta ve ülkenin cari işlemler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak, DYY'yi gerçekleştiren firmanın elde ettiği karı, yine ev sahibi ülkede fiziki yatırıma dönüştürebilecek koşulların sağlanması sayesinde, kar transferleri yoluyla artan cari işlemler açığının önüne geçilebilecek, yeni yatırımlarla ülkede istihdamın oluşmasına ve ekonomik büyümeye katkı sağlanacaktır.

DYY'nin neden olduğu bu olumsuz etkiye rağmen, Türkiye'de cari açığın finansmanı ağırlıklı olarak DYY ile sağlanmaktadır. 2015 yılında cari açığın yaklaşık %54'ü, 2016 yılında ise yaklaşık %38'i DYY ile karşılanmıştır. Cari açığın yaklaşık üçte birinin DYY ile karşılanması özellikle de dünya ekonomisinde yaşanan belirsizliklerden dolayı sermayenin güvenli liman arayışı içerisinde olduğu bir

dönemde, Türkiye ekonomisi için olumlu bir gelişmedir. Şekil 18’de Türkiye’ye gelen DYY’nin cari açık üzerindeki katkısı 2002-2016 dönemi için gösterilmiştir. Buna göre özellikle de 2005-2009 yılları arasında ve 2014 yılı sonrasında DYY’nin cari açık üzerindeki katkısının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Şekil 18. DYY’nin Cari İşlemler Açığına Etkisi

Kaynak: TCMB 2017 ve TÜİK 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

DYY’nin gelmesi için mal piyasasının etkinliği ve piyasanın büyüklüğü de önemli bir konudur. Piyasaya girildiği andan itibaren sağlıklı bir piyasa rekabetinin olabilmesi, piyasanın etkin işlemesi ve malların değişiminin kolay olması için piyasaya yönelik devlet müdahalesinin minimum olması gerekmektedir. DYY’ler için piyasanın büyüklüğü, bir diğer önemli husustur. Büyük piyasalar firmalara ölçek ekonomisinden faydalanma imkânını sunacağı için, üretkenliği de etkileyecektir.

Küreselleşme ile birlikte uluslararası piyasalar, özellikle de küçük ülkeler için, yerel piyasaların ikamesi haline gelmiştir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler büyüme ve kalkınma sürecinde sermaye kısıtı problemi yaşamaktadırlar. Ancak gelişmiş ülkeler gerek sermaye birikimi açısından gerekse bilgi ve teknoloji açısından daha fazla donanıma sahiptir. DYY sahipleri gittikleri ülkelerde götürdükleri işletmecilik bilgisi ve teknoloji transferi ile ülke üretiminde ve ihracatında artış sağlayacaktır (Turpancı ve Duman, 2014: 7-9).

Cari açığın finansmanına, istihdama ve ekonomik büyümeye olan katkısı göz önüne alındığında Türkiye DYY’den daha fazla faydalanmalıdır. Ancak Türkiye’ye

gelecek DYY'ler satın alma veya birleşme seklinden daha çok; istihdam, teknoloji ve yüksek katma değer oluşturan yeni yatırımlar niteliğinde gerçekleştiğinde, ülke ekonomisine olumlu etkisi daha fazla olacaktır. Bunun yanında, daha fazla DYY çekebilmek için ülkede ekonomik ve siyasi istikrarın da hâkim olması gerekir. Yatırımcı, yatırımını gerçekleştirmeden önce güven arar. Bu bağlamda başta Merkez Bankası olmak üzere hükümete ve siyasi kurumlara da önemli görevler düşmektedir. Bu doğrultuda, ekonomik istikrara yönelik risk unsuru olabilecek yapısal ve makro ekonomik gelişmelerin tespit edilmesi ve tedbirlerin alınması, yatırım ortamının ve olanaklarının iyileştirilmesi, yasal mevzuatların buna uygun hale getirilmesi ve bürokratik engellerin en aza indirilmesi DYY'nin gelmesine önemli katkı sağlayacaktır (Karagöl, 2011: 22). Yatırımcılar, yatırım yapmak istedikleri ülkenin güvenilirliğinin yanında yatırımın getireceği karlılığı da hesaplamak zorundadırlar. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin gerek ulusal gerekse uluslararası ekonomik ilişkilerinde sahip olduğu kredibilite de önem arz etmektedir.

Günümüzde ülkeler ve şirketler fon ihtiyacını her zaman buldukları ülkeden kolayca sağlayamazlar. Ülke dışından fon ihtiyacını karşılayacak ülke açısından, ülkenin sahip olduğu kredi notu çok önemlidir. Bu doğrultuda, uluslararası alanda faaliyet gösteren S&P, Mody's, Fitch Ratings gibi kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkeler için verdiği kredi notları yatırım yapmak isteyen şirketlerin yatırım kararlarını etkileyen önemli göstergelerdir (Kargı, 2014: 351). Kredi derecelendirme kuruluşları verdiği kredi notlarıyla yatırımcılara satın almak istedikleri yatırımın güvenilir olup olmadığını değerlendirir. Yatırımcılar ise bu notlar ışığında yatırımlarına yön verirler ve yüksek kredi notuna sahip ülkelere yatırım yapmayı tercih ederler. Şirketlerin veya ülkelerin bu notları dikkate almasının nedeni yüksek kredi notunun düşük faiz ödeme avantajı sağlamasıdır. Diğer bir ifadeyle eğer ülke ekonomisi riskli ise daha yüksek faiz oranıyla kredi verilirken, kredi notu yüksek olan ülkeye veya şirkete daha düşük faiz oranı ile kredi sağlanmaktadır. Dolayısıyla, şirketler ve ülkeler bu kuruluşların verdiği notlara göre borç almakta veya vermektedir (Tutar ve Diğerleri, 2011: 2).

Dış finansman ihtiyacı yüksek olan Türkiye ekonomisi için de kredi derecelendirme kuruluşlarının verdiği notlar önem arz etmektedir. Yatırım yapılabilir seviyedeki bir kredi notu, daha ucuz ve uzun vadeli finansman imkânları sağlarken,

uluslararası alanda ülkenin veya şirketin saygınlığını artırarak DYY'yi de olumlu yönde etkileyecektir (Haspolat, 2015: 129-134). Bu doğrultuda, Türkiye'nin küresel finansal gelişmeleri takip etmesi ve uluslararası derecelendirme kuruluşları tarafından verilen kredi notlarını dikkatle izlemesi gerekmektedir.

3.4. FAİZ VE KUR POLİTİKALARI

2007-2008 küresel kriz sonrasında cari işlemler açığında yaşanan hızlı artışlar ve kısa vadeli sermaye hareketlerindeki hareketliliğin ve riskin yükselmesi nedeniyle finansal istikrara yönelik kırılganlığın artması merkez bankalarını yeni politika arayışlarına yöneltmiştir. TCMB, özellikle 2010 yılında yüklü bir miktarda gelen kısa vadeli sermaye girişleri nedeniyle TL'de oluşan hızlı değerlenmenin yol açtığı cari açığı artıran artışa önlem olarak para politikasında değişikliğe gitme kararı almıştır. Cari işlemler açığındaki artışı finansal risk olarak gören TCMB, bu genişlemeyi kontrol altına almak için 2010 yılından itibaren yeni politika araçları ve amaçlarını devreye sokmuştur. Bu doğrultuda, fiyat istikrarı sağlama amacının yanında finansal istikrarı sağlama amacını da üstlenmiş, kullandığı para politikası araçlarından olan politika faizi aracının yanına faiz koridoru ve likidite yönetimini de dâhil etmiştir (Çetin, 2016: 86).

TCMB'nin geleneksel para politikası uygulamaları yanında başka araçları da kullanmasının temel sebebi, politika faizindeki bir artışın kur kanalı ile cari açığı daha da artıracığı algısından kaynaklanmıştır. Çünkü politika faizi uygulaması cari işlemler dengesini iki kanaldan etkilemektedir. İlkinde, politika faizinin yükselmesi, dış kaynak girişini artırarak TL'nin değerlenmesine ve cari işlemler açığının genişlemesine neden olacaktır. İkincisinde ise politika faizindeki artış, kredi talebini ve iç talebi daraltacaktır. Türkiye'de iç talep ağırlıklı olarak ithalata dayalı olduğu için, ithalat azalacak ve böylece cari işlemler açığı daralacaktır. Burada TCMB, politika faizini kullandığında ilk etkinin daha baskın çıkacağını ve cari açığın artacağını düşündüğü için, politika faizinin yanında başka politika araçlarını da kullanmayı tercih etmektedir.

TCMB'nin uygulamaya koyduğu alternatif politika, Şekil 19'da da yer aldığı gibi üç kanal şeklinde işleyerek hem finansal istikrarı hem de fiyat istikrarını sağlamayı amaçlar (Esen ve Diğerleri, 2012: 216).

Şekil 19. Politika Faizinin Cari İşlemler Açığını Etkileme Kanalları (Kur ve Kredi Kanalı)

Kaynak: Kara, 2012: 6.

Şekil 19 incelendiğinde, alternatif politikanın ilki politika faizidir. Bu politika aracı, sermaye hareketlerini kontrol altına almak için kullanılmaktadır. İkinci araç olan zorunlu karşılık oranı ise kredi hacmini azaltmasını sağlamaktadır. Üçüncü ve son araç ise faiz koridorudur. TCMB'nin gecelik borç verme ve borç alma faizinin arasında kalan alan "faiz koridoru" olarak tanımlanmaktadır ve piyasa faizleri, faiz koridorunun içerisinde oluşmaktadır. Bu ayağın amacı ise kısa vadeli sermaye hareketlerindeki oynaklığı, kredi genişlemesini ve döviz kurlarının aşırı değerlenmesini engellemektir (Çetin, 2016: 87).

Böylece TCMB 2010 yılından itibaren, konjonktürel gelişmelere paralel olarak devreye soktuğu yeni politika araçları ile cari işlemler açığını ve sermaye hareketleri oynaklığını kontrol altına almaya çalışmıştır. Ancak gelinen süreçte cari açığın hâlihazırda yüksek olması, ekonomideki kırılganlığı sürdürmektedir. Sermaye hareketliliğinin serbest olduğu bir piyasada faizleri yükselterek cari açığı kapatmak artık mümkün değildir. Çünkü dünyada dolar, euro ve yen faizleri oldukça düşüktür. Diğer bir ifadeyle yatırımcısına kar sağlamamaktadır. Türkiye'nin faiz oranının yükseltmesi, ülkeye daha fazla dövizin ya da sıcak paranın girmesini sağlayacak bu durum ise kuru düşürerek ithalat artışına yol açacaktır. Bu yüzden Türkiye, cari açığı azaltmak için faiz indirimine giderek ülkeye gelen sıcak para girişini kontrol altına almalıdır (Yaşar, 2011). Dolayısıyla, ekonomik istikrarın sürdürülebilir olması için cari işlemler açığını artırıcı politikalarından vazgeçilerek yeni para politikalarının daha etkin kullanılması ve dış finansmanın dengeli seyretmesi önem taşımaktadır.

Para politikaları yapısal sorunları tamamen çözemese de, fiyat istikrarı politikasının reel ekonomiye büyük faydaları vardır. Örneğin, düşük ve öngörülebilir enflasyon, riskleri azaltarak uzun dönemli faizlerin düşmesine ve yatırımların artmasına yardımcı olacaktır. Artan yatırımlar ise yine uzun dönemde ekonominin üretim kapasitesini artırarak cari açığı azaltacaktır. O halde Merkez Bankasının, fiyat istikrarı ya da finansal istikrara yönelik politikaların yanında ayrıca ihracat, istihdam, büyüme gelir dağılımı gibi makro ekonomik alanlarda da hedefler belirlemesi gerekmektedir (Akkaya ve Gürkaynak, 2012: 115).

Türkiye’de 2016 yılının sonlarında, 2017’nin başlarında Merkez Bankası tarafından finans sektöründe kredi faiz oranlarının azaltılması yönünde politikalar izlenmektedir. Diğer taraftan kurların düşmesi ve TL’nin değer kazanması yönünde politikalar da hızlanmıştır. Özellikle de dövizden kaçış TL’nin talebini ve değerini artırmaktadır. Aslında kurun düşmesi ve TL’nin değer kazanması uluslararası ticaret açısından Türkiye’nin rekabet gücünün azalması olarak ifade edilir. Nitekim TL değer kazanacağı için Türk malları yabancılar için pahallaşmış olacaktır. Bu durum teorik olarak Türkiye’nin ihracatın azalmasına, ithalatının ise artmasına yol açan bir durumdur. Ancak bir taraftan kur düşüşü sağlanırken diğer taraftan da faiz oranlarının düşürülmesi, Türkiye’nin 2000’li yıllardan sonra izlediği “yüksek faiz-düşük kur” politikasının tersi bir uygulamadır. Böylece, döviz kuru ile birlikte faiz oranlarının da düşürülmesiyle, spekülasyon sermaye akımları yoluyla kar yapmak isteyen spekülasyonörlerin arbitraj yoluyla elde edeceği karın önüne geçilmiş olacaktır. TCMB bu yolla kısa vadeli sermaye akımlarının sadece faiz geliri elde etmek için gelmesinin önüne geçmeyi ve sermayenin uzun vadeli kalıcı yatırımlara dönüşmesini amaçlamaktadır.

3.5. TASARRUF-YATIRIM VE BÜTÇE DENGESİNE YÖNELİK POLİTİKALAR

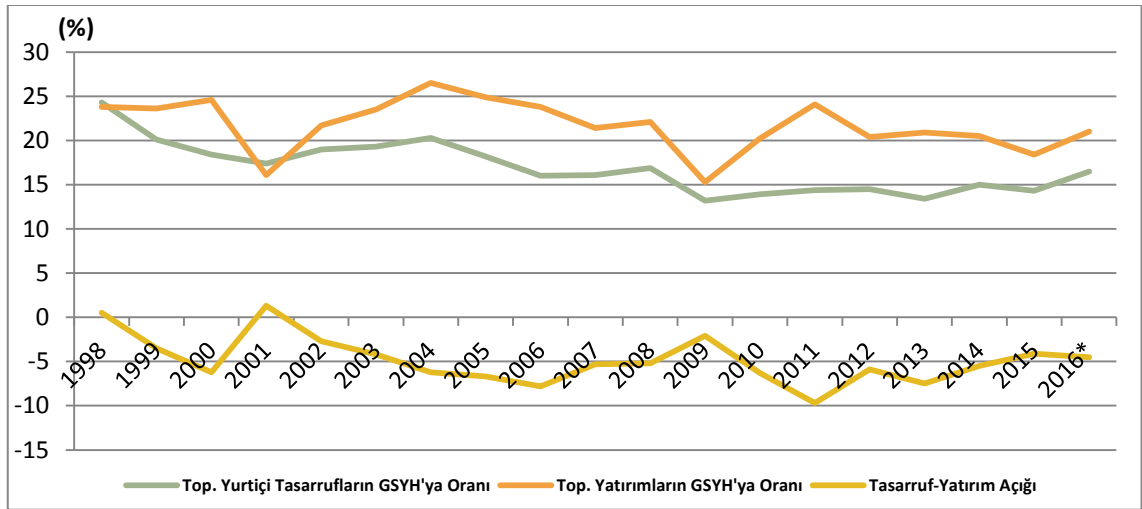
3.5.1. Tasarruf-Yatırım Dengesinin Sağlanması

Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığı yaşanmasının altında yatan sebeplerden biri de, ekonominin yapısal tasarruf sorunu yaşaması sonucu, yurt içi tasarruflarının yetersiz kalmasıdır. Bilindiği gibi, iktisat teorisinde cari işlemler açığı, özel ve kamu kesiminin toplam yatırımları ile toplam tasarrufları arasındaki fark tarafından belirlenmektedir. Türkiye ekonomisinde net tasarrufların genel eğiliminin

negatif olması, sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan yatırımların finansmanı için dış kaynağa ihtiyaç duyulmasına neden olmakta, dışarıdan gelen fon ise cari işlemler hesabının açık vermesiyle sonuçlanmaktadır (Doğan ve Bayraç, 2014: 105-106).

Türkiye’de tasarruf açığı sorunu 2002 yılına kadar kamu kesimi açısından; 2002 yılından sonra ise özel kesim tasarruflarının hızla azalma eğilimine girmesinden kaynaklanmıştır. Şekil 20’de de görüldüğü gibi 2002 yılından sonra toplam yurt içi tasarruflar, toplam yatırımları karşılamayacak düzeyde seyretmiştir. Başka bir ifadeyle, hane halkı tasarruflarındaki düşüş ve özel kesim yatırımlarındaki artış, özel kesim tasarruf yatırım açığının büyümesine yol açarken, yatırımları finanse etmek için kullanılan dış borç ve bu borçların faiz ödemeleri de cari açığı artırmaya devam etmiştir.

Şekil 20. Toplam Yurt İçi Tasarruflar, Toplam Yatırımlar ve Tasarruf-Yatırım Farkının GSYH’ya Oranları

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017¹⁷ verileriyle oluşturulmuştur.

2008-2009 yıllarında yaşanan küresel kriz, yatırımcıları temkinli davranmaya sevk etmiş ve özel kesim yatırımlarının gerilemesinden kaynaklı olarak tasarruf-yatırım açığında azalma yaşanmıştır. Ancak bu süreç uzun sürmemiş ve Şekil 20’de görüldüğü gibi tasarruf-yatırım açığı tekrar artarak 2012 yılında %-10 seviyesine ulaşmıştır. Günümüze gelindiğinde ise yurt içi tasarrufun GSYH’ya oranı 2016 yılında %16,5

¹⁷ <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>

olarak gerekleŒmiŒtir. Toplam yurt içi yatırımların GSYH'ya oranının %21 seviyelerinde gerekleŒtiđi göz önünde bulundurulduğunda, tasarruf oranların istenen düzeyde olduğunu söylemek mümkün değildir. nk özellikle de i tasarrufların artırılmasına yönelik olarak Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Planı ile yurt içi tasarruf oranının 2018 yılı itibariyle %19'a çıkartılmasını hedeflemiŒtir.

Türkiye'nin 2018 yılına kadar bu hedefe ulaŒabilmesi için izlenecek politikaların baŒında tasarrufun miktarının artırılması gelecektir. Tasarruf gelirin tketicimden kısmı olduğuna göre, tketicimin azaltılması tasarrufun artmasında etkili olacaktır. Ancak Türkiye'de gelir düzeyinin, tketicimi kısmak için yeterli seviyede olmadığı dŒnldđnde öncelikli olarak kiŒi baŒına gelir düzeyinin yükseltilmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi ve istihdamın artması yönündeki alıŒmalar ile tketicimin tasarrufa kayması sağlanabilecektir (Sezgin, Sevim ve Kalyoncu, 2015: 234).

Yapılan literatür araŒtırmalarında, tasarruf eğilimi ile demografik yapı ve gelir düzeyi arasında güçlü bir bağlantının olduğu sonuçları elde edilmiŒtir. Demografik açıdan Türkiye, genç nüfus oranının yüksek olduğu ülkeler arasında bulunmaktadır. Özelikle genç ve alıŒabilir yaŒ nüfus oranı tasarruflar üzerinde etkili olabilmektedir. Yapılan tahminler doğrultusunda, kadınların iŒ gücüne katılımındaki artıŒ ile beraber alıŒabilir yaŒtaki nüfusun diğer bir ifadeyle tasarruf yapabilen nüfusun artacağı ve bu geliŒmenin yurt içi tasarruflar üzerinde olumlu bir katkı yapacağı dŒnlmektedir (zel ve Yalçın, 2013: 3).

Yurt içi tasarruf oranının artırılabilmesi için istihdam ve gelirin artırılması yönündeki alıŒmaların yanında emeklilik sisteminin, tasarruf oranını artıracak Œekilde geliŒtirilmesi de önemli bir konudur. Günümüzde, ortalama yaŒam sresinin uzaması, yaŒlı nüfus oranının yükselmesi ve tasarruf yetersizliğinin dıŒ kaynağa olan bağımlılığı artırması nedeniyle ülkemizde ve geliŒmekte olan ülkelerin çoğunda kamunun sağladığı emeklilik sistemine ek olarak zorunlu veya gönüllü özel emeklilik sistemleri de uygulanmaya baŒlanmıŒtır. Gönüllü ve zorunlu özel emeklilik sistemleri bireysel tasarruf esasına dayanan sistemlerdir. Kamunun sağladığı zorunlu emeklilik sisteminde ise alıŒanların sağlığı devlet güvencesinde, emekliliği ise devlet garantisindedir (BaŒar, Eren ve Bozma, 2016: 591-593).

Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi (BES), 2000’li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlamıştır. Bu yönde atılan ilk adım, 2001 yılında “Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu” ile BES’in hayata geçirilmesi olmuştur. BES’in, kamu sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olması amaçlanmış ve vergi indirimi gibi avantajlar sunulmuştur. Ancak vergi indirimi uygulaması ile yeterli başvuru sağlanamamış bunun üzerine BES’e katılımı teşvik etmek ve fon birikimini artırmak amacıyla 2012 yılında kanunda değişikliğe gidilmiştir. Yeni düzenleme ile vergi indirimi ve vergi iadesi kaldırılarak yerine, ödenen primler üzerinden %25’i geçmeyecek şekilde devlet katkısı uygulaması getirilmiştir (Sezgin, Sevim ve Kalyoncu, 2015: 236). BES’te yapılan son düzenleme ise 2017 Ocak ayında getirilen ‘Otomatik Katılım Sistemi’ uygulaması olmuştur. Böylece ülkemizde zorunlu bireysel emeklilik sistemi de uygulanmaya başlanmıştır.

BES’te yapılan düzenlemelerde temel amaç, kişilerin aktif çalışma döneminde tasarruf düzeylerini artırmak ve bu tasarrufların emeklilik döneminde ek gelir olarak kullanılmasını sağlamaktır. Ayrıca BES uygulaması ile kamunun sağladığı zorunlu emeklilik sisteminin bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesi de mümkün olabilecektir. BES'in önemli amaçlarından bir diğeri de ekonomiye uzun süreli kaynak temin etmektir (Başar, Eren ve Bozma, 2016: 593). Böylece yerli sermaye birikimi teşvik edilerek dış kaynağa olan bağımlılık oranı azalacak, tasarruf-yatırım dengesinin dolayısıyla da cari açığın azalmasına katkı sunulacaktır.

Tablo 23. BES’te Katılımcı Sayısı, Fon Miktarı ve Yatırma Aktarılan Kısım

Yıllar	Katılımcı Sayısı	Fon Büyüklüğü (Milyar TL)	Yatırıma Yönelen Tutar (Milyar TL)
2012	3 milyon 128 bin	20,3	15,7
2016	6 milyon 627 bin	53,4	43,7

Kaynak: EGM, <http://www.egm.org.tr/?pid=360>

Tablo 23’te 2012 ve 2016 yıllarına ilişkin BES rakamları verilmiştir. Buna göre dört yıllık süre zarfında katılımcı sayısının ve fon büyüklüğünün ikiye katlandığı görülmektedir. Fon artışına bağlı olarak yatırıma aktarılan kaynakta da artış olmuş ve 2016 yılında toplam fonun yaklaşık %82’si yatırıma kaymıştır.

BES Sisteminde yapılan hukuki düzenlemeler ile yurt içi tasarruflarda kayda değer artışların gerçekleşeceği beklenmektedir. Bu olumlu yöndeki beklentiyi Tablo 24 te desteklemektedir. Tabloda yer alan göstergeler incelendiğinde BES fon miktarının yurt içi tasarruflar içinde almış olduğu payın artmakta olduğu görülür. 2012 yılında BES sisteminde yapılan hukuki düzenlemeler neticesinde BES fon miktarının yurt içi tasarruflarda almış olduğu payın 2016 yılına gelindiğinde iki kat artmış olduğu görülmektedir. 2016 yılında kanunlaşan zorunlu BES sistemi ve otomatik katılım uygulaması ile önümüzdeki yıllarda BES'in yurt içi tasarruflara olan katkısının daha da artacağı beklenmektedir.

Tablo 24. BES'in Yurt İçi Tasarruflara Katkısı

Göstergeler / Yıllar	2012	2016	2017*
BES Fon Miktarı (Milyar TL)	20,3	53,4	75,0
Toplam Yurt İçi Tasarruflar (Milyar TL)	205,760	288,956	350,468
BES Fon Miktarı/Toplam Yurtiçi Tasarruflar(%)	9,9	18,5	21,4

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2017 ve EGM 2017. (*EGM 2017 beklenti rakamı)

3.5.2. Bütçe Açığının Giderilmesi

Dış ekonomik denge ve bütçe dengesinin durumu, birçok iktisatçı tarafından makro ekonomik dengenin önemli göstergeleri olarak kabul edilmektedir. İç ve dış ekonomik denge arasındaki ilişki daha önce 1.3 no'lu denklikte de gösterildiği gibi $(X-M) = (T-G) + (S-I)$ şeklindeydi ve burada tasarruf-yatırım dengesinin $(S-I)$ sabit varsayımı altında, bütçe açığı $(T-G)$ arttığında cari açığında artacağı veya tersi olacağı kabul edilmekteydi. Dolayısıyla cari açık ile bütçe açığı arasında aynı yönde bir ilişki olduğunu gösteren bu durum 'ikiz açık' olarak ifade edilmektedir. Eğer, bütçe açığı ve cari açık ile birlikte tasarruf açığı da birlikte hareket ediyorsa bu durum, ekonomide üçüz açığın yaşandığını göstermektedir (Özdamar, 2015: 166).

Türkiye ekonomisinde, hem bütçe açığı, hem tasarruf açığı hem de dış açığın birlikte yaşandığı bir yapı mevcuttur. Böyle bir durumda iç dengeyi sağlayabilmek için farklı yollardan politikalar izlenebilir. İlk olarak, yatırımları özel tasarruf düzeyine çekme başka bir ifadeyle, tasarruflar kadar yatırım yapma yönünde bir politika izlenebilir ancak böyle bir politika ile ekonomik büyümede durgunluğun yaşanması ya da ekonominin daralması muhtemel bir risktir (Berke ve Diğerleri, 2015: 83).

İzlenebilecek diğerk politika ise kamu harcamaların azaltılması ya da harcamaların sabit tutularak vergilerin artırılması yönünde daraltıcı bir maliye politikası olabilir. Ancak hükümet harcamalarının kısılması yönünde izlenecek bir politikanın yine ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesine dikkat edilmelidir.

Bu politikaların yanı sıra, ekonomik büyümenin sürekliliğı için dışarıdan borçlanılarak bütçe açığı finanse edilebilir. Cari işlemler açığı göz önünde bulunduğunda bu durum Türkiye'nin yüksek maliyet ile borçlanması anlamına gelecek ve sermaye hesabını da olumsuz etkileyecektir. Çünkü artan kamu harcamalarının dış borçlanma ile finanse edilmesi, faiz oranlarının artması yönünde baskı oluşturacak ve faize duyarlı özel yatırımların maliyetini artıracaktır (Karagöl, 2011: 14). Faizlerin yükselmesi, kısa vadeli sermaye girişini özendirerek ve bu durum TL'nin değerini artıracığı için kurun düşmesine, nihai olarak da ithalatın artmasına yol açacaktır.

Eğer bütçe açıkları cari açıklara yol açıyorsa bütçe açığını azaltmak için yürütülen sıkı maliye politikalarının veya borçlanma politikalarının cari açığı ya da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilememesi gerekmektedir. Bütçe açığının ve dış açığının aynı anda yaşandığı bir ekonomide politikalar eşanlı olarak yürütülmeli ve cari açığa yol açan diğerk unsurların giderilmesine yönelik dış ticaret politikaları da dikkate alınmalıdır.

3.6. TURİZM SEKTÖRÜNÜN GELİŞTİRİLMESİ

Cari işlemler hesabında yer alan hizmetler kalemi içerisinde izlenen turizm faaliyetlerinin ulusal ve uluslar arası ekonomik ilişkilerdeki rolü ve önemi ödemeler dengesindeki açıkların çözümünde kendini göstermektedir. Türkiye'de Ödemeler bilançosu içerisinde yer alan mal ticareti hesabı ve dolayısıyla cari işlemler hesabı sürekli açık vermektedir. Bu açık genellikle, hizmetler hesabı kalemlerinin fazla vermesi sonucunda azaltılmaktadır. Ancak hizmetler hesabı içerisinde izlenen bağış ve hibe şeklindeki tek yanlı transferler ve işçi dövizleri istenilen düzeylerde değildir. Turizm ise Türkiye'nin cari açığının ve özellikle de bu açığa neden olan dış ticaret açığının finansmanında önemi gittikçe artan ve kalkınma planlarında da üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir.

Türkiye'nin turizm sektöründe son yıllarda olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. TÜİK'in¹⁸ 2014 yılına ait turizm verilerine göre, Türkiye en çok ziyaret edilen ülkeler arasında 6. sırada, en çok turizm geliri elde eden ülkeler arasında ise 11. sırada yer almıştır. Turizm gelirlerinin yaklaşık %80'i ise yabancı ziyaretçilerden elde edilmiştir. Tablo 25'teki veriler incelendiğinde Türkiye'nin net turizm gelirlerinde yıllar itibariyle dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla cari açığı finansmanındaki payı da yıllara göre değişiklik arz etmiştir. Bunda en önemli unsur, turizmin uluslararası ekonomik ve siyasi gelişmeler karşı duyarlılığının yüksek olmasıdır. Ancak bu dalgalanmalara rağmen cari açığın finansmanındaki payın yüksekliği dikkat çekmektedir. Nitekim 2003-2016 yılları arasında net turizm gelirlerinin cari açığı karşılama oranı ortalama %72 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 25. Net Turizm Gelirleri ve Cari Açığın Finansmanındaki Payı

Yıllar	Net Turizm Geliri (Milyar \$)	Cari İşlemler Açığı (CA) (Milyar \$)	Net Turizm Geliri/CA
2003	11,4	-7,6	1,5
2004	14,1	-14,2	0,90
2005	16,9	-21	0,80
2006	15,3	-31,2	0,49
2007	16,9	-36,9	0,47
2008	21,1	-39,4	0,53
2009	20,0	-11,4	1,75
2010	19,1	-44,6	0,43
2011	22,6	-74,4	0,31
2012	24,8	-47,9	0,52
2013	27,1	-63,6	0,43
2014	28,8	-43,6	0,66
2015	25,8	-32,3	0,79
2016	17,1	-32,6	0,52

Kaynak: TÜİK, 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Turizm günümüzde, milli gelire olan katkısının yanında, döviz kazandırıcı yönü, ödemeler dengesindeki açıkları finanse etmesi ve sağladığı istihdam olanakları açısından, ekonomik ve sosyal dengelerin merkezinde yer alan sektörler arasındadır. Turizm aynı zamanda ülkemiz için etkin bir pazarlama ve tanıtım aracıdır. İhracattan sonra en büyük döviz kaynağı sektörü olan turizm, etkilediği ve etkilendiği sektörler

¹⁸ TÜİK, 2016, http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_16_20160210.pdf ,S.16.

açısından lokomotif bir sektör konumundadır. Turizm, ekonomi içinde başta gıda, yeme, içme, ulaşım, haberleşme olmak üzere yaklaşık 54 sektörü doğrudan etkilemektedir (AKTOP, 2014: 16).

Türkiye, birçok imparatorluğa ve uygarlığa ev sahipliği yapmış olmasından dolayı kültür turizminin en güçlü ayağıdır. Yine sahip olduğu coğrafi konum, yer şekilleri ve iklim gibi nedenlerden dolayı doğa ve spor turizmi, sağlık ve kaplıca turizmleri bakımından ulusal ve uluslararası alanda da öne çıkan ülkelerden biridir. Ayrıca özel konumunun sağladığı avantaj, birçok farklı kültürel zenginlikleri barındırması ve dünyanın metropol şehirlerinden biri olması İstanbul'u, kongre turizminin ve alış veriş turizminin yapıldığı en önemli merkezlerden biri haline getirmektedir. Dolayısıyla Türkiye birçok turizm dalının yaşandığı bir konuma sahiptir. Türkiye'nin sahip olduğu turizm kaynakları göz önüne alındığında gelen turist sayısının ve buna bağlı olarak turizm gelirinin daha da artırılması mümkündür.

Bu alanda son yıllarda, sahip olduğumuz farklı turizm dalarında olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB)'ın turizm dallarına göre hazırlanmış olduğu raporlarda mevcut durum ele alınmış ve ileriye dönük beklentilere yer verilmiştir. Buna göre Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçilerin %61'i gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetler için gelmektedir. Bunun yanında ülkemiz sağlık ve kongre turizminde dünyada sayılı ülkelerin arasına girmiş durumdadır. Özellikle sağlık turizminde 2013 yılında gelen kişi sayısı 300 bin kişi iken elde edilen gelir 2,5 milyar dolar'dır. 2017 yılında kişi sayısının 700 bin; elde edilecek gelirin ise 8 milyar dolar olması beklenmektedir. 2023'te ise 2 milyon kişiye karşılık 20 milyar dolar sağlık turizmi gelirinin elde edilmesi hedeflenmektedir.

TÜRSAB'ın Kongre Turizm Raporunda kongre turizmindeki gelişmelere de vurgu yapılmıştır. Özellikle de İstanbul dünya kongre pazarında 9. sırada yer almaktadır. Kongre turizminde Türkiye'nin coğrafi konumu oldukça belirleyici olmaktadır. İstanbul başta olmak üzere, Ankara, İzmir Antalya, Konya, Bursa ve Mersin illerinin kongre turizminde dünyada önemli merkezler olması hedeflenmektedir.

Kongre turizminin dışında dünyada önemi gittikçe artan bir diğer turizm dalı ise yeme-içme (gastronomi) turizmidir. Harcama türlerine göre turizm gelirleri ele

alındığında ülkemizde en fazla harcama, yeme-içme'ye ayrılmaktadır. Türkiye'de 2016 yılında toplam turizm gelirinun gastronomiye ayrılan kısmı yaklaşık %23'tür. Diğer bir ifadeyle yaklaşık 5 milyar dolarlık kısım yeme-içme harcaması olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle Türkiye, son yıllarda gastronomi alanında birçok yöresel tatlarımızla ilgili çalışmalarını hızlandırmıştır. Hali hazırda 124 farklı yemek, Türk Patent Enstitüsü tarafından tescillenmiştir. Bunun yanında coğrafi işaret almak için başvurusu yapılan 200'e yakın yemek çeşidi bulunmaktadır. Ayrıca UNESCO listesine alınan ürünlerimizin yanı sıra Gaziantep, "Dünya Yiyecek-İçecek Turizmi 2019" ev sahipliği için UNESCO'ya başvuruda bulunmuştur. Zengin bir mutfağa sahip olan Türkiye'nin bu alandaki yatırımlarını, ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi yeme-içme festivalleri düzenleyerek daha da güçlendirmesi gerekmektedir (TÜRSAB, t.y: 7-9).

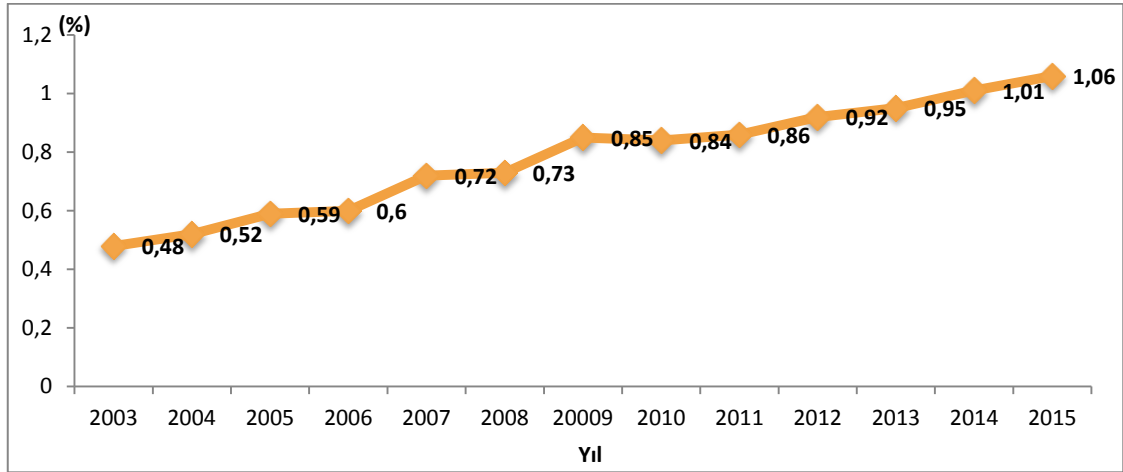
Türkiye'nin cari işlemler açığının giderilmesinde veya azaltılmasında turizm sektörünün diğer sektörlerle göre daha kolay ve yapıcı bir etkisi söz konusudur. Çünkü turizm talebinin sürekli artma eğiliminde olması, döviz sıkıntısına çözüm getirmesi, turizm hareketliliğinin ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmesi, turizm sektörünün gelişme maliyetinin düşük olması ve istihdam oluşturması turizm sektörünün sahip olduğu önemli avantajlarıdır (Uğuz, 2014: 18). Bu avantajların yanında Türkiye, mevcut tarih, doğa ve kültür varlığını; sağlık, kongre, kış, gastronomi ve inanç turizm dallarıyla bütünleştirerek turizm sektöründen elde edilecek geliri daha da artırabilir. Turizmde nitelikli işgücü, tesis ve hizmet kalitesiyle uluslar arası bir marka haline gelmesi, her gelir gurubuna hitap edebilecek şekilde turizm ürün ve hizmetlerin çeşitlenmesi ve iyileştirilmesi yönündeki çalışmalar sürmelidir. Bütün turizm dallarında alt yapı eksiklikleri tamamen giderilmeli, pazarın çeşitlenmesini sağlayacak alternatif turizm türlerinin gelişimi desteklenmelidir. Uygulanacak politikalar çevre ile de uyumlu olmalı böylece sosyo-kültürel ve çevresel olumsuzluklar azaltılmalıdır.

3.7. TEKNOLOJİK GELİŞME VE BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

Türkiye ekonomisinin yüksek oranlı ve sürdürülebilir biçimde büyümesi ve ekonomideki cari işlemler açığı gibi bazı yapısal sorunların azalması veya giderilmesi, üretim faktörlerinin verimli bir şekilde kullanılmasına, teknolojik gelişmenin ivmelenmesine, beşeri ve fiziki sermaye yatırımlarının hızlanmasına bağlıdır.

Bu günün küreselleşen dünyasında ülkelerin rekabet edebilmeleri, zenginleşebilmeleri ve ekonomik gücünü artırabilmeleri bakımından teknoloji artan bir öneme sahiptir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde, yatırımın yapılacağı ülkenin teknoloji açısından gelişmişlik düzeyi yatırım kararlarını etkileyecektir. Uluslararası ticaret hacminin büyüebilmesi, yatırımların geleceğin teknoloji yoğun sektörlerine yönlendirilebilmesi ile mümkündür. Dolayısıyla, teknoloji yoğun sektörlere yatırım yapılması, Türkiye'nin ihracatının da teknolojik ürünler lehine gelişmesini sağlayacaktır. Bunun yanında, ihracatı artırmak için Ar-Ge çalışmalarının yaygınlaştırılması sağlanarak, özellikle ileri teknoloji içeren ara malların yurt içinde üretilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır (Doğan ve Bayraç, 2014: 120).

Şekil 21. Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ya Oranı

Kaynak: TÜİK 2017 verileriyle oluşturulmuştur.

Gelişen, etkin bir altyapı ve ulaşım ağı ekonomik faaliyetlerin seviyesini belirleyen önemli bir faktördür ve dolayısıyla ekonominin verimli işlemesi için kritik öneme sahiptir. İleri düzeyde teknik imkânlarla oluşturulmuş bir altyapı, bölgeler arasındaki mesafenin olumsuz etkisini azaltır, pazarları düşük maliyetle birbirine bağlar, uluslararası rekabeti ve ticareti kolaylaştırır. Ancak, rekabet edebilirliğin önemli bir şartı da yenilikçiliktir. Elbette ki kurumların iyileştirilmesi, alt yapının güçlendirilmesi ya da makroekonomik risklerin azaltılması sayesinde ciddi kazanımlar elde edilebilir ancak uzun vadede kalkınma sadece teknolojik inovasyon sayesinde artırılabilir. Dünyada ve ülkemizde yapılan çeşitli araştırmaların ortaya çıkardığı sonuçlara göre, Ar-Ge ve inovasyon olmadan refah ve zenginliğe ulaşmak mümkün değildir (İncekara,

2015: 25). Ancak, Şekil 21'e bakıldığında Türkiye'nin Ar-Ge harcamaları GSYH'nin %1,06 düzeyinde olduğu görülmektedir. Her ne kadar Ar-Ge harcamalarında yukarı yönlü bir artış olsa da Türkiye'nin ihraç ürünlerinin genel olarak düşük ve orta teknolojide olduğu düşünüldüğünde, Ar-Ge için yapılacak harcamaların artması bir zorunluluk olacaktır.

Mikro ekonomik alanda yapılacak olan reformların en önemlisi işgücü piyasasını daha esnek bir hale getirmektir. Emek piyasasının etkinliği ve esnekliği, çalışanların en verimli oldukları ve kendilerini daha iyi geliştirebildikleri alanlara sevk etmek açısından önemlidir. Emek piyasaları, işçilerin bir ekonomik faaliyetten diğerine daha hızlı ve düşük maliyetle kaydırılabilmesini sağlayacak esneklikte olmalıdır. Bununla beraber, işgücü verimliliğinin artırılması için işgücünün becerileri artırılmalı, işsizlere yeni beceriler kazandırılmalı ve gençlerin işgücü piyasasında deneyim kazanmaları sağlayacak politikalar geliştirilmelidir. Başarılı bir işgücü piyasasında, işçi ve işveren ilişkisinin sağlıklı olması, kişilerin yeteneklerine uygun alanlarda çalıştırılması, iş ortamında kadın erkek eşitliği, fırsat eşitliği gibi kişilerin çalışma şartlarını ve kişisel gelişimini etkileyen koşulların sağlanması önemli olan diğer hususlardır (Turpancı ve Duman, 2014: 8).

Türkiye'nin cari işlemler açığı sorunuyla baş edebilmesi için, beşeri sermaye yatırımlarına öncelik vererek, üretim faktörlerinin daha etkin kullanılmasını sağlaması gerekmektedir. Bu kapsamda, sağlıklı bir işgücü bir ülkenin üretkenliği için önemlidir. Sağlığa ilave olarak, temel eğitimin niceliği ve niteliği de dikkate alınmalıdır. Sürdürülebilir bir mesleki eğitim, her bir bireyin verimliliğini ve teknoloji ile uyumunu yükseltir. Çünkü bu günün küreselleşen dünyası, değişen şartlara ve üretim sisteminin artan ihtiyaçlarına hızlı bir biçimde uyum sağlayan bir işgücünü gerekli kılmaktadır (Turpancı ve Duman, 2014: 7). Böylece, Türk sanayisinin gücünün ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknoloji içeren ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak ve ülkenin kalkınmasını sağlamak mümkün olabilecektir.

SONUÇ

Küreselleşme süreciyle birlikte dünya ekonomilerinin birbirine olan bağımlılığı giderek artmış, finansal serbestleşmenin önündeki tüm engeller kalkmış ancak, yapısal ekonomik sorunlar da beraberinde gelmiştir. Türkiye ekonomisi ise özellikle 1980'li yıllardan itibaren bir taraftan uluslararası piyasalara entegre olmaya çalışırken, bir taraftan da küresel sisteme uyum sürecinde makro ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Hali hazırda devam eden en önemli sorunların başında ise cari işlemler hesabında meydana gelen sürekli açıklar ve doğurduğu kırılganlıklar gelmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin cari işlemler hesabı açıkları, nedenleriyle birlikte ele alınmış ve ekonomi üzerinde yol açtığı etkiler tartışılmıştır. Başta büyüme olmak üzere birçok makro ekonomik göstereyi olumsuz etkileyen ve önümüzdeki dönemlerde de sorun olamaya devam edeceği düşünülen cari işlemler açığı problemine yönelik alternatif çözüm yolları değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

Ödemeler bilançosunda en fazla öneme sahip olan hesap cari işlemler hesabında ülkenin mal ve hizmet ticareti, yabancı sermaye yatırımlarından elde edilen gelirler, kar transferleri ve karşılıksız transferler yer alır. Ama esas olarak, cari işlemler hesabı döviz gelir ve giderlerinin dengesini vermekte dolayısıyla da, bir ülkenin döviz açığının belirlenmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Yine bir ülkenin cari işlemler dengesi o ülkedeki yerleşik ekonomik birimlerin yurt dışındaki yerleşiklerden borçlanıp borçlanmadığının da gösterir. Cari açık, hizmet sektöründe uzmanlaşmamış ekonomilerde daha fazladır. Çünkü reel sektörde her ülke bir malı en ucuza üreterek uzmanlaşmak istese de günümüz koşullarında bu mümkün olmamaktadır. Cari işlemler fazlası olması, ekonomide toplam harcamaların artması, dolayısıyla da istihdamın artması yönünde katkı sağlarken, cari işlemler açığı olması durumunda ise toplam talebi ve dolayısıyla ulusal geliri ve çalışma düzeyini düşürücü yönde etkisi olur. Dolayısıyla, cari işlemler dengesi yalnızca uluslararası ekonomik ilişkiler açısından değil, hükümetler, ekonomik ve finansal kuruluşlar, yatırımcılar ve bireyler tarafından da ilgiyle takip edilen bir göstergedir.

Bir ülkenin gelirinden fazla harcama yapmasından veya tasarrufundan fazla yatırım yapmasından kaynaklanan cari açık sorununun, ülke ekonomisi üzerinde farklı açılardan etkileri vardır. Çünkü ülkenin milli geliri, kalkınma hızı, dış ticareti, döviz

kurları, yatırımları, enflasyon oranları ve dış borçları gibi temel makro ekonomik değişkenler ile cari işlemler hesabı sıkı bir etkileşim içerisindedir. Yine cari hesaptaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası rekabet ortamında, ticaret gücündeki iyileşmeyi veya bozulmayı da yansıtmaktadır. Dolayısıyla cari işlemler hesabı, ülkenin uluslararası alanda ekonomik ve mali gücünü ortaya koyarken, aynı zamanda ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sağlıklı yürüyüp yürümediğini de gözler önüne serer.

Türkiye ekonomisinde, 2000’li yıllardan günümüze kadar geçen süreçte, ekonomik büyüme oranlarında zaman zaman bir ivmeleme olsa da bu durumun cari işlemler açığına olumlu olarak yansımamış, hatta ekonominin büyüdüğü yıllarda cari açıkta yükselmiş, ekonominin küçüldüğü yıllarda ise cari açık azalmıştır. Teorik olarak ise ekonomik büyümenin cari açığı düşürmesi beklenmektedir. Türkiye ekonomisinde, büyüme ve cari açık arasında gözlenen bu paralel ilişki, ekonomik büyümenin iç talep kaynaklı olduğunu, ithalata bağımlı olan üretim yapısından dolayı cari açığın yükseldiğini göstermektedir. Türkiye’nin sanayi yapısındaki bu durum nedeniyle, büyümedeki artış cari açığı da yükselmektedir.

Türkiye’de genel olarak cari işlemler açığı, ara mal ve enerjide dışarıya bağımlılık, yurt içi tasarruflarının yetersizliği, yatırımların istenen düzeyde olmaması, faiz ve kur politikaları, Gümrük Birliği Anlaşmaları’nın olumsuz yansımaları ve diğer birçok iç ve dış unsurdan etkilenmektedir. Bütün bu gelişmeler hem ekonomik büyümede istikrarı olumsuz etkilemekte hem de cari açık probleminin çözümünü zorlaştırmaktadır. Türkiye’de cari açığın büyük ölçüde dış ticaret açığından kaynaklandığı düşünüldüğünde, dış ticaret açığını artıran unsurları ele alıp çözümler üretmek mümkündür. Nitekim Türkiye’nin toplam ihracatı içinde en önemli paya sahip olan sanayi malı ihracatı, toplam ithalatta önemli paya sahip olan ara malı ithalatının yapılabirliğine bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla her şeyden önce sanayi sektörünün ara mal üreten bir yapıya doğru dönüşmesi ve ihtiyaç duyduğu girdileri ülke içinden sağlaması zorunluluk arz etmektedir. Böylece üretim esnasında ortaya çıkan katma değer de ülke içinde kalmış olacaktır. Ayrıca yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun ürün ihracatı, ihracat gelirlerini artırıcı yönde etkide bulunacaktır.

Türkiye’nin uluslararası alanda ekonomik gücünün artırabilmesi için dünya ekonomileriyle bütünleşmesi ve daha geniş alanda ekonomik faaliyetlerini artırması

gerekmektedir. Dolayısıyla dış ticaretini, Avrupa birliği ve OECD ülkelerinin dışındaki ülkelere ve bölgelere kaydırması, hem tek pazara bağımlılığını azaltmış hem de dünya ticaret hacmindeki payını artırmış olacaktır. Pazar genişlemesi, dünya mal ticaretindeki payın artması için tek başına yeterli değildir. Türkiye'nin düşük maliyetle yüksek kalitede ve teknolojide üretim yaparak, uluslararası alanda rekabet gücünü de artırması gerekmektedir. Ayrıca, dış ticaretinde güçlü olduğumuz imalat sanayi sektörü ve gıda sanayi sektörünün yanında savunma sanayisi ve sağlık sanayisinde de üretim ve dış ticaret yapılmalıdır.

İhracat artışına yönelik politikalar kadar ithalat bağımlılığını azaltmaya yönelik politikalar da Türkiye ekonomisi için önemlidir. Çünkü günümüzde, Türkiye ekonomisi ara malda %73 oranında dışa bağımlıdır ve bu durum ithalatsız üretimin neredeyse mümkün olmadığını göstermektedir. Ayrıca, 2000'li yıllardan itibaren büyüme hızı ile cari açıklar arasındaki ilişkinin bozulmasına yol açan unsurlardan biri de imalat sanayisinde ithalata olan bağımlılığının giderek artması olmuştur. İthalat bağımlılığına yol açan mal gruplarının ülke içinde üretimi cari açığa önemli oranda olumlu etki yapacaktır. Türkiye'nin ithal girdiye dayalı üretim yapısını kısa vadede değiştirmesi zor olsa da orta ve uzun vadede ara malı üreten sektörlerle verilecek desteklerle ve yatırımlarla bu yapının değiştirilebilmesi mümkün olabilecektir.

Türkiye'nin cari açığını besleyen bir diğer sorun ise enerjide dışarıya bağımlılığı gelmektedir. Türkiye ekonomisi büyüdükçe enerji tüketimi artmakta ve bu durum cari açığı artırmaktadır. Bunun nedeni sadece kullanılan enerji miktarındaki artıştan değil, aynı zamanda enerji fiyatlarındaki yükselişten de kaynaklanmaktadır. Günümüzde Türkiye'nin enerji ithalatı %73 seviyesindedir ve toplam cari açıktan enerji ithalatı çıkartıldığında Türkiye'nin cari açık probleminin neredeyse ortadan kalkacağı gözlenmektedir.

Enerji ithalatını azaltmanın yolu, doğalgaz ve petrol ithalatını azaltmaktan geçmektedir. Dolayısıyla bu kayaklara ikame olabilecek yenilenebilir enerji ve nükleer enerji gibi kaynakların kullanılması, enerjide dışa olan bağımlılığı ve cari açığı büyük ölçüde azaltacaktır. Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarında potansiyeli yüksek bir ülkedir ve YEK ile enerji üretim kapasitesini artırdığında uzun dönemde enerji sorununun çözümüne katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin enerji bağımlılığını azaltacak diğer önemli kaynak ise nükleer enerji santralleridir. Yapımı hâlihazırda devam eden ve 2023'te üretimine başlaması planlanan Mersin-Akkuyu ve Sinop nükleer santralleri ile enerji bağımlılığının azaltılması yönünde önemli bir kaynaktır. 2023 yılı için hedeflenen enerji üretimi 2016 yılı için ele alındığında, enerji ithalatının büyük ölçüde azaldığı ve cari açığa yaklaşık %22 oranında katkı sağladığı gözlemlenmiştir.

Tasarruf ve yatırım miktarı yeterli düzeyde olmayan Türkiye'de son yıllarda cari açığın finansmanında kısa vadeli sermaye akımlarının katkısı oldukça fazladır. Bu durum, DYY miktarı istenen düzeyde olmayan Türkiye ekonomisini spekülâtif risklerle karşı karşıya kalma ihtimalini yükseltmektedir. Çünkü likiditesi yüksek olan kısa vadeli yatırımlar daha çok, yüksek faiz oranları ve düşük döviz kurlarının sağladığı kar güdüsü ile hareket ettikleri için risk barındırırlar ve en küçük bir kriz belirtisinde ülkeyi terk etme ve krize yol açma potansiyeline sahiptirler. Dolayısıyla da cari açığın finansmanında güvenilir olmayan ve ekonomik kırılganlığa yol açan bir araçtır. Ancak cari açığın DYY ile finanse edilmesi, kısa vadeli spekülâtif sermaye girişleriyle finanse edilmesine göre daha fazla tercih edilebilir. Çünkü DYY'ler her şeyden önce borç oluşturmayan güvenilir bir kaynaktır. Gittiği ülkenin yalnızca cari açığının kapatılmasında değil, büyümesinde ve istihdamın artmasında da olumlu katkıları vardır. Bu sebeple, cari açık problemi yaşayan Türkiye'nin hızlı bir şekilde yurt içi tasarruflarını artıracak tedbirler alması, yatırımlarını ağırlıklı olarak yurt içi tasarruflarla gerçekleştirmesi, yine teknolojiyi ve yenilikleri de beraberinde taşıyan DYY miktarının artırması için yatırımcılara güven ortamını sağlaması gerekmektedir.

Tasarruf-yatırım açığı ile cari açık arasında doğru yönlü bir ilişki vardır. Tasarrufların yatırımları karşılayamaması, yatırımların borçlanma yoluyla finanse edilmesine neden olmaktadır. Tasarruf-yatırım açığını azaltmak, yurt içi tasarruflarını artırmaktan geçer. Çünkü yatırımları tasarruf düzeyine çekmek veya sabit tutmak ekonomik büyüme açısından olumsuz etki doğuracaktır. Yurt içi tasarrufları artırması ve ekonomiye uzun süreli kaynak temin etmesi bakımından bireysel emeklilik sistemi, önemi gittikçe artan bir uygulamadır. 2012 yılında getirilen devlet katkısı uygulaması ile BES sistemine olan ilgi artmış, katılımcı sayısında ve fon miktarı toplamında artışlar

yaşanmıştır. 2017 yılından itibaren başlayan zorunlu bireysel emeklilik sistemi ile BES'in yurt içi tasarrufların artışında daha fazla katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Ekonomik büyümenin cari açığı azaltması gerektiği yönünde yaygın bir görüş vardır. Ancak son küresel ekonomik krizden sonra Türkiye'de yaşanan cari açıklar ekonomik büyümeden vazgeçilerek azaltılmaya çalışılmıştır. Bu durum 2013 yılına kadar sürmüş, 2014 yılından itibaren büyüme üzerindeki cari açık baskısı kalkmıştır. 2013 yılından sonra cari açığın azalma eğilimine girmesi, 2014 yılından itibaren ise ekonomik büyümenin artmaya devam etmesi, Türkiye ekonomisinde cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin normale döndüğünü göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. Ancak gelinen süreçte cari açığın GSYH'ya oranının %4,5 seviyesinde olması hali hazırda kırılgan yapının devam ettiği yönündeki endişeleri korumaktadır.

İktisatçılar için kriz göstergelerinden biri olarak kabul edilen bu oranın, eşik seviyelerde olması cari açığın önemli bir sorun olarak devam ettiğini göstermektedir. Ancak finansal sermayenin akışkan olduğu günümüz dünyasında, ekonomi güven ve istikrar sağladığı sürece kısa vadeli sermaye akımları ile açığın finanse edilebileceği dolayısıyla kriz çıkma olasılığının olmayacağı yönünde görüşler de mevcuttur. Aslında Türkiye ekonomisinde cari açık/GSYH oranının sürekli olarak eşik değerlerin üzerinde seyretmesi ve herhangi bir finansal krize yol açmaması bu görüşü savunan iktisatçıları haklı göstermiştir. Kısa vadeli sermayenin güvenli olmadığını ve dolayısıyla ekonomiyi kırılganlaştırdığını düşünen iktisatçılar ise cari açığın ya ulusal tasarruf artışlarıyla ya da DYY ile finanse edildiği zaman cari açığın sorun olmaktan çıkacağını savunmakta, 1994 ile 2000-2001 ekonomik krizlerine kısa vadeli sermaye akımlarının neden olduğu hatırlatmasını yapmaktadırlar. Dolayısıyla da kısa vadeli çözümlerin, sorunu kalıcı olarak gidermediği üstelik ekonomiyi kırılganlaştırdığı yönünde bir algı da mevcuttur.

Cari açığı etkileyen eğilimlerin devam etmesi, bu gün ve gelecek konjonktürde Türkiye ekonomisinin büyüme ve kalkınmasını olumsuz etkilemeye devam edecektir. Ekonomide yol açtığı ve açacağı kırılganlıklar da göz önüne alındığında cari açık probleminin giderilmesi zorunluluk arz etmektedir. Öncelikli olarak cari açığa yol açan unsurların azaltılması veya ortadan kaldırılması yoluyla problemin giderilmesi gerekmektedir. Bunun yanında günümüz koşullarında Türkiye'nin, geleneksel sektörlerdeki üretim yapısından çıkıp teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı sanayi

yapısına doğru dönüşümü sağlanmalıdır. Bu dönüşümün ivmelenebilmesi için Ar-Ge çalışmaları hızlanmalıdır. Teknolojik gelişme ile birlikte elbette beşeri sermaye yatırımlarının artması de önem arz etmektedir. Cari açık sorununun çözümü ve ekonomik büyümenin sürekliliği, Türkiye ekonomisinin güven vermesi ve uluslararası alanda kredibilitésinin yüksek seviyede olması ile mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Açıklın, Süleyman. 2009, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve Yurtiçi Yatırımlar Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.1. ss.1-15.

Açıklın, Süleyman. 2007, **Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Seçilmiş Makroekonomik Göstergelerle İlişkisinin Zaman Serisi Analizi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Akat, A. Savaş. 2004, “Ödemeler Dengesi Yazıları”, **İstanbul Bilgi Üniversitesi**.

Akça, Haşim. 2011, “Türkiye’nin İstikrar Sorunu”, **Güncel Mali ve Ekonomik Sorunlar**, Editörler: Prof. Dr. Ahmet Fazıl Özsoylu, Yrd. Doç. Dr. Neşe Algan, Adana: Karahan Kitapevi.

Akdemir, Sevim. 2003, “Uluslar arası Borç Krizi ve Dış Borç Azaltma Teknikleri”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, S.7, ss.1-6.

Akkaya, Yıldız. Refet S. Gürkaynak. 2012, “Cari Açık, Bütçe Dengesi, Finansal İstikrar ve Para Politikası: Heyecanlı Bir Dönemin İzi”, **İşletme ve Finans Dergisi**, S.27, ss. 93-119.

AKTOP. 2014, “2023’e Doğru Türkiye’de Turizmin 100 Yılı Turizm Sektörünün Yapısı, Büyüklüğü ve Ekonomiye Katkısı Turizm ve Konaklama Sektörünün Sosyo-ekonomik Etkileri, Akdeniz Turistik Otelciler ve İşletmeler Birliği.

Al, İbrahim. 2015, “Uluslar arası Parasal Sistemde Alternatif Arayışlar: Dünya Parasının Uygulanabilirliği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.29, S.29, ss.131-142.

Altunöz, Utku. 2014, “Cari Açık Sorunun Temel Nedenleri ve Sürdürülebilirliği: Türkiye Örneği”, **İGÜSBD**, C.1, S.2. ss.115-131.

Aras, O.Nuri. Mustafa Öztürk. 2012, “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu ve Soruna Çözüm Noktasında Yeni Yatırım Sisteminin Değerlendirilmesi”, **Ekonomi Bilimler Dergisi**, C.4, S.1, ss.91-104.

Aslan, Nurdan. Demet Yörük. 2008, “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.25, S.2, ss.33-69.

Aslan, Nurdan. Nuray Terzi. Etza Süüampan. 2014, “Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru İle İlişkisi”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C.5, S.10, ss. 15-32.

Ayaydın, Hasan. 2010, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.26. ss.133-145.

Bakkalcı, A. Nilüfer Argın. 2013, “Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.11, S.21, ss.49-73.

Barro, Robert J. 1989, “The Ricardian Approach to Budget Deficits”, **Journal of Economic Perspectives**, C.3, S.2, ss. 37-54.

Başar, Selim. Murat Eren. Gürkan Bozma. 2016, “Bireysel Emeklilik, Tasarruf Oranı ve Cari Açık Arasındaki İlişkiler: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama”, **International Conference on Eurasian Economies**, Finans II, ss. 591-597.

Beaud, Michel. 2003, **Kapitalizmin Tarihi**, Ankara: Dost Kitabevi.

Berke, Burcu. Dilek Temiz. E. Karakurt. 2015, “Üçüz Açık ve Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.2, S.10, ss.67-89.

Bilginoğlu, M. Ali. C. Dumrul. 2012, “Türk Ekonomisinin Enerji Bağımlılığı Üzerine Eş-Bütünleşme Analizi”, **Journal of Yasar University**, C.26, S.7, ss.4392-4414.

Boratav, Korkut. 2013, “Üç Krizde Dış Kaynak Hareketleri”, **Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler**, Editörler: Hale Balseven- Fuat Ercan, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Boratav, Korkut. 2005, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara: İmge Kitap evi.

BOTAŞ. 2015, “Sektör Raporu”, Bilkent, Ankara.

Cengiz, Vedat. Rıdvan Karacan. 2015, “Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Sonuçları”, **Uluslar Arası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, S.15, ss.327-344.

- Branson, William H. 1995, **Makro İktisat Teorisi ve Politikası**, Çev. İbrahim Kanyılmaz, İstanbul: Alfa Yayın.
- Coşkun, Neslihan. 2010, “Türkiye’de Turizm Politikaları ve Turizm Sektörü Üzerindeki Etkileri”, **T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü**, Ankara, Uzmanlık Tezi.
- Çakmak, Umut. 2013, “Finansal Kırılganlık Endeksi (Türkiye 1989-2011) ve Yorumlar”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.XXXII, S.1, ss.239-260.
- Çelebi, Esat. 2001, “Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C.2, S.1, ss.55-66.
- Çelebi, Işın. 2013, “Global Krizin Emtia Piyasaları Üzerine Etkileri ve Gelişmeler”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C.5, S.9, ss.33-66.
- Çetin, M. Özlem.2016, “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Uygulamalarının Gelişimi”, **Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C.8, S.14, ss.67-101.
- Değer, M. Kemal. 2010, “İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi (1980-2006)”, **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.24, S.2, ss.259-287.
- Demir, Murat. 2013, “Enerji İthalatı Cari Açık İlişkisi, Var Analizi ile Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, S.9, ss.1-27.
- Demir, Yeşim. 2009, “1960- 1980 Dönemi Türk-Arap Ekonomik İlişkileri”, **ÇTTAD**, C.8, S.18-19, ss.209-227.
- Doğan, Emrah. H.Naci Bayraç. 2014, “Türkiye’de Cari Açık Sorunu Üzerine Mikro Temelli Bir Yaklaşım”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.15, ss. 97-124.
- Dornbusch, Rudiger. Stanley Fischer.1998, **Makroekonomi**, McGraw-Hill Akademi.
- Dornbusch, Rudiger. Stanley Fischer. Richard Startz. 2007, **Makro Ekonomi**, Çev. Dr. Salih Ak, Ankara: Gazi Kitabevi.

Edwards, Sebastian. 2001, “Does The Current Account Matter”, **National Bureau of Economic Research**.

Eğilmez, Mahfi. 2013, “Kur Savaşları”, <http://www.mahfiegilmez.com/2013/02/kur-savaslar.html>, (Erişim Tarihi: 09/08/2017).

Emeklilik Gözetim Merkezi (EGM). 2017, <http://www.egm.org.tr/?pid=360>, (Erişim Tarihi: 18/08/2017).

EPDK. 2016, “Denge Tabloları”, <http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>, (Erişim Tarihi: 12/06/2017).

EPDK. 2016, “Türkiye Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı”.

EPDK. 2016, “Türkiye’nin Nükleer Santral Projeleri: Soru-Cevap”, Nükleer Enerji Proje Uygulama Dairesi.

EPDK. 2016, “Elektrik Piyasası 2015 Yılı Piyasa Gelişim Raporu”, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

EPDK. 2014, “Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı”.

Erkılıç, Serdar. 2006, **Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri**, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi.

Ertürk, Emin. 2011, **İktisat Kavram, İlke, Politika**, Bursa: Alfa Aktüel.

Esen, Ethem. Zekeriya Yıldırım. Fatih Kostakoğlu. 2012, “Faiz Oranındaki Bir Artış Cari İşlemler Açığını Artırır mı?”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.2, S.32, ss.215-227.

Eser, Levent Y. Mehmet Ela. 2015, “Avrupa Borç Krizi: Nasıl, Neden ve Nereye?”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, S.10, ss.209-232.

Eşiyok, B. Ali. 2012, “Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, C.49, Sayı.569.

Felderer, B. Stefan Homburg. 2010, **Makro İktisat ve Yeni Makro İktisat**, Çev. Prof. Dr. Osman Aydoğuş ve Doç. Dr. N. Oğuzhan Altay, Ankara: Efil Yayınevi.

Fırat, Emine. 2009, “Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi-Politigi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.17, ss.501-524.

Genç, Ömür. 2016, “Türkiye Aramalı Dış Ticareti (Sektör Analizi)”, **T.C.Kalkınma Bankası A.Ş.**, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü.

Göçer, İsmet. 2013, “Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz”, **Eskişehir Orhangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.1, S.8, ss.213-242.

Göçer, İsmet. 2013, “Cari Açık Ekonomi Üzerindeki Baskıyı Artırıyor mu”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı 90. ss.5-18.

Göçer, İsmet. Osman Peker. 2014, “Yabancı Doğrudan Yatırımların Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: Türkiye, Çin ve Hindistan Örneğinde Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar**, C.8, S.1. ss.87-116.

Gökalp, M. Faysal.2000, “Liberalizasyon Sürecinde Türkiye’de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C.15, S.1, ss.49-65.

Günel, Mehmet. 2007, “Parasal Genişlemeler, Merkez Bankası ve Para Politikası Uygulamaları”, **Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Editör: Ahmet Ay, Konya: Çizgi Kitapevi.

Güngör, Tevfik. 2015, “Türkiye’de Sıcak Para Olarak Tanımlanabilecek Döviz Miktarı”, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiye039de-sicak-para-olarak-tanimlanabilecek-doviz-miktari-131-mil/22617>, (Erişim Tarihi: 25/7/2017).

Haspolat, F. Bahadır. 2015, **Ülke Kredi Notlarının Belirleyicileri: Türkiye’nin Kredi Notunun Ülke Karşılaştırmalı Analizi**, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Uzmanlık Tezi.

Hazine Müsteşarlığı. 2017, “Aylık Ekonomik Göstergeler”, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Hepaktan, C. Erdem. 2008, “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, **Ulusal İktisat Kongresi**, DEÜ İ.İ.B.F İktisat Bölümü.

İncekara, Ahmet. 2015, “Dünya ve Türkiye Ekonomisi”, **İktisadi Araştırmalar Vakfı**, ss.12-29.

Kaplan, Hayrettin. Feridun Tur. 2017, “Türkiye’de İhracatın Sektör ve Pazar Çeşitliliği Çerçevesinde Yaşadığı Yapısal Dönüşüm”, **Ege Akademik Bakış**, C.17, S.1, ss.59-74.

Kara, Hakan. 2012, “Küresel Kriz Sonrası Para Politikası”, **TCMB Çalışma Tebliği**, No: 12/17, Ankara.

Karabıçak, Mevlüt. 2000, “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Tarihsel Gelişim Süreci”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, C.5, S.2, ss.49-65.

Karagöl, Erdal Tanas. Salihe Kaya. Yusuf E. Koç. 2016, “2016’da Enerji”, <https://www.setav.org/2016da-enerji/>, (Erişim Tarihi: 23/06/2017).

Karagöl, Erdal Tanas. 2011, “Cari Açık Tartışmaları Gölgesinde Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye Ekonomisi”, SETA Analiz, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, S.45. ss.1-24.

Kargı, Bilal. 2014, “Uluslar Arası Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Türkiye’nin Kredi Notu Üzerine Bir İnceleme (1998-2013)”, **International Journal of Social Science**, S.24, ss. 351-370.

Karluk, Rıdvan. 2002, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Beta Yayınevi.

Kazgan, Gülten. 2013. “2008 Krizi Üsselleşirken Türkiye’nin Sürdürülemez Büyüme Modeli”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**.

Kemeç, Abidin. Levent Kösekahyaoğlu. 2015, “J Eğrisi Analizi ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Uluslar Arası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.1, S.2, ss.1-29.

Kılavuz Emine. Yasemin Dumrul. 2012, “İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliği: Teori ve Uygulama”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.26, S.3-4,ss. 239-258.

Kızılca, İrem. 2014, “Türkiye’nin Çin ile Dış Ticaretinde Bilinmesi Gereken 3 Şey”, **Türkiye Ekonomi Politikaları Vakfı, TEPAV**, Araştırmacı Ekonomi Çalışmaları.

Korkmaz, Esfender. 2014, “Türkiye’yi Dünyanın en Kırılgan Ekonomisi İlan Etiler”, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/turkiyeyi-dunyanin-en-kirilgan-ekonomisi-ilan-ettiler-29783yy.htm>, (Erişim Tarihi: 02/01/2017).

Mankiw N. Gregory. 2010, **Makroekonomi**, Efil Yayınevi.

Obstfeld, M. and Rogoff, K. 1994, “The Intertemporal Approach to The Current Account”, **National Bureau Economic Research**, Working Paper, No:4893.

Oktar, Suat. Levent Dalyancı. 2012, “Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.33, S.2, ss.1-18.

Oktar, Suat. Levent Dalyancı. 2010, “Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.29, S.2, ss.1-22.

Organ, İbrahim. Erdal Berk. 2016, “Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Döviz Kuru İlişkisi ve Türkiye İçin Tobin Vergisi Tartışması”, **Econ World Working Papers**, No:16005.

Öcal, Tezer. 2007, **Makro İktisat**, İstanbul: İkinci Sayfa Yayıncılık.

Özdamar, Gökhan. 2015, “İkiz Açık Hipotezi: Teorik Yaklaşımlar ve Türkiye Üzerine Ampirik Literatür İncelemesi”, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C.7, S.2, ss. 165-186.

Özdemir, Zekai. Erşan Sever. Osman Kadı. 2007, **Türkiye Ekonomisi Makroekonomik Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Konya: Çizgi Kitabevi.

Özel Özgür. Cihan Yalçın. 2013, “Yurtiçi Tasarruflar ve Bireysel Emeklilik Sistemi: Türkiye’deki Uygulamaya İlişkin Bir Değerlendirme”, **TCMB Çalışma Tebliği**, No: 13/4.

Öztürk, Nazım. 2002, “IMF’nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri”, **Ankara Üniversitesi SBF**, C.57, S.4, ss.96-125.

Saray, M. Ozan.2011, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Maliye Dergisi**, S.161, ss.381-403.

Parasız, İlker. 2009, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Yayınevi.

Seyidoğlu, Halil. 2013, **Uluslararası Finans**, İstanbul: Beta Yayınevi.

Seyidoğlu, Halil. 2009, **Uluslararası İktisat**, İstanbul: Güzem Can Yayınevi.

Seyrek, İsmail. 2006, “Finansal İstikrarsızlık ve Dış Borç: Türkiye Örneği”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.12. ss.203-227.

Sezgin, Zafer. Cüneyt Sevim. Figen Kalyoncu. 2015, “Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu: Tasarrufların Önemi ve Bireysel Emeklilik Sistemi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.5, S.2, ss. 229-240.

Songur, Mehmet. Demet Yaman. 2013, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Panel Veri Analizi”, **Maliye Dergisi**, S.164. ss.220-232.

Soylu, Hülya. 2009, “Global Krize Karşı Politika Önerileri ve Türkiye”, **Maliye Dergisi**, S.157. ss.251-266.

Şahbaz, Ahmet. 2009. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur Değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Şahin, Dilek. 2015, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.9,ss. 159-172.

Şişman, Mehmet. 2008, “İkinci Bretton Woods Çökerken Dünya Ekonomisi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Değerlendirmeler”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.24, S.1, ss.65-80.

Tapşın, Gülçin. A. Tuğba Karabulut. 2013, “Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, S.26, ss. 190-205.

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2015, “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2015-2018.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. (t.y.), “Girdi Tedarik Stratejisi (GİTES) ve Eylem Planı”.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2015, “2013-2014 Döneminde Dış Ticaret”, RYKGM-Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. 2017, “Yıllık Programlar”, <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/YillikProgramlar.aspx>, (Erişim Tarihi: 18/07/2017).

T.C. Kalkınma Bakanlığı. 2016.”Orta Vadeli Program (2017-2019)”.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. 2015, “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014”.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. 2014, “Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. 2014, “Enerji Güvenliği ve Verimliliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018.

T.C. Maliye Bakanlığı, 2016. “Yıllık Ekonomik Rapor 2015”.

TCMB. 2017, “Ödemeler Dengesi ve İlgili İstatistikler”, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Odemeler+Dengesi+ve+Ilgili+Istatistikler>, (Erişim Tarihi: 10/07/2017).

TCMB. 2017, “Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı-Yıllık Analitik Sunum (1975-2016)”.

TCMB. 2015, “Tasarruf- Yatırım Dinamikleri ve Cari İşlemler Dengesi Gelişmeleri”.

TCMB. 2013, “Ödemeler Dengesi İstatistiklerine İlişkin Yöntemsel Açıklama”, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-30779sgc.pdf>, (Erişim Tarihi: 25/10/2017).

TMMOB. 2017, “Türkiye Enerji Görünümü”, Makine Mühendisleri Odası Enerji Çalışma Grubu ve ODTÜ MD Enerji Komisyonu.

Tiryaki, S. Tolga. 2002, “Cari İşlemler Hesabına Yönelik Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği”, **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği**, No:8.

Tokgöz, Erdiñ. 2007, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2007**, Ankara: İmaj Yayınevi.

Tunca, Zafer. 2001, **Makro İktisat**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Turan, Zübeyir. 2011, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C.4, S.1, ss. 56-80.

Turpancı, A. E ve M. C. Duman. 2014, “Küresel Rekabet Edilebilirlik Raporu 2013-2014” **T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı – Ekonomik Analiz ve Değerlendirme Dairesi**, Ankara, Yayın No: 389.

Tutar, Erdiñ. Filiz Tutar. M. Vahit Eren. 2011, “Uluslar arası Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Rolü, Güvenirlilik Açısından Sorgulanması ve Türkiye”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 25. ss.1-24.

TÜİK. 2017, “Temel İstatistikler”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, (Erişim Tarihi: 23/06/2017).

TÜİK. 2017, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24822>, (Erişim Tarihi: 02/08/2017).

TÜİK. 2014, “İstatistik Göstergeler 1923-2013”.

Türkiye İhracatçılar Meclisi. 2016, “Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu”, İstanbul.

Türkiye Petrolleri. 2016, Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.

TÜRSAB. Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri>, (Erişim Tarihi: 15/08/2017).

Uçan, Oktay. Esra Koçak. 2014, “Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, **Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.7, S.2, ss.51-60.

Uğuz, Sabriye Çelik. 2014, “Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.16, S.26, ss.18-22.

Ulusoy, Ahmet. Mehmet Ela. 2015, “Avrupa Borç Krizinin Makroekonomik Etkileri ve Türkiye”, **International Conference on Eurasian Economies**, ss.388-397.

Ural, Mert. 2003,”Finansal Krizler ve Türkiye”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, C.18, S.1, ss.11-18.

Uygur, Ercan. 2012, “Türkiye’de Cari Açık Tartışması”, **Türkiye Ekonomi Kurumu**.

Uysal, Doğan. Kubilay Çağrı Yılmaz. Taner Taş. 2015, “Enerji İthalatı ve Cari Açık İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.3, S.1, ss. 63-78.

Ülgen, Gülden. 2007, “**Dış Borçlanmanın Analizi ve Türkiye’de Dış Borç Sorunu**”, Türkiye Ekonomisi, Editör: Ahmet Ay, Konya: Çizgi Kitabevi.

Ünsal, Erdal. 2009, **Makro İktisat**, İstanbul: İmaj Yayınevi.

Ünsal, Erdal. 2007, **İktisada Giriş**, İstanbul: İmaj Yayınevi.

Yalçinkaya, Ömer. Fatma Temelli. 2014: “Ekonomik Büyüme İle Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişki: BRICS ve MINT (1992-2013)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Üniversitesi Dergisi**, C.19, S.4, ss.201-224.

Yaman, Kemal. 2011, “Cari Açık Probleminin Türkiye Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi- Riskler ve Sonuçlar”, **Ekonomi ve Finans Bölümü, İstanbul Aydın Üniversitesi**, İstanbul.

Yaşar. Süleyman, 2011, “Faiz Düşerse Cari Açık Azalır”, <http://www.sabah.com.tr/yazarlar/yasar/2011/06/21/faiz-duserse-cari-acik-azalir>, (Erişim Tarihi: 10/01/2017).

Yayar, Rüştü. Yusuf Demir. 2014, “Türkiye’de Sürdürülebilir Cari Açık”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.7, S.1. ss.118-148.

Yeldan, Erinç. 2012, “Türkiye Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, C., S.4. ss.47-60.

Yeldan, Erinç. 2013, “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve Kriz: Öğrenilenler, Unutturulmak İstenenler” **Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler**, Editörler: Hale Balseven-Fuat Ercan, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yıldırım, Kemal. Doğan Karaman. Murat Taşdemir. 2010, **Makro Ekonomi**, Eskişehir: Seçkin Yayınevi.

Yılmaz, Ahmet. Togan Karataş. 2009, “Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari Açıkların Nedenleri Üzerine Bir İnceleme”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C.27, S.69, ss.69-96.

Yılmaz, Ömer. Merter Akıncı. 2011, “İktisadi Büyüme ile Cari İşlemler Bilançosu Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, 15, ss.363-367.

Yılmaz Şahin, Burcu. 2015, “Dışa Açıklığın Ölçüm Yöntemleri”, **The Journal of Academic Social Studies**, No:33, ss. 455-463.

Yılmaz, Mine. 2010, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, **Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi**, C.8, S.1, ss.241-260.

Yüksel, Esra. Ercan Sarıdoğan. 2011, “Uluslar arası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C.9, S.35, ss. 199-206.

Yükseler, Zafer. 2011, “Türkiye’nin Karşılaştırmalı ve Cari İşlemler Dengesi ve Rekabet Gücü Performansı (1997-2010 Dönemi)”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**.

Yükseler, Zafer. 2009, “Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Ekonomik Gelişmeler ve Ödemeler Dengesi Uyumu”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası**.

